

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΟΜΕΑΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΝΟΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2015-2016

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του Μιχαήλ Στ. Κυριακάκη
Α.Μ. 860

**«Η ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ –
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ»**

Επιβλέποντες

Καθηγήτρια Ελ. Μουσταΐρα
Αν. Καθηγήτρια Χρ. Τσούκα
Καθηγητής Χαρ. Παμπούκης

Αθήνα 2016

Μιχαήλ Στ. Κυριακάκης

A. M.: 860

**«Η ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΔΙΚΑΙΟ –
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ»**

Copyright © [*Μιχαήλ Κυριακάκης*], 2016

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

«ἄνδρες γὰρ πόλις, καὶ οὐ τείχη οὐδὲ νῆες ἀνδρῶν κεναί»
(Θουκυδίδης Η-77)

“Si vis pacem para bellum”
(Αν θέλεις ειρήνη, ετοιμάσου για πόλεμο)

Στους γονείς μου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όπως έχει επισημάνει ο διακεκριμένος συγκριτολόγος Lee, η φράση «Συγκριτικό Δίκαιο» (Comparative Law) είναι αρκετά παράξενη. Το πόσο παράξενη είναι γίνεται αντιληπτό όταν γίνονται προσπάθειες να ερμηνευθεί και να καταγραφεί η σχέση του με άλλες μεθόδους μάθησης.¹ Το συγκριτικό δίκαιο αναζητά ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των δικαίων. Το δίκαιο έρχεται να ρυθμίσει τη βιωτή των ανθρώπων και να δώσει λύσεις στα προβλήματα που ανακύπτουν. Το συγκριτικό δίκαιο ερευνά τις απαντήσεις που δίνονται από το κάθε δίκαιο και καταγράφει τις συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ των διαφορετικών δικαίων. Η σύγκριση δικαίων είναι τόσο παλιά όσο η ίδια η επιστήμη του δικαίου.²

Αντικείμενο της σύγκρισης αποτελούν πραγματικά δίκαια – νομικά συστήματα – ισότιμης αξίας και ενδιαφέροντος. Κοινός παρανομαστής, των υπό σύγκριση δικαίων, για να μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο επιστημονικής μελέτης του συγκριτικού δικαίου, είναι η αυθεντικά νομική φύση τους. Δεν έχει σημασία η προέλευση του δικαίου, αν είναι εθιμικό ή θετό, αν είναι γραπτό, προφορικό ή άφωνο. Αρκεί να αντιμετωπίζεται ως δίκαιο, ως ενιαίο σύστημα κανόνων, από τα μέλη της κοινωνίας στην οποία εφαρμόζεται. Ταυτόχρονα, όλα τα δίκαια έχουν ένα ελάχιστο σημείο διαφοροποίησης, όσο όμοια κι αν είναι, αφού πρόκειται για δίκαια διαφορετικών κοινωνιών, διαφορετικών εννόμων τάξεων.³

Η σύγκριση γίνεται είτε μεταξύ δικαίων ως νομικών συνόλων, είτε μεταξύ επιμέρους κλάδων διαφορετικών δικαίων, είτε μεταξύ συγκεκριμένων νομικών ρυθμίσεων επί ενός ζητήματος από περισσότερα δίκαια. Έτσι, πρόκειται για μικροσύγκριση όταν ερευνάται μία ειδική νομική ρύθμιση ή ένας θεσμός στις διάφορες έννομες τάξεις και για μακροσύγκριση όταν μελετώνται ολόκληρα νομικά συστήματα ή ομάδες δικαίων. Απαραίτητη, πάντως, καθίσταται η έρευνα του πολιτικού, οικονομικού, κοινωνικού και πολιτισμικού υποβάθρου των συγκρινόμενων νομοθεσιών. Προς την κατεύθυνση αυτή ο συγκριτολόγος μελετά όλες τις πηγές του υπό σύγκριση δικαίου, ακόμη κι αν δεν αποτελούν πηγές του δικού του δικαίου ή αν απαγορεύονται από το δίκαιό του.

¹ H. C. Gutteridge, *Comparative Law: An introduction to comparative method of Legal Study and Research*, Cambridge University Press, 1946, p. 1

² R. David/J. E. C. Brierley, *Major Legal Systems in the World Today: An Introduction to the Comparative Study of Law*, 2nd Edition, The Free Press, 1979, p. 1

³ Ε. Ν. Μουσταΐρα, *Συγκριτικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 16

Σχετικά με τη μέθοδο που ακολουθεί το συγκριτικό δίκαιο ως αυτόνομος νομικός επιστημονικός κλάδος, ο Patrick Glenn υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει μία ειδική αποκλειστική μέθοδος αλλά ότι όλες οι προταθείσες και προτεινόμενες μέθοδοι έχουν πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Η Simone Glanert χαρακτηρίζει απαραίτητη τη διεπιστημονική σκέψη και τάσσεται υπέρ της ύπαρξης απείρου αριθμού μεθόδων.⁴ Το συγκριτικό δίκαιο με το πανόραμα των μεθόδων, που χρησιμοποιούνται κατά την ανάπτυξή του, αποτελεί απόδειξη αυτού του πλουραλισμού. Προκειμένου να μελετηθούν τα διάφορα δίκαια, χρειάζεται η συνδρομή μεθόδων και πορισμάτων και άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως είναι η κοινωνιολογία, η εθνολογία, η κοινωνική ανθρωπολογία αλλά και η συγκριτική λογοτεχνία και η μουσική.⁵

Οι σκοποί που επιτυγχάνονται από το συγκριτικό δίκαιο είναι πολλαπλοί. Αρχικά, μέσα από τη μελέτη αλλοδαπών δικαίων αποκτάται βαθύτερη γνώση περί των δικαίων αυτών αλλά και περί του ημετέρου δικαίου. Έχοντας, τις περισσότερες φορές, ως σημείο αναφοράς το δικό μας δίκαιο, αντιλαμβανόμαστε τις αδυναμίες και τα ισχυρά σημεία του καθώς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Έπειτα, αναπτύσσονται στενότεροι δεσμοί και βελτιώνονται οι σχέσεις με τους λαούς, το δίκαιο των οποίων ερευνάται συγκριτικά. Εν κατακλείδι, το συγκριτικό δίκαιο μας επιτρέπει να αποκτήσουμε μία σφαιρική γνώση για το δίκαιο εν γένει.

Το συγκριτικό δίκαιο συμβάλει, επίσης, στη νομοπαρασκευαστική διαδικασία τόσο με την ενοποίηση του δικαίου όσο και με την ανεύρεση της «καλύτερης λύσης» για ένα πρόβλημα σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο,⁶ καθώς ο νομοθέτης, που γνωρίζει περισσότερα νομικά συστήματα, εμπνέεται από τις ποικίλες λύσεις επί ενός θέματος. Ιστορικά, τούτο αποδεικνύεται στα «Πολιτικά» του Αριστοτέλη, ο οποίος αφού μελέτησε τις νομοθεσίες (συντάγματα) 153 πόλεων κρατών για να βρει την καλύτερη μορφή πολιτικής οργάνωσης, συνέταξε ένα ιδεατό σύνταγμα. Αλλά και από τους μεγάλους αρχαίους Έλληνες νομοθέτες, το Σόλωνα στην Αθήνα και το Λυκούργο στη Σπάρτη, που προσπάθησαν να δημιουργήσουν νόμους μετά από συγκριτική μελέτη ξένης νομοθεσίας.

⁴ S. Glanert, Method?, in: Methods of Comparative Law (P.G. Monateri, ed.), Research Handbooks in Comparative Law, Edward Elgar, 2012, 64-68

⁵ Ε. Ν. Μουσταΐρα, στο Σύμμετκα Γ. Κουμάντου, (Θ. Παπαχρίστου, κά.), Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2004, 805 επ.

⁶ K. Zweigert/H. Kotz, Einführung in die Rechtsvergleichung, 3. Auflage, Tübingen, 1996, s. 15

Ιδιαίτερα σημαντική είναι η αποστολή του συγκριτικού δικαίου στον εντοπισμό των παραγόντων που οδηγούν στην ύπαρξη ομοιοτήτων και διαφορών. Ο συγκριτικολόγος δεν (πρέπει να) στέκεται στις λέξεις και να καταγράφει απλώς όμοια και ανόμοια στοιχεία. Επιβάλλεται να αναζητά το «γιατί» έχει θεσπισθεί αυτός ο κανόνας σε αυτή την κοινωνία σε αυτή την χρονική περίοδο, το «γιατί» ο ίδιος κανόνας ερμηνεύεται διαφορετικά στις διαφορετικές κοινωνίες,⁷ το «γιατί» υπάρχουν αυτές οι διαφορές, το «γιατί» υπάρχουν αυτές οι ομοιότητες. Οι λέξεις είναι μόνο η αφετηρία για το «σκάψιμο» σε μεγάλο βάθος, μέχρι την ανεύρεση του «θησαυρού», δηλαδή της γνώσης και του ουσιαστικού νοήματος του δικαίου. Άλλωστε, καθήκον της επιστήμης είναι η επιδίωξη, συσώρευση και συστηματοποίηση της γνώσης.⁸

Αντικείμενο της ανά χείρας εργασίας αποτελεί η «υποχρέωση στράτευσης κατά το ελληνικό και κυπριακό δίκαιο». Ερευνάται ο (διαφορετικός) τρόπος αντιμετώπισης της στράτευσης στις δύο γειτονικές χώρες, μελετώνται οι στρατολογικές ρυθμίσεις και αναζητούνται οι ομοιότητες και οι διαφορές της στρατολογικής νομοθεσίας. Το ελληνικό και το κυπριακό δίκαιο αποτελούν αναντίρρητα πραγματικά δικαιικά συστήματα με διαφορετικές αφετηρίες και αναφορές.

Επιχειρείται σύγκριση της αυτής υποχρέωσης σε δύο διαφορετικές έννομες τάξεις. Η στράτευση ανήκει στον ευρύτερο κλάδο του δημοσίου δικαίου και συνεπώς γίνεται λόγος για συγκριτικό δημόσιο δίκαιο. Δεν λαμβάνει χώρα μακροσύγκριση, αφού αντικείμενο της μελέτης δεν είναι ολόκληρο το κυπριακό και το ελληνικό νομικό οικοδόμημα αλλά μία ειδική ρύθμιση του δικαίου. Πρόκειται, δηλαδή, για μικροσύγκριση, που λαμβάνει υπόψη τους οικονομικοπολιτικούς και ιστορικούς παράγοντες διαμόρφωσης της στρατιωτικής υποχρέωσης στα δύο κράτη.

Τίθεται, έτσι, ο σκοπός της βαθύτερης γνώσης της στρατολογικής νομοθεσίας της Κύπρου και, μέσω της συγκριτικής διαδικασίας, της εμβάθυνσης στη στρατολογική νομοθεσία της Ελλάδας. Αναζητούνται οι λόγοι ομοιομορφίας και διαφοροποίησης του δικαίου Ελλάδας και Κύπρου ως προς την υποχρέωση στράτευσης και τα πορίσματα της έρευνας φιλοδοξούν να χρησιμοποιηθούν σε ενδεχόμενη αναζήτηση λύσης κατά τη νομοπαρασκευή. Επομένως, αποδεικνύεται ότι πρόκειται για μία συγκριτική μελέτη.

⁷ Χ. Δεληγιάννη – Δημητράκου, Εισαγωγή στο Συγκριτικό Δίκαιο, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1997, 15

⁸ J. Hage, The Method of a Truly Normative Legal Science, in: Methodologies of Legal Research. Which kind of method for what kind of discipline (M. Van Hoecke, ed.), Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2013, 19, 20

Για την εναργέστερη προσέγγιση του θέματος απαιτείται να προηγηθεί ευσύνοπτη αναφορά στα χαρακτηριστικά των νομικών συστημάτων Ελλάδος και Κύπρου, δεδομένου ότι η στρατολογική νομοθεσία αποτελεί τμήμα του ευρύτερου συνόλου της νομοθεσίας.

Η παρούσα εργασία είναι δομημένη σε δύο μέρη: Το πρώτο μέρος πραγματεύεται τα νομικά χαρακτηριστικά της στράτευσης και το δεύτερο μέρος τα θεμιτά υποκατάστατα της στράτευσης.

Στο πρώτο μέρος αναλύονται οι θεμελιώδεις αρχές της στράτευσης σε Ελλάδα και Κύπρο. Συγκεκριμένα, γίνεται εστίαση στον υποχρεωτικό χαρακτήρα της, στην αρχή της αυτοπρόσωπης εκπλήρωσης, στην αρχή της καθολικότητας και στην αρχή της ισότητας. Έπειτα, καταγράφονται οι ποινικές διατάξεις που αφορούν στην παράβαση της υποχρέωσης στράτευσης, με ειδικότερη αναφορά στη δικαιοπολιτική διάσταση της στρατιωτικής ποινικής δικαιοσύνης. Στη συνέχεια, γίνεται λόγος για τα συνταγματικά δικαιώματα των στρατευμένων, το θεμιτό ή μη των περιορισμών τους και διεξοδικότερη ανάλυση των επιμέρους δικαιωμάτων, όπως προβλέπονται στα συντάγματα των δύο κρατών.

Στο δεύτερο μέρος αναπτύσσεται, ως αντίβαρο στην υποχρέωση στράτευσης, ο θεσμός των αντιρρησιών συνείδησης, αρχικά, σε διεθνές επίπεδο, κι ύστερα στο εθνικό επίπεδο των δύο χωρών. Παρακάτω, εξετάζονται ζητήματα της δυνατότητας αναβολής εκπλήρωσης της υποχρέωσης στράτευσης και της δυνατότητας εξαγοράς της στρατιωτικής θητείας. Ενώ, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο προβληματισμός για το ενδεχόμενο κατάργησης της υποχρεωτικής στράτευσης.

Τέλος, κατόπιν της διερεύνησης των πτυχών και σύγκρισης της στρατολογικής νομοθεσίας της Ελληνικής και της Κυπριακής Δημοκρατίας, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα της μελέτης από την οπτική του συγκριτικού δικαίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΚΥΠΡΟΥ

Ι. Η Ρωμαιογερμανική Δικαιική Οικογένεια

Κύρια χαρακτηριστικά αυτής της οικογένειας δικαίου είναι αφενός το γεγονός ότι το ιδιωτικό δίκαιο βασίσθηκε στο ρωμαϊκό δίκαιο και αφετέρου η εκτεταμένη κωδικοποίηση, δηλαδή η ένταξη του ρωμαϊκού δικαίου σε κώδικες. Από πλευράς επιστημονικής, η οικογένεια αυτή, ως σύστημα, εμφανίζεται το 13^ο αιώνα, με την ανάπτυξη των πόλεων και του εμπορίου.⁹ Με τη συμβολή της σχολής του φυσικού δικαίου, το 17^ο αιώνα, δημιουργήθηκε μια άρτια νομική επιστήμη, προσανατολισμένη στις ανάγκες της εποχής, η οποία επηρέασε καθοριστικά τη μεταγενέστερη εξέλιξη του δικαίου.¹⁰

Τα κράτη της οικογένειας αυτής εμφανίζονται ως κράτη γραπτού δικαίου, του οποίου οι κανόνες εντάσσονται σε μία πυραμίδα ιεράρχησης. Το έθιμο αποτελεί πηγή δικαίου, χωρίς, όμως, να έχει την πρωταρχική σημασία που έχει ο νόμος. Όσο για τη νομολογία, αυτή χρησιμοποιείται κυρίως για την ερμηνεία των νόμων.

Σημαντικότερη επιρροή άσκησε στο χώρο αυτό ο Ιουστινιάνειος Κώδικας (Codex Iustinianus), ο οποίος αποτελούσε σύνθεση αυτοκρατορικών νόμων από την εποχή του Αδριανού έως και του Ιουστινιανού, καθώς επίσης και μια αναθεώρηση παλαιότερων νομικών συγγραμμάτων, που είχαν εκδοθεί από Ρωμαίους αυτοκράτορες. Ο Ιουστινιάνειος Κώδικας ήταν το πρώτο μέρος του συνολικού κώδικα, ο οποίος ονομάστηκε κατά τον 16ο αιώνα Corpus Iuris Civilis. Ο κώδικας αυτός, που εκδόθηκε το 529, χωριζόταν σε δέκα βιβλία και ονομάστηκε Πανδέκτης. Το 534 έγινε νέα έκδοση, που της αποδόθηκε η ονομασία Νεαραί, (Novellae) και αποτέλεσε συμπλήρωμα της αρχικής προσπάθειας. Οι περισσότεροι από τους νέους νόμους του Ιουστινιανού γράφτηκαν, μάλιστα, στα Ελληνικά.¹¹

Η σπουδαιότητα του έργου έγκειται στο ότι χάραξε την αρχή της πορείας του ευρωπαϊκού ηπειρωτικού νομικού πολιτισμού. Στα κείμενα αυτά καθίσταται εμφανές πως η ορθή και προσήκουσα άσκηση της πολιτικής εξουσίας προϋποθέτει τον κοινό σεβασμό του θείου νόμου. Επίσης, στις ίδιες διατάξεις εμφανίζεται πλήθος νόμων,

⁹ Σ. Βρέλλη, Συγκριτικό Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1988, 75

¹⁰ Χ. Δεληγιάννη – Δημητράκου, Εισαγωγή στο Συγκριτικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1997, 80

¹¹ Γ. Π. Νάκου, Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1991, 315 επ.

που εφαρμόζονταν στη ζωή της Εκκλησίας, να εντάσσονται στους νόμους του κράτους, με ιδιαίτερη βάση στους κανόνες των Οικουμενικών Συνόδων, οι οποίοι θα εφαρμόζονταν ως «τάξιν νόμων».¹²

Αξίζει δε να αναφερθεί ότι στο πρώτο σύγχρονο Πανεπιστήμιο της Ευρώπης, στη Μπολόνια, διδασκόταν το Corpus Iuris Civilis και όχι το δίκαιο των Γερμανών εισβολέων!¹³ Τα Πανεπιστήμια την εποχή εκείνη δεν ήταν πρακτικές σχολές δικαίου. Αναζητούσαν το δίκαιο ως πρότυπο κοινωνικής οργάνωσης. Η αναγέννηση των σπουδών του ρωμαϊκού δικαίου σημαίνει την αναγέννηση της ιδέας του δικαίου καθώς και ότι η ορολογία των ρωμαϊστών γίνεται γενική νομική ορολογία. Τα Πανεπιστήμια επηρέασαν το δίκαιο που εφαρμόζονταν στην πράξη, έτσι ώστε η ρωμανογερμανική οικογένεια να αποτελείται από δίκαια, που σε ποικίλο – αλλά πάντοτε αξιόλογο – βαθμό, επηρεάστηκαν από την πανεπιστημιακή διδασκαλία, τόσο ως προς τον τρόπο κατά τον οποίο γίνεται αντιληπτό το θετικό δίκαιο, όσο και ως προς το περιεχόμενο των κανόνων του.¹⁴

II. Το Νομικό Σύστημα της Ελληνικής Δημοκρατίας

Το ελληνικό δίκαιο ανήκει στα δίκαια του δυτικού κόσμου και μάλιστα στην οικογένεια των ευρωπαϊκών ηπειρωτικών δικαίων, της παράδοσης του civil law. Η πιο συγκεκριμένη θέση του αμφισβητείται. Οι περισσότεροι συγγραφείς το κατατάσσουν ανάμεσα στη γαλλική και γερμανική υποομάδα. Μαζί με το ιταλικό, εντάσσονται στην οικογένεια των εκλεκτικών δικαϊκών συστημάτων, καθώς έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο η τεχνική του εκλεκτικού δανεισμού στη διαμόρφωσή του.¹⁵

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του Βάλληνδα, κατά την οποία το ελληνικό δίκαιο έχει μια δική του νομική θέση με ιστορική εξέλιξη τριών χιλιάδων ετών και δεν μπορεί να ενταχθεί για το λόγο αυτό στη γερμανική ή στη γαλλική οικογένεια, αφού γεννήθηκε κι εξελίχθηκε πολύ πριν εμφανιστούν τα γερμανικά και γαλλικά φύλλα, που δημιούργησαν τις οικογένειες αυτές.¹⁶ Το ελληνικό δίκαιο

¹² Β. Φειδά, Εκκλησιαστική ιστορία, Εκδ. Διήγηση, Αθήνα, 2002

¹³ J. H. Merryman, R. P. Perdomo, The civil law tradition: An introduction to the legal systems of Europe and Latin America, Stanford University Press, 3rd Ed., California, 2007, 8-9

¹⁴ R. David, Les Grands Systems de Droit Contemporaines, 5th Ed., Paris, Dalloz, 1973, 37

¹⁵ G. Michaelides-Nouaros, Les systemes juridiques des peuples Europeens. Athenes, Rev. Hell., 1958, 69 επ.

¹⁶ Βάλληνδα, Εισαγωγή εις το Συγκριτικόν Δίκαιον, 1951, 145

συνιστά, δηλαδή, μια δική του υποομάδα στο πλαίσιο της ευρύτερης οικογένειας του civil law. Κοινό χαρακτηριστικό της ευρύτερης αυτής οικογένειας είναι ότι επηρεάστηκε από το ρωμαϊκό δίκαιο, το οποίο με τη σειρά του δέχθηκε έντονη επίδραση από τις ελληνικές δικαιοτικές παραδόσεις και από τις αρχές της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Μαρτυρείται, με άλλα λόγια, η κοινή προέλευση τόσο του ελληνικού δικαίου όσο και του λατινικών και γερμανικών δικαίων από την ελληνορωμαϊκή νομική παράδοση.

Ο ελλαδικός χώρος, όντας τμήμα της ρωμαϊκής και μετέπειτα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, γνώρισε από νωρίς το ρωμαϊκό δίκαιο και την κωδικοποίηση των βυζαντινών. Παράλληλα, πρωτεύοντα ρόλο διαδραμάτιζαν το έθιμο και οι τοπικοί νόμοι, οι οποίοι στηρίζονταν στις θρησκευτικές παραδόσεις της ορθόδοξης εκκλησίας.

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας οι Οθωμανοί επέβαλαν το δικό τους σύστημα δημόσιας διοίκησης και φορολογίας, ωστόσο σε θέματα αστικού δικαίου δεν εμπλέκονταν στις υποθέσεις των χριστιανών, δίνοντας τους πλήρη αυτονομία. Αιτία αυτού του φαινομένου είναι ο θρησκευτικός παράγοντας και ο ρόλος που διαδραμάτισε το Πατριαρχείο και οι δικαιοδοσίες που είχε πάνω στο ορθόδοξο ποίμνιο. Ιδιαίτερη επιρροή δέχθηκε το οθωμανικό νομικό σύστημα από τους νόμους, τις αποφάσεις και τα έθιμα των λαών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης αλλά και των κρατών της Αυστρίας και της Ιταλίας, με τα οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήρθε σε επαφή και επεξεργάστηκε τα στοιχεία τους στα πλαίσια της εξελικτικής πορείας του δικαίου.¹⁷

Η πολυετής κατάκτηση είχε ως συνέπεια, μεταξύ άλλων, τον ασπασμό της μουσουλμανικής θρησκείας από Έλληνες το γένος. Σήμερα, η βασικότερη επίδραση του μουσουλμανικού δικαίου στο ελληνικό νομικό σύστημα διαφαίνεται στην εφαρμογή της σαρίας για οικογενειακά και κληρονομικά θέματα, στους Έλληνες υπηκόους, μουσουλμάνους στο θρήσκευμα, που κατοικούν στη Θράκη.¹⁸ Οι Έλληνες μουσουλμάνοι της Θράκης έχουν το δικαίωμα να υπαγάγουν τη διαφορά τους, εκτός από τα καθ' ύλην αρμόδια δικαστήρια της ελληνικής πολιτείας, στο Μουφτή, ο οποίος λειτουργεί ως ιεροδίκης.

¹⁷ <https://curia.gr/sigkritiki-episkopisi-ton-nomikon-sistimatou-tis-elladas-kai-tis-tourkias>

¹⁸ Α. Γραμματικάκη – Αλεξίου, Ζ. Παπασιώπη – Πασιά, Ε. Βασιλακάκη, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Δ' Έκδοση, 2010, 49 επ.

Η ναπολεόντειος νομοθεσία, θεωρούμενη ως γνήσια έκφραση του φιλελεύθερου πνεύματος της γαλλικής επανάστασης, αποτελεί έκτοτε σε ολόκληρη την Ευρώπη τη βάση για κάθε καινοτομία και το «φωτεινό οδηγό» για την οργάνωση της δικαιοσύνης και την εισαγωγή κάθε νέου συστήματος δικαίου.¹⁹ Έτσι, μεταφράζεται στα ελληνικά ο Γαλλικός Εμπορικός Κώδικας. Η τάση της συμπληρωματικής εφαρμογής του γαλλικού δικαίου εκδηλώνεται ήδη από το πρώτο έτος της έκρηξης της ελληνικής επανάστασης. Πιο αναλυτικά, ο Γενικός Οργανισμός της Πελοποννήσου, (Ιούλιος 1821) ως πηγή του μέλλοντος να ισχύσει δικαίου, προβλέπει το «καθήκον της ανθρωπότητας», δηλαδή τις αρχές του φυσικού δικαίου που διαδόθηκαν με τη γαλλική επανάσταση. Η Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (Νοέμβριος 1821) προσφεύγει, επίσης, στη συμπληρωματική εφαρμογή της γαλλικής νομοθεσίας.²⁰ Η Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας το 1827 με ρητή διάταξη στρέφεται ολοκληρωτικά στη γαλλική νομοθεσία και υποδεικνύει αυτή ως αποκλειστική βάση για τη σύνταξη νέων κωδίκων.²¹

Ο Καποδίστριας, λίγο πριν την έλευσή του στην Ελλάδα, αναζητά με επιστολή του προς το φίλο του Vernet, γαλλικά υποδείγματα σχετικά με την οργάνωση της δικαιοσύνης, «που είναι εις θέσιν να μας φωτίσουν καλλίτερα».²² Στην τριμελή Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή, που συγκρότησε, συμπεριέλαβε το Χριστόδουλο Κλονάρη, ο οποίος σπούδασε κι ασχολήθηκε επί μακρόν στη Γαλλία με το δίκαιο στην πράξη. Ο τελευταίος ήταν καλός γνώστης αυτού, οπαδός του νομικού πραγματισμού και επεδίωξε βασικές διορθώσεις και προσαρμογές, ούτως ώστε το νέο δίκαιο να ανταποκρίνεται στην ελληνική πραγματικότητα.

Όλα αυτά αποδεικνύουν την αίγλη που είχε αποκτήσει το γαλλικό δίκαιο στην επαναστατημένη Ελλάδα. Οι οπαδοί του γαλλικού δικαίου απέβλεπαν να μιμηθούν το δίκαιο αυτό και να το εισάγουν στην Ελλάδα. Η έλλειψη, όμως, κατάρτισης των συντακτών και η έλλειψη χρόνου οδήγησαν σε λάθη, σε ατελείς και εσφαλμένες διατυπώσεις και σε μεθοδολογικά και νομοτεχνικής φύσεως σφάλματα.

¹⁹ Δ. Σερεμέτη, Η Δικαιοσύνη επί Καποδίστρια, ΑΠΘ, Σπουδαστήριο Ιστορίας Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου, Θεσσαλονίκη, Ελληνισμός, 1958, 58

²⁰ Τόμος ΣΤ', Κεφ. Α', §ΣΤ'

²¹ Ν. Πανταζόπουλου, Ιστορική Εισαγωγή εις τας Πηγές του Ελληνικού Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας 1953, 10

²² Α. Μάμουκα, Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος. Ήτοι, συλλογή των περί την αναγεννώμενην Ελλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων και άλλων επισήμων πράξεων από του 1821 μέχρι του 1832, Τόμος ΙΑ', Πειραιάς, Τυπογραφία Ηλίου Χριστοφίδου, Η αγαθή τύχη, 1839, 150 επ.

Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος τοποθετήθηκε ελέω θεού βασιλεύς ο Βαυαρός Όθων, μετά τη θανάτωση του Αγίου της Πολιτικής, και λόγω της ανηλικότητάς του συνοδεύτηκε από τριμελή επιτροπή αντιβασιλείας με προεξάρχοντα το Γερμανό δικαστή και καθηγητή του Πανεπιστημίου του Μονάχου Μάουρερ. Ο Μάουρερ σπούδασε νομικά σε Χαϊδελβέργη και Παρίσι, συνεπώς μυήθηκε στο χώρο του ευρωπαϊκού ηπειρωτικού δικαίου, και ανέλαβε να οργανώσει την ελληνική δικαιοσύνη, κάτι το οποίο πέτυχε σε διάστημα μόλις δύο ετών. Ο "Ποινικός Νόμος του φον Μάουρερ" συντάχθηκε αρχικά κατά τον περίφημο βαυαρικό αντίστοιχο νόμο του 1813, που ήταν έργο του Φέρμπαχ, γνωστότερος ως γερμανικός ποινικός νόμος με όλες τις βελτιώσεις που είχε στο μεταξύ υποστεί (1822, 1827, και 1831). Ο νόμος αυτός δημοσιεύτηκε στις 10 Ιανουαρίου του 1834 και τέθηκε σε ισχύ στις 19 Απριλίου του 1834 κατά μετάφραση στην ελληνική υπό των Σχοινά και Πολυζωΐδη. Η δε "Πολιτική Δικονομία" συντάχθηκε με βάση τόσο το γαλλικό όσο και το γερμανικό πρότυπο με περιέχουσα αρκετή ύλη του σήμερα αποκαλούμενου αστικού δικαίου. Η "Ποινική Δικονομία" που συντάχθηκε με πρότυπα τη γαλλική και περισσότερο τη βαυαρική δημοσιεύτηκε στις 10 / 22 Μαρτίου 1834 με την οποία και καθορίστηκε και ο θεσμός των ορκωτών δικαστηρίων, που υπεραμυνόταν ο Μάουρερ. Ενώ ο νέος «Οργανισμός Δικαστηρίων και Συμβολαιογράφων» ακολούθησε το γαλλικό σχετικό νόμο ως πρότυπο, θέτοντας το θεσμό των Ειρηνοδικείων, Πρωτοδικείων, Εφετείων και του Ακυρωτικού που ονομάστηκε Άρειος Πάγος.²³

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, πως η τοποθέτηση, από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις, ενός Βαυαρού, με νομικές σπουδές σε Γαλλία και Γερμανία, στην κρίσιμη θέση του αντιβασιλέα του νεοϊδρυθέντος ελληνικού κράτους, συνέβαλε αποφασιστικά στο να συνεχίσει η Ελλάδα την πορεία της στο χώρο του civil law. Ένα ακόμη σοβαρό στοιχείο που εδραΐωσε την Ελλάδα σε αυτό το χώρο του δικαίου είναι το ότι οι πρώτοι καθηγητές της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (Γεώργιος Ράλλης, Λέων Μελάς, Χριστόδουλος Κλωνάρης, Ιωάννης Σούτσος) σπούδασαν νομικά στο Παρίσι.²⁴

²³ Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. ΙΣΤ', Εκδ. Πυρσός, 1928, 655

²⁴ Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών. Εκατονταετηρίς 1837-1937, Πυρσός Α.Ε., Αθήνα 1937

III. Μικτά Νομικά Συστήματα

Μικτά νομικά συστήματα καλούνται εκείνα τα οποία έχουν στοιχεία και του αγγλοσαξονικού common law και του civil law, δηλαδή των ευρωπαϊκών ηπειρωτικών δικαίων.²⁵ Τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τους είναι τα εξής:²⁶ Πρώτον, παρατηρείται ότι δεν πρόκειται για οποιαδήποτε ανάμειξη δικαίων, αλλά για μία ανάμειξη δυτικής έμπνευσης, με στοιχεία των ρωμανογερμανικών και των αγγλοαμερικανικών συστημάτων, κατά την «παραδοσιακή» ταξινόμηση σε οικογένειες δικαίων. Η εξάπλωση των δύο βασικών συστημάτων δικαίου, του ηπειρωτικού και του αγγλοσαξονικού, στηρίχθηκε στην ιμπεριαλιστική διάθεση των μεγάλων δυνάμεων, που σε κάθε ιστορική περίοδο εκφραζόταν είτε ως αποικιοκρατία, είτε ως κατακτητική επέκταση, είτε ως οικονομική κυριαρχία. Το δεύτερο γνώρισμα είναι ψυχολογικό και ποσοτικό, καθώς η ύπαρξη και των δύο στοιχείων θα πρέπει να είναι ανιχνεύσιμη και ορατή σε έναν κοινό παρατηρητή. Τέλος, το τρίτο γνώρισμα είναι δομικό, με την έννοια ότι το civil law κυριαρχεί στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου, ενώ το common law στο χώρο του δημοσίου δικαίου. Στο δίκαιο της Κύπρου συναντώνται και τα τρία αυτά χαρακτηριστικά.

Ο χρόνος σχηματισμού των μικτών συστημάτων εντοπίζεται ιστορικά σε τρεις περιόδους: Αρχικά, στην αποικιακή περίοδο, κατά το 18^ο και 19^ο αιώνα, όπου κράτη με ευρωπαϊκό ηπειρωτικό δίκαιο μεταβίβασαν αποικίες σε άλλα κράτη με αγγλοσαξονικό δίκαιο. Η δεύτερη περίοδος αφορά στη συγχώνευση κρατών, και ειδικότερα στη Σκωτία το 18^ο αιώνα, η οποία απέκτησε μικτό νομικό σύστημα όταν συγχωνεύτηκε με τη Βρετανία το 1707. Τα δύο κράτη κατέστησαν κοινό το δημόσιο δίκαιο διατηρώντας τα ιδιωτικά τους δίκαια, η Βρετανία το common law και η Σκωτία το σκωτικό, ρωμαϊκής και ολλανδικής προελεύσεως. Η τρίτη περίοδος αφορά τη γέννηση μικτών νομικών συστημάτων ως αποτέλεσμα εσωτερικής πολιτισμικής και δημογραφικής μεταβολής με σαφή αναφορά στο κράτος του Ισραήλ. Η γέννηση των μικτών δικαιοκτικών συστημάτων και η ταξινόμησή τους στις ανωτέρω ιστορικές περιόδους δεν θα μπορούσε να είναι εξαντλητική ούτε αποκλειστική.

²⁵ J. Du Plessis, Comparative Law and the Study of mixed Legal Systems, στο: The Oxford Handbook of Comparative Law (M. Reimann & R. Zimmermann, eds.) Oxford University Press, 2008, 477

²⁶ Ε. Ν. Μουσταῖρα, Συγκριτικό Δίκαιο, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, 70

IV. Το Νομικό Σύστημα της Κύπριακής Δημοκρατίας

Η Ελλάδα κατακτάται από τους Ρωμαίους το 146 π.Χ. Εκατό περίπου χρόνια αργότερα, το 58 π.Χ., η Κύπρος ακολουθεί την τύχη του υπόλοιπου Ελληνισμού. Μετά το διαχωρισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το 330 και την ίδρυση του Βυζαντίου, η Κύπρος αποτελεί Βυζαντινή επαρχία. Έτσι το Βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο επιβάλλεται και εδραιώνεται στην Κύπρο.

Το δίκαιο που εφαρμοζόταν από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια της Πάφου και της Αρσινόης ρύθμιζε κυρίως θέματα του οικογενειακού και του κληρονομικού δικαίου, ενώ περιείχε και διατάξεις γεωργικού και ναυτικού δικαίου. Το δίκαιο αυτό είναι καθαρά βυζαντινό και το κείμενό του περιέχει πολλές παραπομπές στις πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές του Βυζαντινού δικαίου, όπως η Εκλογή των Ισαύρων, ο Ναυτικός Νόμος των Ροδίων, οι Νεαρές του Λέοντος του Σοφού και του Κων/νου του Μονομάχου, το Νομικό Ποίημα του Αταλιώτη, η Σύνοψη των Βασιλικών κλπ.²⁷ Παράλληλα με τα επισκοπικά δικαστήρια κατά την περίοδο του βυζαντίου λειτουργούσαν στην Κύπρο και κοσμικά δικαστήρια που απαρτίζονταν από διοικητικούς αξιωματούχους. Επί Ιουστινιανού, ενισχύθηκε η λειτουργία του θεσμού των επισκοπικών δικαστηρίων και επεκτάθηκαν οι αρμοδιότητες των επισκόπων, στους οποίους ανετέθη και ρόλος εποπτείας στον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης από τα πολιτικά δικαστήρια.

Ένα πραξικόπημα του τότε κυβερνήτη Ισαάκιου Κομνηνού, που θέλησε να αποσχισθεί από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, στάθηκε αφορμή για να κυριαρχήσουν για τετρακόσια χρόνια στην Κύπρο οι Φράγκοι. Με την εγκατάστασή τους το 1192, οι Φράγκοι εγκαθίδρυσαν στο πεδίο του Αστικού Δικαίου ένα «Φεουδαρχικό σύστημα».²⁸ Το δίκαιο της περιόδου αυτής αντανάκλα την προσπάθεια αφενός των κατακτητών να υποτάξουν και να αφομοιώσουν τον ντόπιο πληθυσμό, και αφετέρου την πάλη των Κύπριων να διαφυλάξουν την αυτονομία τους. Έτσι το Δίκαιο χωρίζεται σε Δίκαιο των κατακτητών και Δίκαιο των υποδούλων.

Οι Φράγκοι εισήγαγαν το δίκαιο των Αссίζων της Ιερουσαλήμ αρχικά ανεπίσημα και με νομοθετική ισχύ το 1369. Το Φράγκικο δίκαιο κάλυπτε ολόκληρο τον τομέα του δημόσιου δικαίου και ένα μέρος από το ιδιωτικό, μέχρι του βαθμού που ήταν αναγκαίο για την στερέωση του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος των

²⁷ Φ. Κολώτας, Έρευνα στους Πολιτειακούς και Νομικούς Θεσμούς των Αρχαίων Κυπριακών Βασιλείων, Επιθεώρηση Κυπριακού Δικαίου, 1988

²⁸ Γ. Πικής, Βασικές πτυχές του Κυπριακού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή, Α.Σάκκουλας, 2003

κατακτητών. Ως προς το υπόλοιπο μέρος του ιδιωτικού δικαίου οι Φράγκοι, είτε επειδή δεν μπόρεσαν, είτε επειδή δεν ενδιαφέρονταν, εφάρμοζαν το βυζαντινό δίκαιο.

Η ίδια δικαιοδοτική τάξη συνεχίστηκε και κατά την περίοδο της ενετικής κυριαρχίας, με έμφαση στην ανάπτυξη του εμπορικού Δικαίου, ως αποτέλεσμα της ακμής του εμπορίου στην Αμμόχωστο. Αν και δεν υπάρχουν νομικά κείμενα την εποχή της ενετοκρατίας, φαίνεται πώς η Ελληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκε εξίσου ως επίσημη γλώσσα της διακυβέρνησης μαζί με την Ιταλική.²⁹

Κατά τη μακρά περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, από το 1571 μέχρι το 1878, συντελείται μαζική εισαγωγή του μουσουλμανικού δικαίου. Εξάιρεση στον κανόνα της αντικατάστασης από το μουσουλμανικό δίκαιο αποτέλεσε το δίκαιο της προσωπικής κατάστασης, ως προς το οποίο η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου διατήρησε αποκλειστική νομοθετική και δικαιοδοτική δικαιοδοσία. Αποκλειστική αρμοδιότητα για τα ζητήματα αυτά είχαν τα Επισκοπικά δικαστήρια, τα οποία είχαν ιδρυθεί κατά τη διάρκεια της ρωμαιοβυζαντινής περιόδου, με αποτέλεσμα να συνεχίσουν να εφαρμόζουν ρωμαιοβυζαντινό δίκαιο.³⁰

Η περίοδος μέχρι το 1839 χαρακτηρίζεται από την λήψη αυστηρών μέτρων εκ μέρους των Τούρκων κατακτητών που σκοπό έχουν την παγίωση της κατοχής τους. Την περίοδο αυτή λαμβάνει χώρα μια εκ βάθρων ανατροπή του προηγούμενου δικαίου, του οικονομικού και κοινωνικού καθεστώτος και η αντικατάστασή του από θεσμούς, που αποσκοπούν στην ολοκληρωτική ένταξη της Κύπρου στο διοικητικό μηχανισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι Κύπριοι, από δουλοπάροικοι ονομάζονται πλέον ραγιάδες. Το φράγκικο φεουδαρχικό σύστημα αντικαθίσταται από το ιδιόμορφο οθωμανικό καθεστώς εγγείου ιδιοκτησίας. Το σύστημα αυτό τελειοποιήθηκε με τον οθωμανικό Κώδικα Γαίων του 1858, που επιτρέπει στους Κύπριους να ανακτούν την κυριότητα της Γης που δεν έχει δημευθεί από τους νέους κατακτητές, αφού καταβάλουν το αντίτιμο της. Το Φράγκικο δίκαιο Ασσιζών αντικαθίσταται από το μουσουλμανικό ιερό δίκαιο που βασίζεται στο Κοράνι. Πρόκειται για ένα αυστηρό θεοκρατικό δίκαιο, η δε θεοκρατική υφή του είναι ιδιαίτερα εμφανής στις ποινικές διατάξεις. Η ποινή θεωρείται ότι αποβλέπει πρωταρχικά στην εξιλέωση του δράστη έναντι του Θεού και κατά δεύτερο λόγο στην ηθική ικανοποίηση του θύματος.

²⁹ Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, Οι Ασσιζες στην Κύπρο κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας, 2001

³⁰ S. C. Symeonidis, The Mixed Legal System of the Republic of Cyprus, 78 Tul.L.Rev., 446, 2003

Από το 1839 μέχρι το 1878, εισήχθησαν στην Κύπρο ορισμένοι οθωμανικοί κώδικες (ο Εμπορικός Κώδικας του 1850, ο Ποινικός Κώδικας του 1858, ο Ναυτικός Κώδικας του 1863 κ.ά.), οι οποίοι είχαν βασισθεί στους αντίστοιχους γαλλικούς κώδικες. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μία έντονη μεταρρυθμιστική προσπάθεια, που ήταν αποτέλεσμα δυο παραγόντων. Από τη μια πλευρά, των νεωτεριστικών τάσεων, που άρχισαν να καλλιεργούνται στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με αίτημα τον εκσυγχρονισμό του κράτους σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, πρακτική έκφραση των οποίων ήταν η έκδοση της Χάρτας του Σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ, γνωστή ως *Gülhane Hatti Sherif* ή *Tanzimat Fermani*, το 1839. Και από την άλλη, των πιέσεων που άρχισαν να ασκούν ορισμένες χριστιανικές δυνάμεις, και ιδιαίτερα η Ρωσία, με πρόσχημα το ενδιαφέρον τους για τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Προκειμένου ο Σουλτάνος να αποφύγει τη σύγκρουση με τις δυνάμεις αυτές, εκδίδει τη Χάρτα του Χουμαγιούν (*Hatti Humayun*) το 1856, στην οποία διατυπώνονται ορισμένες μεταρρυθμίσεις σχετικά ευνοϊκές για τους υπόδουλους Χριστιανούς.

Σημείο σταθμό στην ιστορία της Μεγαλονήσου αποτελεί η παραχώρησή της από την Τουρκία στη Βρετανία το 1878 με τη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης της 4^{ης} Ιουνίου 1878. Από το 1878 μέχρι το 1935 εξακολουθούσε να ισχύει το οθωμανικό δίκαιο, το οποίο στηριζόταν στο μουσουλμανικό δίκαιο και σε ευρωπαϊκής προέλευσης κώδικες, εφαρμοζόταν, όμως, από Άγγλους δικαστές με αγγλικούς δικονομικούς κανόνες, που εισήχθησαν το 1882, με συνέπεια τη συχνή προσφυγή στο αγγλικό δίκαιο, προκειμένου να καλυφθούν πραγματικά ή πλασματικά κενά του οθωμανικού δικαίου. Η μονοπώληση τόσο της νομοθετικής όσο και της δικαστικής εξουσίας από τους Άγγλους επιτείνει την υποχώρηση του Οθωμανικού δικαίου.³¹

Το 1935 το αγγλικό δίκαιο αντικατέστησε επίσημα το οθωμανικό, ωστόσο, διατηρήθηκε σε ισχύ ο Οθωμανικός Κώδικας Γης και ο Ναυτικός Κώδικας. Παράλληλα, αναγνωρίστηκε η δικαιοδοσία των θρησκευτικών δικαστηρίων των μουσουλμάνων για ζητήματα προσωπικής κατάστασης των μουσουλμάνων κατοίκων καθώς και η δικαιοδοσία των Επισκοπικών δικαστηρίων της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τα θέματα προσωπικής κατάστασης των χριστιανών κατοίκων.

Η ποικιλία του κυπριακού δικαίου, κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας, αυξήθηκε με την εισαγωγή των βρετανικών νόμων για το δίκαιο των συμβάσεων και

³¹ Εγκυκλοπαίδεια: Ιστορία της Κύπρου, Οδύσσεια LTD, 1990

της πώλησης αγαθών, οι οποίοι περιελάμβαναν στοιχεία ινδικού και ινδουιστικού θρησκευτικού δικαίου, καθώς αποτελούσαν αντιγραφές των κωδικοποιήσεων που είχαν γίνει στην Ινδία από τους Βρετανούς αποίκους. Επιπλέον, το κυπριακό δίκαιο είχε δανεισθεί διατάξεις του ιταλικού Αστικού Κώδικα, ενώ το δίκαιο της οριζόντιας ιδιοκτησίας είχε βασισθεί σε αντίστοιχο ελληνικό νόμο.³² Μέχρι το 1960 αποτελούσε αποικία της Μεγάλης Βρετανίας και το νομικό της σύστημα βασιζόταν κυρίως στο κοινό δίκαιο (common law) και τις αρχές της επιείκειας (equity).³³

Επειδή το Κυπριακό Δίκαιο βασίζεται εν πολλοίς στο Αγγλικό σύστημα, που έχει τις ρίζες του στο Αγγλικό κοινοδίκαιο, μια σύντομη αναφορά στην εξέλιξη του Αγγλικού κοινοδικαίου θα μπορούσε να θεωρηθεί χρήσιμη.

Το 1066 ο Γουλιέλμος ο Κατακτητής, κατόπιν πολεμικής αναμέτρησης, νίκησε στο Hastings τους Αγγλοσάξονες και επέβαλε την κυριαρχία του πάνω σε όλη την Μεγάλη Βρετανία. Οι Νορμανδοί που είχαν καλές διοικητικές ικανότητες, συγκρότησαν αμέσως μια ισχυρή κεντρική διοίκηση και, χωρίς να αλλάξουν τα διάφορα τοπικά έθιμα, πράγμα δύσκολο λόγω των μεγάλων αποστάσεων και της δυσπιστίας των κατοίκων να συνεργασθούν με τους κατακτητές επέφεραν τις εξής βασικές αλλαγές: Καθιέρωσαν το Βασιλικό Συμβούλιο που απαρτιζόταν από Βαρώνους, Λόρδους, Επισκόπους και άλλους Ευγενείς, ως μια ισχυρή Κεντρική Κυβέρνηση. Επέβαλαν το Φεουδαρχικό σύστημα, βάσει του οποίου ο Βασιλιάς εθεωρείτο ο μόνος ιδιοκτήτης γης και οι ευγενείς, όπως οι Λόρδοι, Βαρόνοι και ο λαός, κατείχαν τη γη ως ενοικιαστές ή κατόπιν αδείας του Βασιλιά. Διαχώρισαν τα πολιτικά από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια και καθορίστηκε τόσο η δικαιοδοσία όσο και η διαδικασία που θα εφαρμόζαν.

Ταυτόχρονα, ο Γουλιέλμος δημιούργησε ένα αντιπροσωπευτικό σώμα, το οποίο επισκεπτόταν την Επαρχία για να καταγράφει τη γη και την περιουσία της χώρας, να εισπράττει τους φόρους και να επιλύει διαφορές που παρουσιάζονταν ενώπιον των μελών του. Με την πάροδο του χρόνου τα καθήκοντα του Σώματος μετατράπηκαν από διοικητικά σε δικαστικά, και οι αντιπρόσωποι αυτοί θεωρούνται οι πρώτοι βασιλικοί δικαστές, η εξουσία των οποίων πήγαζε από το Βασιλιά.

Οι πρώτοι δικαστές που διορίζονταν από το Βασιλιά ήταν Επίσκοποι, Ιππότες και Βαρόνοι και δεν είχαν καμιά νομική κατάρτιση. Επισκέπτονταν τις διάφορες

³² Φ. Φραντζεσκάκη/Δ. Ευρυγένη/Σ. Συμεωνίδη, Συγκριτικό Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1978, 345 επ.

³³ <http://www.supremecourt.gov.cy/>

επαρχίες και αφού ενημερώνονταν για τοπικά ήθη και έθιμα, εκδίκασαν τις υποθέσεις που παρουσιάζονταν. Αφού συμπλήρωναν τις περιοδείες τους, οι δικαστές επέστρεφαν στο Westminster όπου συζητούσαν και αξιολογούσαν τα διάφορα έθιμα και τις αποφάσεις που εξέδιδαν. Σε μια διαδικασία επιλογής αποφάσεων και απόρριψης παράλογων αποφάσεων και εθίμων άρχισαν να εφαρμόζουν ένα κοινό νομικό σύστημα για όλη τη χώρα (common to all) από το οποίο πηγάζει και η καθιέρωση του Common Law ή Κοινοδικαίου.³⁴

Η Μεγαλόνησος ανεξαρτητοποιήθηκε το 1960, οπότε και ιδρύθηκε η Δημοκρατία της Κύπρου. Η ανακήρυξη της ανεξαρτησίας υπήρξε η ενδιάμεσα λύση ανάμεσα στους Κυπρίους που επεδίωκαν την ένωση με την Ελλάδα και τους Άγγλους που προσπαθούσαν να διατηρήσουν τη σφαίρα επιρροής τους στην Κύπρο. Το πρόβλημα που ανέκυψε τότε σχετιζόταν με τον προσανατολισμό του δικαίου στο νεότευκτο κράτος. Προτάθηκε, αρχικά, ως λύση στο πρόβλημα αυτό η επάνοδος στο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο, που ίσχυε πριν την ξενική κατοχή. Η δεύτερη προτεινόμενη λύση συνίστατο στην υιοθέτηση και μαζική εισαγωγή «ενός πολιτισμένου» δικαίου (π.χ. του γαλλικού ή του γερμανικού). Η Τρίτη λύση προέβλεπε την προσωρινή διατήρηση σε ισχύ του δικαίου που είχε σταδιακά εισαχθεί κατά την περίοδο της Βρετανικής κατοχής.

Η ανεξάρτητη Κύπρος έχει Σύνταγμα γραπτό, το οποίο αποτελεί τον υπέρτατο νόμο και έχει αυξημένη ισχύ έναντι οποιουδήποτε άλλου νόμου. Για να μην υπάρξει ρυθμιστικό κενό, λόγω της πολιτειακής μεταβολής, προκρίθηκε η τρίτη λύση, κι, έτσι, το άρθρο 188 του Συντάγματος όρισε ότι οι νόμοι που εφαρμόζονταν στην Κύπρο μέχρι το 1960, θα συνέχιζαν να ισχύουν μέχρι να αντικατασταθούν από νέους νόμους, αρκεί να μην έρχονταν σε αντίθεση με το Σύνταγμα. Με τον αποκλεισμό της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα, ο συντακτικός νομοθέτης υιοθέτησε την λύση της προσωρινής διατήρησης του ισχύοντος ξένου δικαίου. Οι δικαστές είχαν τη δυνατότητα να τους εφαρμόζουν τροποποιώντας τους, ώστε να είναι σύμφωνοι με το Σύνταγμα. Η έντονη επίδραση της βρετανικής κυριαρχίας των προηγούμενων ετών αποτυπώνεται πασίδηλα στο γεγονός ότι το κοινοδίκαιο και οι αρχές της επιείκειας εξακολουθούν ακόμα και σήμερα να ισχύουν στην Κύπρο, εκτός εάν έγινε άλλη πρόβλεψη ή θα γίνει, δυνάμει νόμου εφαρμοστέου ή γενομένου δυνάμει του Συντάγματος. Βέβαια, τα κυπριακά δικαστήρια εφαρμόζουν αγγλικό δίκαιο μόνο

³⁴ <http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf>

όταν θεωρούν ότι αυτό είναι «κατάλληλο για την Κύπρο», και συγχρόνως κάνουν χρήση της δυνατότητας, που τους παρέχεται από το άρθρο 188 του Συντάγματος, για τροποποιημένη ερμηνεία του με σημείο αναφοράς το κυπριακό Σύνταγμα.

Από τη μια πλευρά, λοιπόν, οι μεταγενέστεροι του 1960 αγγλικοί νόμοι δεν εφαρμόζονται στο κυπριακό κράτος, αλλά από την άλλη πλευρά οι αποφάσεις της Βουλής των Λόρδων, ακόμη και αν εκδόθηκαν μετά την ανεξαρτητοποίηση, τυγχάνουν εφαρμογής στο Νησί! Και δύναται να συμβεί το εξής παράδοξο:³⁵ Μία απόφαση της Άνω Βουλής, εκδοθείσα μετά το 1960, που ανατράπηκε με μεταγενέστερο αγγλικό νόμο, να εφαρμόζεται στην Κύπρο και όχι στην Αγγλία!

Εννοείται πως στην Κυπριακή δημοκρατία εφαρμοστέα είναι και η νομοθεσία, η οποία ψηφίσθηκε από τη Βουλή των Αντιπροσώπων μετά την ανεξαρτησία. Διεθνείς Συμβάσεις, Συνθήκες και Συμφωνίες οι οποίες έχουν κυρωθεί με Νόμο και έχουν δημοσιευτεί στην Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας, έχουν αυξημένη ισχύ έναντι οποιουδήποτε ημεδαπού νόμου υπό την προϋπόθεση ότι εφαρμόζονται αντίστοιχα και από τον αντισυμβαλλόμενο.³⁶ Ενώ, μετά την προσχώρηση της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004, το Σύνταγμά της τροποποιήθηκε έτσι, που να δοθεί υπέρτερη ισχύς στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο.³⁷

Στον τομέα των νομικών σπουδών παρατηρείται επιρροή τόσο από το χώρο του common law όσο και από το χώρο του civil law, καθώς οι Κύπριοι συνηθίζουν να σπουδάζουν νομικά σε Αγγλία και Ελλάδα. Τελευταία, η ζυγαριά μάλλον γέρνει υπέρ της εξοικείωσης με τα ευρωπαϊκά ηπειρωτικά νομικά συστήματα. Άλλωστε, η αγγλική γλώσσα σταδιακά αντικαταστάθηκε από την ελληνική στα δικαστήρια και από το 1989 όλες οι αποφάσεις δημοσιεύονται στην ελληνική γλώσσα.

Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι στο κυπριακό νομικό σύστημα ισχύει η αγγλική αρχή του stare decisis, δηλαδή της υποχρεωτικής ισχύος των δικαστικών προηγούμενων για τις αποφάσεις, που υιοθετούνται από το Ανώτατο Δικαστήριο. Το τελευταίο έχει εξουσία, δυνάμει του άρθρου 146 του Συντάγματος, να αναθεωρήσει ή και να ακυρώσει διοικητικές πράξεις, εφόσον τις κρίνει αντισυνταγματικές ή παράνομες ή ultra vires, με γνώμονα την ελληνική και γαλλική νομολογία του ελληνικού Συμβουλίου της Επικρατείας και του γαλλικού Conseil d'Etat.

³⁵ Ε. Ν. Μουσταΐρα, Συγκριτικό Δίκαιο, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, 73

³⁶ www.mjpo.gov.cy/mjpo/mjpo.nsf

³⁷ <http://www.supremecourt.gov.cy/>

Πολιτικοί ήταν κυρίως οι λόγοι που απέκλειαν τον προσανατολισμό του κυπριακού δικαίου προς το ελληνικό. Η επιρροή του τελευταίου υπήρξε αρχικά ασήμαντη. Εξαίρεση αποτέλεσε ο τομέας του δημοσίου δικαίου, όπου ήδη από τη δεκαετία του 1960, η κυπριακή νομολογία άρχισε να αναφέρεται σε αποφάσεις ελληνικών διοικητικών δικαστηρίων και κατά βάση του ΣτΕ. Τα γεγονότα του 1974, που κορυφώθηκαν με την τουρκική εισβολή, κατέστησαν ευκολότερη την προσέγγιση με το ελληνικό δίκαιο, καθώς ο χωρισμός του κυπριακού πληθυσμού με βάση την εθνοτική καταγωγή διευκόλυνε την εισαγωγή θεσμών υπαρκτών στο ελληνικό δίκαιο.³⁸ Για το λόγο αυτό, κατά το διάστημα μετά το 1974, δεν έλειψαν στο πεδίο του ουσιαστικού δικαίου τα παραδείγματα νομοθετικών ρυθμίσεων, οι οποίες παρουσίαζαν σημαντικές ομοιότητες με τις αντίστοιχες του ελληνικού δικαίου. Χαρακτηριστικό δείγμα της επιθυμίας του Κύπριου νομοθέτη να υιοθετήσει λύσεις ανάλογες με τις ισχύουσες στην Ελλάδα, αποτέλεσε ο νόμος 95/1989, με τον οποίο εισήχθησαν διατάξεις παρεμφερείς προς εκείνες που είχε εισαγάγει στην Ελλάδα ο νόμος 1329/1983.

Η Κύπρος, ένα νησί που στερήθηκε την ελευθερία του μέχρι το 1960 και κρατήθηκε μακριά από την φυσιολογική του πολιτιστική κοιτίδα, βρέθηκε να αναζητά τη δικαιοσύνη του ταυτότητα, όταν ξαφνικά παρά τους οραματισμούς των προαιώνιων κατοίκων του για ένωση με την Ελλάδα τέθηκε μπροστά στο φάσμα ενός δικοινοτικού κράτους. Οι Φράγκοι, οι Ενετοί, οι Οθωμανοί, οι Άγγλοι και τέλος η ανάγκη για διατήρηση των ισορροπιών ανάμεσα στις δύο κοινότητες συνετέλεσαν στη διαμόρφωση του δικαιοκού πολιτισμού της Κύπρου. Η ανάπτυξη και διαμόρφωση του Κυπριακού δικαίου δε χαρακτηρίστηκε σε κανένα στάδιο της εξέλιξής του από εσωστρέφεια. Προϊόν της συναρπαστικής και συνάμα οδυνηρής πολιτικής ιστορίας της Κύπρου, το κυπριακό δίκαιο καθρεφτίζει τη διασταύρωση νομικών στοιχείων, που προέρχονται από πολλούς, διαφορετικούς μεταξύ τους δικαιοκούς κόσμους, που οδηγούνται άλλοτε σε σύζευξη, άλλοτε σε αμοιβαία ανοχή, ή/και σε απώθηση, μέσα στο σχήμα της αναγκαστικής συμβίωσης, που τους επιβάλλει η ένταξη τους στην έννομη τάξη της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Εν κατακλείδι, το κυπριακό νομικό σύστημα αποτελεί ένα μωσαϊκό δικαιοκών επιρροών και δικαίως έχει χαρακτηριστεί ως «παράδεισος συγκριτικού δικαίου».³⁹

³⁸ Ε. Βασιλακάκη, Σ. Παπασάββα, Στοιχεία Κυπριακού Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2002, 67

³⁹ S. C. Symeonidis, The Mixed Legal System of the Republic of Cyprus, 78 Tul.L.Rev., 446, 2003

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Οι Θεμελιώδεις Αρχές

1.1 Ο Υποχρεωτικός Χαρακτήρας

1.1.α. Τεκμηρίωση Υποχρεωτικότητας

Ήδη από την περίοδο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων είχαν γίνει απόπειρες για υποχρεωτική στράτευση του άρρενος πληθυσμού με τους ν. 8/1-4-1822 και 14/10-5-1825.⁴⁰ Λίγο αργότερα ο Ιω. Καποδίστριας επέβαλε για πρώτη φορά την καθολική στρατολογία, χωρίς τα αναμενόμενα αποτελέσματα, με το διάταγμα της 30^{ης} Οκτωβρίου 1929.⁴¹ Έπειτα, στο άρθρο 30 του «ηγεμονικού» συντάγματος του 1832 οριζόταν πως «όλοι οι Έλληνες έχουν χρέος να βαστάζωσιν αναλόγως της φυσικής και ηθικής καταστάσεώς των, εν μέρος από τα δημόσια βάρη και τα μέσα τα συντείνοντα εις την συντήρησιν της Πολιτείας και εις υπεράσπισιν της Πατρίδος. [...] Να στρατεύονται προς υπεράσπισιν της Πατρίδος». Εξ αυτών συνάγεται ότι ιστορικά η στράτευση των Ελλήνων αποτελεί υποχρέωση και όχι δικαίωμα.

Επρόκειτο ανέκαθεν για δημόσιο καθήκον, ορθότερα για δημόσια υποχρέωση, η οποία απέκτησε και άμεσο συνταγματικό έρεισμα μετά την αναθεώρηση του 1911, όταν το ίδιο το Σύνταγμα προέβλεπε ως υποχρέωση «παντός Έλληνος δυναμένου φέρειν όπλα» τη συμβολή του στην άμυνα της πατρίδας. Παρά ταύτα, υπό το πρίσμα του Συντάγματος του 1927, ο Αλ. Σβώλος υποστήριζε ότι από τις διατάξεις της στρατολογικής νομοθεσίας, δηλαδή τότε του ν. 4324/1929, οι οποίες απέκλειαν τη στράτευση αλλοδαπών, «δύνатаι να συναχθή ότι το στρατεύεσθαι θεωρείται και ως πολιτικό δικαίωμα».⁴² Σύμφωνα, όμως, με την αρχή του πολιτικού ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων, θα ήταν αδόκιμο να υποστηριχθεί ότι το στρατεύεσθαι εγγυάται το status actives politiciс, δηλαδή την αξίωση για συμμετοχή στην άσκηση της

⁴⁰ Χρ. Βυζάντιος, Ιστορία του τακτικού στρατού, 1821-1833, Γ΄ έκδοση, Αθήνα, 1901, σ. 326 επ., όπου παρατίθενται τα σχετικά κείμενα

⁴¹ Στ. Παπαγεωργίου, Η στρατιωτική πολιτική του Καποδίστρια. Δομή, οργάνωση και λειτουργία του στρατού ξηράς της καποδιστριακής περιόδου, Αθήνα, Εστία, 1986, σ. 179 επ.

⁴² Αλ. Σβώλου, Συνταγματικόν Δίκαιον, Αθήνα, Πυρσός, 1934, σ. 200

πολιτικής εξουσίας κατά την κλασική τριμερή διάκριση του G. Jellinek.⁴³

Υπό το ισχύον σύνταγμα της Ελλάδος, εκτός από τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 6, η στρατιωτική θητεία ερείδεται και αποτελεί τη σπουδαιότερη θεσμοθετημένη εκδήλωση του «χρέους εθνικής αλληλεγγύης», την εκπλήρωση του οποίου το κράτος δικαιούται να «αξιώνει από όλους τους πολίτες», σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 4. Το διπλό αυτό συνταγματικό έρεισμα, άμεσο (υποχρέωση συμβολής στην άμυνα της χώρας) και έμμεσο (χρέος εθνικής αλληλεγγύης), «συνταγματοποιεί» τη στρατιωτική υποχρέωση και της προσδίδει ιδιαίτερο κύρος. Αποτελεί το βάθρο για τη θέσπιση ειδικών υποχρεώσεων από το νομοθέτη και ταυτόχρονα μέτρο για την αξιολόγηση της συνταγματικότητας των τελευταίων. Το άρθρο 25 παρ. 4, το οποίο υπαινίσσεται ευθέως τη «solidarite sociale»⁴⁴ της θετικής θεωρίας του L. Duguit, θεσπίζει κανόνα δικαίου άμεσης ισχύος, ο οποίος ναι μεν δεν καθιερώνει κάποια ειδική υποχρέωση για τους πολίτες, πλην όμως ούτε και λειτουργεί μόνο επικουρικά προς τις συνταγματικές διατάξεις που την εξειδικεύουν.⁴⁵

Λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η Κύπρος αποτελεί περιοχή – κλειδί παγκόσμιας στρατηγικής σημασίας, διότι βρίσκεται στο κέντρο της νοτιοανατολικής λεκάνης της Μεσογείου, μιας περιοχής που χαρακτηρίζεται από αστάθεια, δεδομένης της ανάπτυξης εστιών φανατικών Ισλαμιστών της Αραβοϊσραηλινής διένεξης και της ύπαρξης όπλων μαζικής καταστροφής. Σταυροδρόμι τριών ηπείρων, μπορεί να αποτελέσει τη βάση επιχειρήσεων χερσαίων, ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων καθώς προσφέρει τη δυνατότητα ελέγχου των θαλάσσιων και εναέριων οδών συγκοινωνίας. Σήμερα, οι Άγγλοι διατηρούν υπό τον έλεγχό τους, σύμφωνα με τις συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου, δύο εδαφικές εκτάσεις – βάσεις, μία στη χερσόνησο Ακρωτηρίου στη Λεμεσό και μία στη Δεκέλεια, βορειοανατολικά της Λάρνακας.

Τα άρθρα 129 έως 132 του Συντάγματος του 1960 της Κυπριακής Δημοκρατίας, προέβλεπαν τη συγκρότηση στρατού της Δημοκρατίας αποτελούμενου από 2.000 άνδρες, από τους οποίους το 60% θα ήταν Ελληνοκύπριοι και το 40% Τουρκοκύπριοι. Ευθύς αμέσως μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας άρχισε να υλοποιείται η συγκρότηση του Κυπριακού Στρατού. Οι Τουρκοκύπριοι

⁴³ Αρ. Μάνεση, Συνταγματικά δικαιώματα, α' Ατομικές ελευθερίες, Γ' Έκδοση, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1981, σ. 18 επ.

⁴⁴ L. Duguit, L'Etat, les gouvernants et les agents, Paris, A. Fontemoing, 1903

⁴⁵ Φ. Βασιλογιάννης, Η αντίρρηση συνείδησης από συνταγματική άποψη. Ερμηνευτικά προβλήματα και πολιτικές επιπτώσεις της νομικής προβληματικής, Δίκαιο και Πολιτική, τ. 17-18, 1990, σ. 25 επ.

υπουργοί και ο αντιπρόεδρος δρ Φαζίλ Κουτσούκ ζήτησαν όπως η συγκρότηση των ταγμάτων υλοποιηθεί, εφόσον οι λόχοι συγκροτούνταν με αμιγώς κοινοτική σύνθεση. Οι Ελληνοκύπριοι ζητούσαν ένα ενιαίο/μεικτό στρατό σε κάθε μορφή συγκρότησής του. Όταν αποφασίστηκε η ενιαία/μεικτή σύνθεση, όπως προνοούσε η Συνθήκη Συμμαχίας, ο αντιπρόεδρος άσκησε το συνταγματικό δικαίωμα της αρνησικυρίας. Το ημερολόγιο έδειχνε 20 Οκτωβρίου 1961.⁴⁶ Το βέτο του αντιπροέδρου «βραχυκύκλωσε» την προσπάθεια στελέχωσης. Ο Πρόεδρος Μακάριος υποστήριξε ότι δεν υπήρχε λόγος, υπό τις περιστάσεις αυτές, να συνεχιστεί η προσπάθεια για στελέχωση του στρατού. Ως εκ τούτου, η κυβέρνηση δεν προχώρησε στη συγκρότησή του.⁴⁷ Μέχρι τον Δεκέμβριο του 1963 η συνολική δύναμη του Κυπριακού Στρατού δεν ξεπέρασε τα 380 στελέχη. Έτσι, στις 25 Φεβρουάριου 1964 εξαγγέλθηκε ραδιοφωνικά η δημιουργία της Εθνοφυλακής, της εθελοντικής Εθνικής Φρουράς. Η εθελοντική Εθνική Φρουρά ανταποκρίθηκε σε βαθμό ικανοποιητικό, ωστόσο η εθελοντική κατάταξη, η απειθαρχία των στελεχών της που δεν βρίσκονταν σε διατεταγμένη υπηρεσία, οι συνεχείς συγκρούσεις της περιόδου Ιανουαρίου - Απριλίου 1964 (ενδεικτικά οι συγκρούσεις σε Λεμεσό, Πάφο, Άγιο Σωζόμενο, Πενταδάκτυλο) επέβαλλαν την υποχρεωτική στρατολογία.⁴⁸ Ως εκ τούτου, η ανάγκη για δημιουργία ένοπλου σώματος με υποχρεωτική στρατολογία ήταν επιβεβλημένη.

Η στρατιωτική θητεία δεν ήταν υποχρεωτική, πλην όμως μπορούσε να επιβληθεί μόνο με κοινή συμφωνία του Προέδρου (Ελληνοκυπρίου) και του Αντιπροέδρου (Τουρκοκυπρίου), κατά το άρθρο 129 παρ. 2, το οποίο μέχρι σήμερα δεν έχει τροποποιηθεί. Από τη διατύπωση αυτή προκύπτει ότι το κυπριακό Σύνταγμα δεν ορίζει ρητά τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της θητείας. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι απαγορεύει την καθιέρωση αντίστοιχης υποχρέωσης, απλώς εξουσιοδοτεί την αρμοδιότητα θέσπισης αυτής της υποχρέωσης στα δύο κύρια όργανα της κυπριακής πολιτείας. Η διάταξη αυτή σε συνδυασμό με το άρθρο 47 περ. ζ παραχωρεί τη δυνατότητα καθιέρωσης της υποχρέωσης στράτευσης στην εκτελεστική εξουσία, την ασκούμενη από κοινού υπό του Προέδρου και του Αντιπροέδρου της Δημοκρατίας.

Το Σύνταγμα της Κύπρου ήταν απότοκο των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Πρόκειται για ένα Σύνταγμα δοτό, αφού ο κυπριακός λαός δεν κλήθηκε

⁴⁶ Γ. Λάμπρου, Ιστορία του Κυπριακού, Τα Χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960 - 2004, εκδ. Εν Τύποις Βούλα Κοκκίνου Ltd, Λευκωσία 2004, 87

⁴⁷ Ν. Κρανιδιώτη, Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974, Τόμος Α', εκδ. Εστία, Αθήνα 1985, σελ. 32.

⁴⁸ Α. Χρυσοστόμου, Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά, στο: Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 34, εκδ. Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2014, 8

ποτέ να το επικυρώσει με την ψήφο του. Η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας αντικαθίσταται από τη δυαδική αρχή η οποία χαρακτηρίζει τις βασικότερες διατάξεις του. Έτσι, χωρίζει τους πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας σε δύο κοινότητες: την ελληνική και την τουρκική. Όπως έχει παρατηρηθεί,⁴⁹ το Σύνταγμα στηρίζεται στην πολιτική λειτουργία δύο αριθμητικά άνισων κοινοτήτων, χωρίς όμως να διασφαλίζει με οποιονδήποτε τρόπο πώς θα ρυθμίζονται οι διαφορές σε περίπτωση που η μία ή και οι δύο κοινότητες αρνούνται να συνεργαστούν.

Το Λονδίνο δεν συμμετείχε στη Συνταγματική Επιτροπή του 1959-60. Έτσι, η Κύπρος αποτελεί μοναδική περίπτωση αποικίας στην οποία οι Βρετανοί δεν άφησαν πίσω τους ένα Σύνταγμα στη διαμόρφωση του οποίου να είχαν λάβει οι ίδιοι μέρος. Στη Συνταγματική Επιτροπή, συμμετείχαν ο Θεμιστοκλής Τσάτσος και ο Νιχάτ Ερίμ (εκ μέρους της Ελλάδας και της Τουρκίας, αντίστοιχα), ο Γλαύκος Κληρίδης και ο Ραούφ Ντενκτάς (εκ μέρους της ελληνοκυπριακής και της τουρκοκυπριακής κοινότητας, αντίστοιχα), όπως και ένα ουδέτερο μέλος, ο Ελβετός καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου, Μαρσέλ Μπριτέλ. Άρα, οι γεωστρατηγικές συνθήκες της γείτονος χώρας την εποχή εκείνη καθώς και ο εθνικοαπελευθερωτικός της αγώνας σημάδεψαν τη συνταγματική της ιστορία. Η (προβληματική) συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων αποτυπώνεται και στη συγκρότηση των Ενόπλων Δυνάμεων του νέου κράτους.

Κατά τη διάρκεια των διακοινοτικών ταραχών, το Δεκέμβρη του 1963-64, οι Τουρκοκύπριοι εγκατέλειψαν το νόμιμο στρατό, στα πλαίσια της ανταρσίας τους εναντίον του κράτους.⁵⁰ Η Βουλή των Αντιπροσώπων, λαμβάνοντας υπ' όψη τα κρίσιμα γεγονότα και την υπάρχουσα απειλή της εθνικής κυριαρχίας και της εδαφικής ακεραιότητας από την Τουρκία, θεσπίζει το Νόμο περί Εθνικής Φρουράς (Ν. 20/1964), σύμφωνα με τον οποίο ιδρύεται η Εθνική Φρουρά. Όπως τονίζεται στο προοίμιο του νόμου, πρόκειται για ξεχωριστή δύναμη, που θα συνδράμει το στρατό και τις δυνάμεις ασφαλείας της χώρας σε όλα τα αναγκαία μέτρα, που χρειάζονται βοήθεια, για την άμυνα και για την αντιμετώπιση απειλούμενης εισβολής, ή οποιασδήποτε ενέργειας που στρέφεται κατά της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της Δημοκρατίας ή που απειλεί την ασφάλεια ζωής ή περιουσίας των πολιτών της Δημοκρατίας. Το άρθρο 4 παρ. 1 και 2 και το άρθρο 5 παρ.1 του νόμου αυτού κατοχυρώνει ρητά τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της στρατιωτικής υπηρεσίας

⁴⁹ Α. Γιάγκου, Η ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, εφημερίδα: Η Καθημερινή, 9-7-2016

⁵⁰ <http://www.army.gov.cy/el/page/history>

στην Εθνική Φρουρά. Η διάταξη αυτή δεν έχει τροποποιηθεί μέχρι σήμερα και εξακολουθεί να ισχύει η υποχρέωση στράτευσης. Τότε, άρχισε ουσιαστικά η συγκρότηση του εθνικού κυπριακού στρατού. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι η εθελοντική στρατολόγηση ίσχυσε στη Μεγαλόνησο για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα.

Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι σύμφωνα με τη γαλλική θεωρία του «ενόπλου έθνους», η στράτευση αποτελεί δικαίωμα και μάλιστα πολιτικό.⁵¹ Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση του άρθρου 107 του γαλλικού Συντάγματος του 1793 «La force generale de la Republique est compose du people entire». Αντίθετα, τα Συντάγματα του 20^{ου} αιώνα των άλλοτε λαϊκών Δημοκρατιών χαρακτήριζαν τη στρατιωτική υποχρέωση ως καθήκον τιμητικό και ιερό και ανήγαγαν την υπεράσπιση της «σοσιαλιστικής πατρίδας» σε υπόθεση ολόκληρου του λαού.⁵² Υπάρχουν φυσικά και οι περιπτώσεις όπου η στράτευση αντιμετωπίζεται ως λειτουργικό δικαίωμα, δηλαδή ως δικαίωμα και υποχρέωση ταυτόχρονα. Έτσι, στο άρθρο 23 του Σ. της Γερμανικής Λαϊκής Δημοκρατίας του 1968 αναφέρεται ότι «η υπεράσπιση της ειρήνης και της σοσιαλιστικής πατρίδας είναι δικαίωμα και καθήκον τιμής των πολιτών».

1.1.β. Εκ του Αντιθέτου Απόδειξη – Η Ανυποταξία

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να εξετασθεί το ζήτημα της ανυποταξίας, δηλαδή της μη κατάταξης για την εκπλήρωση στρατιωτικής υποχρέωσης, διότι η απειλή αυστηρών κυρώσεων κατά των φυγοστράτων αποκλείουν το νομικό χαρακτηρισμό του στρατεύεσθαι ως δικαίωματος.

Το στρατεύεσθαι υπό τα όπλα θεωρείται καθήκον προς το κράτος, το οποίο απορρέει από το νομικό δεσμό της ιθαγένειας. Διότι, όπως εύστοχα υπογραμμίσθηκε, «ουδέν των εννοιολογικών στοιχείων του δικαιώματος συντρέχει ενταύθα» και η εκπλήρωση της στρατιωτικής υποχρέωσης «περιβάλλεται όσον καμία άλλη υπό νομικών κυρώσεων εν περιπτώσει παραβάσεως».⁵³

Από πολύ νωρίς, οι προσπάθειες για τη συγκρότηση τακτικού στρατού στη χώρα μας συνδυάσθηκαν με την απειλή κυρώσεων σε όσους απέφευγαν τη

⁵¹ Ν. Αλιβιζάτος, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, Τόμος Ι, Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1987, σ. 34-35

⁵² Βλ. άρ. 103 του κινεζικού συντάγματος του 1954 και άρ. 31,32,62,63 του σοβιετικού συντάγματος

⁵³ Αλ. Σβώλου, Γ. Βλάχου, Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Αθήναι, τ. Α', 1954, τ. β', 1955, σ. 262-263

στράτευση και σε όσους τους συνέδραμαν. Το άρθρο 135 του ποινικού νόμου του 1834 όριζε ότι «κατά νόμους ιδιαιτέρους θέλουν δικάζεσθαι όσοι αποφεύγουσι την υποχρέωσιν του υπηρετείν δι' όπλων». Η διάταξη αυτή συμπληρώθηκε από τις κυρώσεις που έθεταν δύο κατηγορίες νομοθετημάτων: οι στρατολογικοί νόμοι και η στρατιωτική ποινική νομοθεσία. Ήδη από την εποχή του Καποδίστρια προβλεπόταν μία σειρά διοικητικών, χρηματικών και στερητικών της ελευθερίας ποινών για τους νέους «οίτινες διά δόλου κατώρθωσαν να παραλειφθώσιν εκ των στρατολογικών καταλόγων». Επιπλέον, ειδικές διατάξεις καθιέρωναν ποινική ευθύνη των δημοσίων, δημοτικών και στρατιωτικών υπαλλήλων και λειτουργών, ακόμη και των υγειονομικών αξιωματικών, οι οποίοι «εφ' οιαδήποτε προφάσει»,⁵⁴ παρέβαιναν τις σχετικές διατάξεις προκειμένου να απαλλάξουν στρατευσίμους από τη στρατιωτική τους υποχρέωση.

Η στρατιωτική ποινική νομοθεσία καθιέρωνε ως γνήσια στρατιωτικά αδικήματα τη φυγοστρατία, τη λιποταξία και την αυτομολία και ανέθετε την εκδίκασή τους σε στρατιωτικά δικαστήρια. Συγκεκριμένα, ο ν. ΦπΒ'/1860 αποτελούσε «απομίμησιν και κατά το πλείστον μετάφρασιν» του γαλλικού Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα του 1857.⁵⁵

Στη Γαλλία λόγω των αλλεπάλληλων μεταρρυθμιστικών προσπαθειών της στρατιωτικής νομοθεσίας, δεν είχε διαμορφωθεί οριστικά ο νόμος που θα ίσχυε. Στο διάστημα αυτό η απονομή της στρατιωτικής δικαιοσύνης είναι «άτυπη» και στηρίζεται κυρίως στη διακριτική ευχέρεια των αρχηγών των του Στρατου. Τελικά, οι προσπάθειες στη Γαλλία έληξαν με την υιοθέτηση του Σχεδίου Foucher και την ψήφιση του γαλλικού ΣΠΚ του 1857.

Η Ελλάδα ακολούθησε πιστά το γαλλικό πρότυπο, παγιώνοντας τη μέχρι τότε ακολουθούμενη πρακτική,⁵⁶ και ο ν. ΦπΒ'/1860 ίσχυσε για 80 και πλέον έτη, έως ότου τον κατήργησε ο Εισαγωγικός Νόμος του ΣτρΠΚ του 1941.⁵⁷ Η Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου με το από 1 Ιανουαρίου 1822 ψήφισμά της «θεωρούσα την ανάγκην της στρατιωτικής ευταξίας, δια να ευδωκιμώσι τα στρατεύματα και να εμποδισθώσι όσα από την αταξία προέρχονται κακά» όρισε τα

⁵⁴ Άρ. 144-145 ν. ΑΦΚΗ'/1887

⁵⁵ Ιω. Παπαδιαμαντόπουλου, Ερμηνεία της στρατιωτικής ποινικής νομοθεσίας, εν Αθήναις, Π. Λεωνής, 1903, σ. στ'

⁵⁶ Κ. Βουγιούκα, Στρατιωτικόν Δίκαιον – Ουσιαστικόν, παν. Παραδόσεις, Β' έκδ., Αθήνα, Σάκκουλας, 1985, σ. 5-6

⁵⁷ Άρ. 1 παρ. 1^α α.ν. 2840/1941

εξής: «Ο στρατιωτικός κώδιξ της Γαλλίας, με τας αναγκαίας προσθαφαιρέσεις, ισχύει εις το Στρατιωτικόν της Ελλάδος (άρθρο θ')».⁵⁸

Οι στρατολογικοί νόμοι των επόμενων ετών αναγόρευαν την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας σε νόμιμο προσόν για το διορισμό σε δημόσια ή δημοτική υπηρεσία και για την άσκηση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Σήμερα, προϋπόθεση για την επιβολή αυτών των στερήσεων είναι η αμετάκλητη καταδίκη των παραβατών και συνεπώς δεν τίθεται ζήτημα συνταγματικότητας, δεδομένου ότι τα εγκλήματα αυτά συνιστούν κατ' αρχήν ηθική αναξιότητα.

Σήμερα, ο κυρωτικός κανόνας του άρθρου 32 του ελληνικού ΣΠΚ παραπέμπει σε άλλες διατάξεις της νομοθεσίας για τη «Στρατολογία των Ελλήνων» όχι για τον καθορισμό των συστατικών όρων του εγκλήματος αλλά για τη συμπλήρωσή του. Είναι, δηλαδή, χωλός ποινικός νόμος.⁵⁹ Ανατρέχοντας στο άρθρο 51 του ν. 3421/2005 βρίσκόμεστε μπροστά στον ορισμό της ανυποταξίας: «Ανυπότακτοι κηρύσσονται όσοι μετά από γενική ή ειδική πρόσκληση για κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις, δεν εμφανίζονται στις ορισμένες ημερομηνίες ή προθεσμίες στις μονάδες κατάταξης. Η ανυποταξία αρχίζει από την επομένη της οριζόμενης ημέρας κατάταξης ή εφόσον ορίζεται προθεσμία κατάταξης, από την επομένη της τελευταίας ημέρας.»

Ανάλογα με την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η χώρα κατά την ημερομηνία έναρξής της διακρίνεται σε ανυποταξία ειρηνικής περιόδου, πολεμικής περιόδου ή περιόδου μερικής ή γενικής επιστράτευσης. Κατά την ειρήνη, είναι πλημμέλημα που τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο ετών, ενώ στις άλλες δύο περιόδους είναι κακούργημα που τιμωρείται με ισόβια κάθειρξη και κάθειρξη μέχρι δέκα ετών αντίστοιχα, ενώ προβλέπονται μειωμένες ποινές εφόσον η απουσία του ανυποτάκτου δεν θα ήταν δυνατόν να προκαλέσει αξιόλογη βλάβη στην πολεμική προσπάθεια της χώρας. Εννοείται πως ο κοινός νομοθέτης κατά τη θέσπιση των επαπειλούμενων κυρώσεων δεν παραβλέπει της δεσμεύσεις που απορρέουν τόσο από τις ουσιαστικές όσο και από τις δικονομικές εγγυήσεις των άρθρων 7 παρ. 1 και 2 και 20 παρ. 1 του συντάγματος.

Πρόκειται για έγκλημα τυπικό και γνήσιας παράλειψης, το εγκληματικό νόημα της οποίας συνίσταται στην «αδράνεια» του στρατευσίμου στην κοινωνικά

⁵⁸ Τ. Φιλιππίδη, Η ποινική νομοθεσία κατά την εθνεγερσίαν, Θεσσαλονίκη, 1974, 54

⁵⁹ Ι. Μανωλεδάκη, Γενική θεωρία του ποινικού δικαίου, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, Α' εκδ., 1976, 69

αναμενόμενη προσέλευσή του στις τάξεις των Ενόπλων Δυνάμεων.⁶⁰ Συνεπώς, δεν νοείται απόπειρα. Είναι έγκλημα διαρκές και ως εκ τούτου διαρκώς αυτόφωρο. Η τέλεσή του διακόπτεται κατά το άρθρο 51 παρ. 3 του ν. 3421/2005 είτε με τη διάθεση του ανυποτάκτου στις αρχές (κατάταξη, εμφάνιση σε στρατιωτική αρχή, σύλληψη) είτε με την παύση της στρατιωτικής του υποχρέωσης λόγω συμπλήρωσης του ορίου ηλικίας προς στράτευση (45 έτη), ή λόγω απαλλαγής του από την υποχρέωση στράτευσης για λόγους υγείας (Ι5), ή λόγω χορήγησης αναβολής για λόγους υγείας, αναβολής κρατουμένου ή με την ένταξή του σε κέντρα θεραπείας εξαρτημένων ατόμων.

Το αδίκημα της ανυποταξίας τιμωρείται μόνο εφόσον τελείται με πρόθεση και όχι από αμέλεια. Ο δόλος μπορεί να είναι οιοδήποτε βαθμού, έστω και ενδεχόμενος, ενώ δεν απαιτείται πρόσθετος σκοπός αποφυγής των στρατιωτικών υποχρεώσεων. Ο δόλος του δράστη συνίσταται στη γνώση και θέληση των στοιχείων της πράξης. Ειδικότερα, ο υπαίτιος πρέπει να γνωρίζει ότι με βάση την πρόσκληση έχει υποχρέωση κατάταξης σε συγκεκριμένη μονάδα, σε μία ορισμένη ημερομηνία και να θέλει να μην εμφανιστεί. Η άγνοια οιοδήποτε στοιχείου της αντικειμενικής υπόστασης συνιστά πραγματική πλάνη και αποκλείει το δόλο του δράστη. Η άγνοια εδώ μπορεί να αφορά στην ύπαρξη της πρόσκλησης, η οποία αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για τη στοιχειοθέτηση της ανυποταξίας.⁶¹

Αντίθετα, η εσφαλμένη πεποίθηση του δράστη ότι δικαιούται να μην καταταγεί ενώ στην πραγματικότητα δεν δικαιούται, συνιστά νομική πλάνη, ως ενεργητική εσφαλμένη τοποθέτησή του απέναντι στο δίκαιο. Η πλάνη αυτή δεν αποκλείει το δόλο, αλλά αίρει τον καταλογισμό εφόσον κριθεί συγγνωστή.⁶²

Το σημαντικό ζήτημα της στράτευσης πρώτα αποτελεί μερίδιο ευθύνης της Διοίκησης και ύστερα της Δικαιοσύνης, καθώς η αντιστροφή των ρόλων μπορεί να κλονίσει την αξιοπιστία του ποινικού δικαίου, όπως εύστοχα παρατηρεί ο καθηγητής Παπαδαμάκης.⁶³ Τούτο σημαίνει ότι οι Στρατολογικές Υπηρεσίες, που αποτελούν εν προκειμένω το καθ' ύλην αρμόδιο διοικητικό όργανο, είναι υπεύθυνες για την εφαρμογή των διατάξεων του Συντάγματος και της στρατολογικής νομοθεσίας και συνάμα δικαιολογεί την επιβολή και διοικητικών κυρώσεων.

⁶⁰ Ν. Ανδρουλάκη, Η παράλειψη ως μορφή αξιόποινης συμπεριφοράς, «Ποινικά», 6, Αθήνα Κομοτηνή, 1983

⁶¹ Α. Παπαδαμάκης, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, ΣΤ' έκδ., Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2008, 119

⁶² ΒουλΣυμβΔιαρκΣτρΘεσ/νίκης 251/1987, «Ποινικά Ανάλεκτα», 1994, 192 επ.

⁶³ Α. Παπαδαμάκης, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, ΣΤ' έκδ., Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2008, 53

Με την ισχύουσα ελληνική στρατολογική νομοθεσία στους παρανόμως μη καταταγέντες επιβάλλεται χρηματικό πρόστιμο ύψους 6000 ευρώ ως διοικητική κύρωση. Η κύρωση αυτή εισήχθη με το άρθρο 77 του ν. 3883/2010 και το ύψος καθορίστηκε με Κοινή Υπουργική απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Εθνικής Άμυνας (Φ.429.1/17/281810/Σ.394/4-3-2011). Το πρόστιμο αντικατέστησε τη μέχρι τότε επιβαλλόμενη 6μηνη πρόσθετη στρατιωτική υποχρέωση, η οποία εξαγοραζόταν προς 90 ευρώ ο μήνας.

Η ύπαρξη ή μη δόλου για την τέλεση της ανυποταξίας σχετίζεται με την επιβολή ποινικής κύρωσης, για την οποία αποφαινεται το αρμόδιο Στρατοδικείο, και δεν επηρεάζει την επιβολή της διοικητικής κύρωσης, ήτοι του χρηματικού προστίμου, για την οποία ο Διευθυντής της Στρατολογικής Υπηρεσίας δεν έχει διακριτική ευχέρεια αλλά λειτουργεί με δεσμία αρμοδιότητα. Ως εκ τούτου, με μόνη τη διαπίστωση της μη κατάταξης είναι υποχρεωτική η επιβολή του προστίμου αυτοδικαίως, ενώ η τυχόν ύπαρξη ποινικής ευθύνης δεν αποκλείει και την ταυτόχρονη διοικητική κύρωση για την αυτή παράβαση. Δεν είναι δυνατή, δηλαδή, η αποσπασματική επιβολή μίας εκ των κυρώσεων. Για τη διοικητική κύρωση δεν λαμβάνεται υπόψη το βουλευτικό στοιχείο του δόλου ή της αμέλειας, αλλά επιβάλλεται ανεξαρτήτως της υποκειμενικής υπόστασης, με μόνη την πραγμάτωση της αντικειμενικής, που εν προκειμένω συνίσταται στο αναντίρρητο γεγονός της μη κατάταξης. Η δε αθώωση από το Στρατοδικείο δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση την ακύρωση του προστίμου. Η διοικητική διαδικασία επιβολής τέλους είναι αυτοτελής σε σχέση με την αντίστοιχη ποινική διαδικασία και το διοικητικό δικαστήριο, όταν κρίνει επί υποθέσεως επιβολής τέλους, δεν δεσμεύεται από την τυχόν προηγηθείσα αθωωτική απόφαση ποινικού δικαστηρίου, εκτός αν πρόκειται για αμετάκλητη καταδικαστική απόφαση, αλλά υποχρεούται απλώς να την συνεκτιμήσει κατά την διαμόρφωση της κρίσεώς του.⁶⁴

Επιπλέον, στους ανυπότακτους επιβάλλεται μία σειρά στερήσεων που προβλέπονται στα άρθρα 53 και 54 του ν. 3421/2005. Συγκεκριμένα, όσοι καταδικάζονται αμετάκλητα για ανυποταξία δεν έχουν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, στερούνται του δικαιώματος άσκησης επαγγέλματος, που προϋποθέτει ειδική άδεια της αρχής, ενώ οι άδειες που προηγήθηκαν τις καταδίκης ανακαλούνται. Ταυτόχρονα, η ανυποταξία αποτελεί κώλυμα διορισμού στο Δημόσιο.

⁶⁴ ΣΤΕ Ολ. 990/04, 1067/13, 2067/11, 4506/11

Ακόμη, απαγορεύεται Η αποδημία σε χώρα του εξωτερικού ή η ναυτολόγηση σε πλοία γραμμής εξωτερικού.

Όσον αφορά στην κυπριακή νομοθεσία ήδη από το 1964 η ανυποταξία θεωρείται αδίκημα, που τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο ετών, κατά το άρθρο 22 του Ν. 20/1964. Με την ίδια ποινή τιμωρείται και ο εργοδότης ανυπότακτου ή λιποτάκτη, εφόσον γνωρίζει την ιδιότητα του εργαζομένου του, καθώς και ο ηθικός αυτουργός των εγκλημάτων αυτών. Ο Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας του 1964 (ν. 40/1964) περιλαμβάνει ένα κεφάλαιο με αδικήματα σχετικά με την αποφυγή της στρατιωτικής υποχρέωσης, αλλά δεν περιλαμβάνει καθόλου το αδίκημα της ανυποταξίας. Η ανυποταξία τυποποιείται στο νόμο περί Εθνικής Φρουράς, ο οποίος περιέχει και ποινική διάταξη. Ο σήμερα ισχύων περί Εθνικής Φρουράς Νόμος 19/2011 προβλέπει στο άρθρο 67 την ποινή της φυλάκισης μέχρι τριών ετών και χρηματική ποινή 6000 ευρώ, διαζευκτικά ή και σωρευτικά. Η μεγάλη διαφοροποίηση από την ελληνική έννομη τάξη είναι ότι το πρόστιμο επιβάλλεται από το δικαστήριο, εφόσον διαπιστώσει την από δόλο τέλεση της ανυποταξίας και όχι από τις στρατολογικές αρχές. Επομένως, η επιβολή φυλάκισης και η χρηματική ποινή ακολουθούν τη δικαστική οδό και δεν είναι ανεξάρτητη η μία από την άλλη. Η Στρατολογία αρκείται στη μήνυση των ανυποτάκτων και η ποινή αποφασίζεται από τα δικαστήρια.

Η ουσία της διαφοροποίησης εντοπίζεται στη φύση των κυρώσεων. Στην Κύπρο και το χρηματικό πρόστιμο θεωρείται ποινική κύρωση, όπως η φυλάκιση, σε αντίθεση με την Ελλάδα, που το χρηματικό πρόστιμο θεωρείται διοικητική κύρωση. Ο λόγος αυτής της διαφοράς έγκειται στο ότι ο Κύπριος νομοθέτης, θεωρώντας ιδιαίτερα επαχθείς τις κυρώσεις που επιφέρει η ανυποταξία για τον ανυπότακτο, θέλησε να τις εξαρτήσει από την ύπαρξη δόλου και τη βάσανο της ακροαματικής διαδικασίας. Η αντικειμενική ευθύνη για την επιβολή του προστίμου, που ακολουθείται στην ελληνική έννομη τάξη, αν και είναι συνταγματική και λειτουργεί με γνώμονα τη γενική πρόληψη, δηλαδή την αποφυγή του φαινομένου της ανυποταξίας, εγείρει ένα αίσθημα αγανάκτησης εκ μέρους των εξ αμελείας ανυποτάκτων. Αγανάκτηση, που σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη, αφού κάθε πολίτης γνωρίζει ότι η στράτευση είναι υποχρεωτική και οφείλει να μεριμνήσει για την εμπρόθεσμη εκπλήρωση αυτής της υποχρέωσης.

Επιπλέον, σημαντική διαφορά ποινικού δικαίου αποτελεί το γεγονός ότι στην Κύπρο το αδίκημα της ανυποταξίας είναι στιγμιαίο και όχι διαρκές. Κάθε

ημερολογιακό έτος λαμβάνουν χώρα δύο προσκλήσεις σε κατάταξη (σε αντίθεση με τις έξι προσκλήσεις της Ελλάδας) και όλοι οι ανυπότακτοι καλούνται υποχρεωτικά και τις δύο φορές το χρόνο, μέχρι να καταταγούν ή να απαλλαγούν νομίμως. Προκειμένου να πιστοποιηθεί η ανυποταξία συμπεριλαμβάνονται στη δικογραφία και δύο μαρτυρικές καταθέσεις στελεχών του Κέντρου Κατάταξης Νεοσυλλέκτων, που επιβεβαιώνουν ότι δεν παρουσιάστηκε. Αντίθετα, στην Ελλάδα αρκεί η κατάσταση μη καταταγέντων που εκδίδει το Γραφείο Στρατολογίας του Κέντρου Κατάταξης. Ακόμη, χρειάζεται βεβαίωση του αρμόδιου Αστυνομικού Τμήματος, που να πιστοποιεί τη μη ανεύρεση του ανυποτάκτου. Αφού, λοιπόν, είναι έγκλημα στιγμιαίο και με δεδομένο ότι οι ανυπότακτοι προσκαλούνται για κατάταξη δύο φορές το χρόνο, τα Στρατολογικά Γραφεία προβαίνουν σε μήνυσή τους δύο φορές κάθε έτος.

Ο κανόνας του άρθρου 67 του ν. 19/2011 προβλέπει ότι οι ποινές επιβάλλονται όταν ο στρατεύσιμος παραλείπει να καταταγεί χωρίς εύλογη αιτία. Αυτό σημαίνει ότι ο στρατεύσιμος δεν διαπράττει το αδίκημα της ανυποταξίας όταν συντρέχει σοβαρός λόγος που του δημιουργεί ανυπέρβλητο κώλυμα για την παρουσίασή του. Η διάταξη αυτή αντλεί την έμπνευσή της στην ελληνική νομοθεσία και συγκεκριμένα στο άρθρο 70 του ν. 3421/2005 όπου προβλέπεται ότι κάθε τυχερό, απρόβλεπτο και εξαιρετικό γεγονός, είτε αντικειμενικό, είτε σχετικό με το πρόσωπο του υπόχρεου, το οποίο παρά την εξαιρετική επιμέλεια και σύνεση του υπόχρεου, καθιστά αδύνατη ή εξαιρετικά δύσκολη την κατάταξή του έχει ως συνέπεια τη μη κήρυξή του ως ανυποτάκτου και, συνεπώς, τη μη επιβολή των επαχθών κυρώσεων, που η ανυποταξία συνεπάγεται. Τόσο η κυπριακή όσο και η ελληνική ρύθμιση στηρίζονται στην γενική αρχή του δικαίου, που πηγάζει από το άρθρο 255 ΑΚ, κατά την οποία ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα. Το εδάφιο με βάση το οποίο το βάρος της απόδειξης βαρύνει τον ενδιαφερόμενο, είναι αυτονόητο, ίσως και περιττό, καθώς δεν θα ήταν εφικτό η διοίκηση να γνωρίζει τα προσωπικά ζητήματα και τις συνθήκες κάθε περιστατικού.

Εκτός από τις ποινικές κυρώσεις προβλέπονται κατ' αντιστοιχία με την ελληνική έννομη τάξη και διοικητικές. Πιο εντυπωσιακή είναι η διατύπωση του άρθρου 69 παρ. 1 α του νόμου αυτού, με βάση την οποία το αδίκημα της ανυποταξίας αποτελεί «ατιμωτικό αδίκημα, κατά την έννοια του άρθρου 64 του Συντάγματος», καθώς «το υπηρετεί υπό τα όπλα περιποιεί τιμή μεγάλη». Επιπλέον, ισχύει η απαγόρευση εξόδου από τη Δημοκρατία, η στέρηση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι και η μη χορήγηση ή η ανάκληση άδειας άσκησης επαγγέλματος.

Ιδιαίτερη είναι και η δυνατότητα λήψης μέτρων ώστε να αποφευχθεί τυχόν μελλοντική ανυποταξία. Έτσι, ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας, κατά το άρθρο 70 παρ. 2 του περί Εθνικής Φρουράς νόμου, μπορεί να απαγορεύσει την αναχώρηση από τη Δημοκρατία οποιουδήποτε πολίτη, ο οποίος έχει συμπληρώσει το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας του, εάν κρίνει ότι η αναχώρηση του εν λόγω πολίτη αποσκοπεί στην αποφυγή εκπλήρωσης της στρατιωτικής υποχρέωσής του στη Δύναμη. Ο νόμος δεν θέτει συγκεκριμένα κριτήρια με βάση τα οποία θα πιθανολογηθεί η μελλοντική αποφυγή στράτευσης, αφήνοντας, με αυτό τον τρόπο, μεγάλο περιθώριο στην πολιτική ηγεσία να επιβάλλει αυθαίρετα αυτή την απαγόρευση. Περιορισμό σε αυτή τη δυνατότητα πολιτικής αυθαιρεσίας θέτει το κεφάλαιο δικαιωμάτων του Κυπριακού Συντάγματος και συγκεκριμένα το δικαίωμα στην ελευθερία και στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Ωστόσο, δεν μπορεί να θεωρηθεί αντισυνταγματική αυτή η νομοθετική επιλογή, αφού στο άρθρο 11 του Συντάγματος γίνεται λόγος για «εύλογους λόγους» που τίθενται από κοινούς νόμους στην ελεύθερη έξοδο από τη χώρα. Τούτο αποδεικνύει περίτρανα πόσο σημαντική θεωρείται η εκπλήρωση της θητείας ώστε να περιορίζεται η ελεύθερη μετακίνηση των πολιτών, ακόμα και προληπτικά.

Το άρθρο 70 του περί Εθνικής Φρουράς Νόμου ορίζει ξεκάθαρα ότι «όλοι οι Κύπριοι πολίτες, περιλαμβανομένων και των προσώπων που έχουν οποιοδήποτε από τους δύο γονείς κυπριακής καταγωγής, αλλά δεν έχουν καταστεί πολίτες της Δημοκρατίας, ηλικίας 16 μέχρι και 26 ετών, για να τους επιτραπεί η έξοδος από τη χώρα, απαιτείται όπως επιδεικνύουν στα λιμάνια και αεροδρόμια, άδεια εξόδου η οποία εκδίδεται από το Υπουργείο Άμυνας και τα κατά τόπους Στρατολογικά Γραφεία της Εθνικής Φρουράς.» Η άδεια εξόδου μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έξοδο από τη χώρα εντός τριάντα ημερών από την αναγραφόμενη σε αυτή ημερομηνία έκδοσης. Σε διαφορετική περίπτωση, θα πρέπει ο ενδιαφερόμενος να αποταθεί εκ νέου στο Στρατολογικό Γραφείο για έκδοση νέας άδειας. Γίνεται, έτσι, φανερό ότι η ένοπλη συνεισφορά στη Δημοκρατία αποτελεί αδιαμφισβήτητη απαίτηση εκ μέρους της πολιτείας.

Επιπλέον, όσοι έχουν εκπληρώσει τη θητεία τους ή απαλλάχθηκαν νόμιμα από αυτή, μπορούν να αναχωρούν από την Κύπρο αφού παρουσιάσουν Ειδικό Φύλλο Πορείας ή Πιστοποιητικό Στρατολογικής Κατάστασης Τύπου «Β». Τα δε στελέχη της Εθνικής Φρουράς και οι εθνοφρουροί που εκπληρώνουν θητεία, ταξιδεύουν με την επίδειξη του προβλεπόμενου Φύλλου Αδείας Εξωτερικού, που εκδίδεται από τις

Μονάδες τους. Το κράτος, δηλαδή, επιθυμεί και επιβάλλει να γνωρίζει ποιοι άρρενες πολίτες του απουσιάζουν στην αλλοδαπή, ούτως ώστε να είναι έτοιμο ανά πάσα στιγμή να αποκρούσει εχθρική απειλή. Αυτές οι προϋποθέσεις εξόδου από τη χώρα συνιστούν τεράστια θραύση της ιδιωτικότητας του ατόμου, αλλά δικαιολογούνται από το δημόσιο και εθνικό συμφέρον, που εστιάζεται στη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Το συμπέρασμα, που εξάγεται, είναι αφενός πως το πλέγμα των διοικητικών και ποινικών κυρώσεων, που περιέβαλλαν και περιβάλλουν την εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας, είναι τόσο αυστηρό ώστε να αποκλείεται ο χαρακτηρισμός του στρατεύεσθαι ως δικαιώματος και μάλιστα πολιτικού. Και αφετέρου πως οι διατάξεις περί ανυποταξίας των δύο χωρών είναι σχεδόν όμοιες. Χρονικά προηγούνται οι διατάξεις της Ελλάδος, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως πρότυπο για τις Κυπριακές. Όπως ελέγχθη και ανωτέρω ο ελληνικός Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας ακολούθησε το γαλλικό πρότυπο, άρα και ο κυπριακός έχει ως αφετηρία το γαλλικό μοντέλο και κατ' επέκταση το civil law.

1.2 Η Αυτοπρόσωπη Εκπλήρωση

1.2.α. Το Παρελθόν

Αυτό που σήμερα θεωρείται αυτονόητο, δηλαδή η αυτοπρόσωπη εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας, δεν ήταν κατά τα πρώτα χρόνια ζωής του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους. Η αρχή αυτή καθιερώθηκε δεύτερη (μετά τον υποχρεωτικό χαρακτήρα) από το σημαντικό στρατολογικό ν. ΨΙΣΤ'/1878. Έως τότε ίσχυε και στη χώρα μας ο ευρέως διαδεδομένος στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα θεσμός της «αντικαταστάσεως». Για παράδειγμα στη Γαλλία η αντικατάσταση (remplacement) καταργήθηκε με το στρατολογικό νόμο του 1855, επαναφέρθηκε με τη θλιβερά γνωστή ως υπαίτια της ήττας του 1870 loi Niel του 1868, για να καταργηθεί οριστικά με το στρατολογικό νόμο του 1872.⁶⁵

Συγκεκριμένα, το άρθρο 11 παρ. 1 του ν. «περί απογραφής» της 8ης Δεκεμβρίου 1837, που διατηρήθηκε σε ισχύ έως το 1878, όριζε ότι «κάθε υποχρεωμένος να υπηρετήσει στρατιωτικώς έχει το δικαίωμα δι' αντικαταστάσεως

⁶⁵ A. de Laubadere, Traite elementaire de droit administrative, 2^η Εκδ., τόμ. III, τ. α', Paris, LGDJ, 1971, σ. 104

άλλου ν' απαλλαχθή της υποχρεώσεώς του». Προϋπόθεση της αντικατάστασης ήταν η σύναψη σύμβασης ενώπιον συμβολαιογράφου και η συγκέντρωση στο πρόσωπο του «αντικατασταίνοντος» όλων των προβλεπόμενων για τους εθελοντές προσόντων.⁶⁶ Το άρθρο 44 του εκτελεστικού διατάγματος της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1838 όριζε ότι «άμα γίνη δεκτός ο αντικατασταίνων, ο αντικαταστατινόμενος δεν υπόκειται πλέον εις καμίαν ευθύνην ένεκα τούτου, εκτός μόνον αν ήθελε λιποτακτήση εντός του έτους αφής ημέρας έδωσε τον όρκον». Στην περίπτωση αυτή ο αντικατασταθείς καλείτο «ν' απέλθη άνευ αναβολής εις το ανήκον στρατιωτικόν σώμα, διά να λάβη τον τόπον του»

Για την αμοιβή των «υποκαταστάτων», όπως συνήθιζαν να αποκαλούν τους αντικατασταίνοντες, ο νόμος δεν προέβλεπε τίποτα, οι σχετικές όμως μαρτυρίες αναφέρουν ότι κατέστη σύντομα αντικείμενο λεόντειου παζαριού, καθώς πολλοί εξαθλιωμένοι νέοι προσφέρονταν να υπηρετήσουν δύο, τρεις ή και τέσσερις τετραετείς θητείες «δι' ολίγων χρημάτων».⁶⁷ Μία ένδειξη για το ύψος της αμοιβής μπορεί να εξαχθεί από το άρ. 3 του ν. ΡΛΓ'/1851, που όριζε ότι σε περίπτωση «δραπετεύσεως» του κληρωθέντος ο πατέρας του και ο δήμος όφειλαν να καταβάλουν το «απαιτούμενον διά την αντικατάστασιν ποσόν», το οποίο οριζόταν σε 500 δρχ., σε μια εποχή που οι ετήσιες αποδοχές του κλητήρα υπουργείου ανέρχονταν σε αυτό το ποσό.⁶⁸

Το άρθρο 1 του ν. ΨΙΣΤ'/1878 έθεσε τέρμα στην ηθικά απαράδεκτη και κοινωνικοπολιτειακά άδικη αυτή κατάσταση, ορίζοντας ότι «πας Έλλην οφείλει να υπηρετήσει αυτοπροσώπως εν τω στρατώ». Εις επίρρωση τούτου το άρθρο 4 παρ. 1 του αυτού νόμου προβλέπει ρητά ότι «η αντικατάστασις απαγορεύεται». Είχε προηγηθεί το 1875 έκθεση ειδικής επιτροπής υπό τον Υποστράτηγο Λ. Σμολένσκη, στην οποία είχε ανατεθεί και η κατάρτιση του σχετικού νομοσχεδίου. Η επιτροπή, που είχε διορίσει η κυβέρνηση του Χαρ. Τρικούπη, τόνισε ότι «είναι δίκαιον τα βάρη της στρατιωτικής υποχρεώσεως να διανέμονται εξίσου εις πάσας τας τάξεις της κοινωνίας».

⁶⁶ Δηλαδή, ηλικία 18-30 ετών, «μέγεθος» 1,56μ. και «να μην έχη σωματικά ελαττώματα, τα οποία καθιστούν αυτόν ανίκανον της στρατιωτικής υπηρεσίας». Βλ. άρ. 6 ν. «περί απογραφής» 8-12-1837, στο οποίο παρέπεμπε το άρ. 42 του εκτελεστικού διατάγματος της 31-12-1838.

⁶⁷ Αγόρευση Π. Κορωναίου στη Βουλή κατά τη συζήτηση του ν. ΨΙΣΤ'/1878, Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρίαση της 8-11-1878, σ. 390

⁶⁸ Κ. Τσουκαλά, Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Ελλάδα, Αθήνα, Θεμέλιο, 1981, σ. 122

Περαιτέρω, προτείνοντας την εισαγωγή του πρωσικού συστήματος στρατιωτικής οργάνωσης, η επιτροπή επέκρινε με ιδιαίτερη οξύτητα το θεσμό της αντικατάστασης, αφού μέσω αυτής «απαλλάσσονται της στρατιωτικής υποχρέωσης πάσαι αι εύποροι τάξεις της κοινωνίας».⁶⁹ Μετά την ήττα της Γαλλίας στο γαλλογερμανικό πόλεμο του 1870, η εγκατάλειψη του γαλλικού προτύπου και η στροφή προς το πρωσικό φαινόταν ως οιονεί αυτονόητη στους συντάκτες της έκθεσης, που φρόντιζαν, εντούτοις, να διευκρινίσουν ότι και ο γαλλικός ν. της 27-7-1872 είχε κατά βάση ακολουθήσει τις γερμανικές ρυθμίσεις.

Από τις κοινοβουλευτικές αγορεύσεις του τότε πρωθυπουργού Αλ. Κουμουνδούρου, του Χαρ. Τρικούπη και του Π. Κορωναίου⁷⁰ προκύπτει ότι, πέρα από την ηθική διάσταση του θέματος, ο νομοθέτης της, αμέσως μετά την καθιέρωση της «δεδηλωμένης», περιόδου είχε επίγνωση και του συνταγματικά ανεπίτρεπτου της αντικατάστασης, εν όψει της αρχής της ισότητας. Η αντικατάσταση, θεσμός που έφερε την ανισότητα, επικρίθηκε και για τεχνικούς λόγους, αφού είχε ως αποτέλεσμα ο στρατός να συγκροτείται από την κατώτερη και «μάλλον απαίδευτον τάξιν» και από άνδρας «μη έχοντας άλλον πόρον ζωής», ενώ επιτρέποντας σε ήδη υπηρετήσαντες να ξαναυπηρετήσουν περιόριζε δραματικά τον αριθμό των εκγυμναζομένων και κατ' επέκταση την εφεδρεία.

1.2.β. Το Παρόν

Μετά το ν. ΨΙΣΤ'/1878 το θέμα της αντικατάστασης δεν ξανατέθηκε ποτέ. Το άρθρο 4 παρ. 6 του συντάγματος επιβάλλει ευθέως την αυτοπρόσωπη εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας. Το πνεύμα και η διατύπωσή του δεν ανέχεται την με οποιοδήποτε πρόσχημα υποκατάσταση των υποχρέων. Η αναβίωση της αντικατάστασης θα προσέκρουε στο σύνταγμα υπό διπλή έννοια: αφενός διότι θα απάλλασσε τον υποκαθιστάμενο από την εκπλήρωση μιας υποχρέωσης που ο συντακτικός νομοθέτης θεωρεί προσωπική και ως εκ τούτου ανεκχώρητη. Θα ήταν πράγματι δύσκολο να γίνει επίκληση γενικότερου δημοσίου συμφέροντος ή ουσιωδώς ανόμοιων καταστάσεων, ώστε να δικαιολογηθεί απόκλιση από την απαρέγκλιτη εφαρμογή του κανόνα της αυτοπρόσωπης εκπλήρωσης. Αφετέρου η αντικατάσταση

⁶⁹ Η έκθεση της επιτροπής παρατίθεται αυτούσια στην Εφημερίδα των συζητήσεων της Βουλής, συνεδρίαση της 8-11-1878, σ. 391-399

⁷⁰ Συνταγματάρχης και βουλευτής Κυθήρων, γνωστός από τον πρωταγωνιστικό του ρόλο στην έξωση του Όθωνα και τη συμμετοχή του στην κρητική εξέγερση του 1866.

θα συνεπαγόταν την άνιση κατανομή ενός συνταγματικού καθήκοντος σε βάρος ορισμένων, εν προκειμένω των αντικατασταυνόντων, η τυχόν ρητή συναίνεση των οποίων δεν θα αρκούσε για να καταστήσει ανεκτή τη σημαντική αυτή παρέκβαση. Ακόμα και η χωρίς αντάλλαγμα εκούσια ανάληψη πρόσθετης θητείας από τους υποκαταστάτους, θα ήταν συνταγματικώς αθέμιτη, μια και θα συνδυαζόταν με ανεπίτρεπτη απαλλαγή ορισμένων από την εκπλήρωση μιας υποχρέωσης.

Στο Σύνταγμα της Κύπρου δεν γίνεται ξεκάθαρη αναφορά στο ζήτημα της αυτοπρόσωπης ή μη εκπλήρωσης της στρατιωτικής θητείας. Ωστόσο, ο νόμος περί Εθνικής Φρουράς του 1964 δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης, καθώς στο άρθρο 4 αναφέρει με σαφήνεια ότι υπόχρεοι στράτευσης είναι όλοι οι πολίτες της Δημοκρατίας. Συνεπώς, από τη στιγμή που κάποιος φέρει την Κυπριακή υπηκοότητα, ανεξαρτήτως του τρόπου κτήσης της και του τόπου διαμονής του έχει ο ίδιος υποχρέωση στράτευσης.

Ο θεσμός της αντικατάστασης δεν έλαβε χώρα στην Κύπρο. Τούτο είναι λογικό, αν αναλογιστούμε ότι πρόκειται για έναν αναχρονιστικό θεσμό του παρελθόντος, που βασίζεται σε ταξικές κοινωνίες και θέτει τις περισσότερες – αν όχι όλες – τις φορές ως κριτήριο την οικονομική κατάσταση του αντικατασταθέντος. Έπειτα, η Κύπρος ανεξαρτητοποιήθηκε μόλις το 1960, δηλαδή αρκετά πρόσφατα, και δεν θα ήταν δικαιολογημένη αυτή η επιλογή άνισης μεταχείρισης των πολιτών της. Ο σπουδαιότερος λόγος για τον οποίο δεν επιτρέπεται η αντικατάσταση και επιβάλλεται η αυτοπρόσωπη εκπλήρωση της θητείας αντλείται από το άρθρο 28 του Συντάγματος, το οποίο διακηρύσσει πανηγυρικά το δικαίωμα ισότητας και ισονομίας όλων των πολιτών ανεξαιρέτως. Νόμος, που θα προέβλεπε οιασδήποτε μορφής αντικατάσταση, θα προσέκρουε στη διάταξη αυτή. Άρα, υπάρχει συνταγματική επιταγή για ισότητα προς τους νόμους και αφού συγκεκριμένος νόμος επιβάλει υποχρέωση στράτευσης, τούτη είναι απολύτως δεσμευτική.

Όπως τονίζεται στο εγκόλπιο «Υπηρετώντας την Πατρίδα»⁷¹ που εξέδωσε το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Φρουράς, αποτελεί υπέρτατο καθήκον κάθε Κύπριου πολίτη να υπηρετήσει την πατρίδα, γιατί στον καθένα στηρίζεται η άμυνα και η εδαφική ακεραιότητά της. Στο σύγγραμμα αυτό καταγράφονται οι λόγοι της αυτοπρόσωπης εκπλήρωσης της στρατιωτικής υποχρέωσης όλων των Κυπρίων ανδρών. Καθένας οφείλει να είναι θεματοφύλακας των παραδόσεων, προασπιστής

⁷¹ <http://www.mod.gov.cy/mod/mod.nsf>

των ιδεωδών της και να συμβάλλει στη διασφάλιση της κυριαρχίας της Κυπριακής Δημοκρατίας και στην εγγύηση της ελευθερίας και του δημοκρατικού τρόπου ζωής. Η διαρκής επαγρύπνηση και η διατήρηση ισχυρής αποτροπής είναι το τίμημα της ελευθερίας και της ειρήνης. Υπογραμμίζεται ότι μόνο με ισχυρές ένοπλες δυνάμεις είναι δυνατή η δημιουργία του αναγκαίου κλίματος ασφάλειας και ειρήνης στην ευρύτερη περιοχή, ώστε ο κυπριακός λαός να ασχολείται απρόσκοπτα με την πρόοδο και την ευημερία της Πατρίδας του. Η κυπριακή στρατιωτική ηγεσία προτρέπει τους νέους να αισθάνονται συνεχιστές της Ιστορίας, «μιας ιστορίας αιώνων με συνεχείς αγώνες της φυλής για ελευθερία και πρόοδο.

Τον Ιούλιο του 1974 η Τουρκία εκμεταλλευόμενη το πραξικόπημα της τότε δικτατορικής κυβέρνησης των Αθηνών κατά του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, και με το πρόσχημα της προστασίας της τουρκοκυπριακής μειονότητας, εισέβαλε με ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις στην Κύπρο, προέβη σε σφαγές, βιασμούς και λεηλασίες αμάχων και κατέλαβε το βόρειο τμήμα του Νησιού, έκτασης 37% περίπου της συνολικής επιφάνειάς του.

Σήμερα, οι τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις εξακολουθούν να κατέχουν το βόρειο τμήμα της Κύπρου και η Τουρκία αρνείται να συμμορφωθεί προς τις κατ' επανάληψη ομόφωνες αποφάσεις της Γενικής Συνέλευσης και του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, για άμεση αποχώρηση των στρατευμάτων της από το Νησί. Για την προάσπιση του ελληνοκυπριακού χώρου από κάθε εξωτερική απειλή, η Ελλάδα και η Κύπρος διαμόρφωσαν το Δόγμα του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου. Πρόκειται για ένα δόγμα με καθαρά αμυντικό χαρακτήρα, σκοπό έχει την αποτελεσματικότερη αμυντική θωράκιση του χώρου Θράκη – Αιγαίο – Κύπρος και την ενίσχυση της αποτρεπτικής ικανότητας των Ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων και της Εθνικής Φρουράς της Κύπρου. Η Κύπρος άλλωστε δεν ήταν ποτέ μακριά από τη χώρα μας. Ο Κίμωνας ήρθε το 449 π.Χ. με τριήρεις και πολέμησε τους Πέρσες στο Κίτιον!

1.3 Η Αρχή της Καθολικότητας

1.3.α. Ο Κανόνας

Η αρχή της καθολικότητας της στράτευσης συνάπτεται με το υποκείμενο, με το φορέα της σχετικής υποχρέωσης, και σημαίνει ότι όλοι οι πολίτες που έχουν την προς στράτευση ηλικία υπέχουν στρατιωτική υποχρέωση. Τυπικά η αρχή της

καθολικότητας κατοχυρώθηκε στη χώρα μας με την κατάργηση του θεσμού της αντικατάστασης το 1878. Ουσιαστικά χρειάστηκαν ακόμη σχεδόν τέσσερις δεκαετίες για να επιβληθεί με την κατάργηση της κληρώσεως από το ν. 415/1914. Μέχρι τότε οι Έλληνες είχαν υποχρέωση εγγραφής στους στρατολογικούς πίνακες και στη συνέχεια γινόταν κλήρωση ανά νομό για να επιλεγούν αυτοί που θα υπηρετούσαν. Ο ν. 415/1914 προέβλεπε για πρώτη φορά την υπηρεσία υπό τα όπλα όλων των υποχρέων και εν ειρήνη.

Επρόκειτο για ένα από τα σημαντικότερα μέτρα του μαχόμενου βενιζελισμού της πρώτης πενταετίας, τη λήψη του οποίου είχε επισπεύσει το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου λίγους μήνες πρωτότερα.⁷²

Το κυπριακό Σύνταγμα είναι αρκετά λακωνικό ως προς το 8^ο Μέρος του Περί των Ενόπλων Δυνάμεων της Δημοκρατίας, σε αντίθεση με το υπόλοιπα μέρη, που είναι ιδιαίτερα αναλυτικά και μακροσκελή. Έτσι, δεν γίνεται άμεσα λόγος για την καθολικότητα της στράτευσης. Στοιχεία αντλούμε πάλι από το νόμο περί Εθνικής Φρουράς του 1964, το άρθρο 4 του οποίου αναγράφει ρητά ότι όλοι οι πολίτες είναι υπόχρεοι στράτευσης. Το άρθρο 5 επανέρχεται με διαφορετική διατύπωση από το 4 για να επισημάνει το ίδιο με τη φράση «πας στρατεύσιμος υπόκειται εις υποχρέωσιν θητείας». Ο ορισμός του στρατεύσιμου αποδίδεται στο άρθρο 2 του αυτού νόμου και σημαίνει «τον υπέχοντα υποχρέωσιν συμφώνως προς το άρθρον 4 υπηρεσίας εν τη Δυνάμει».

Τα προβλεπόμενα από τις ως άνω διατάξεις πέρασαν αναλλοίωτα στα άρθρα 18 έως 20 του περί Εθνικής Φρουράς νόμου 19/2011. Η διάταξη του άρ. 18 παρ. 1 τροποποιήθηκε το 2015 με το ν. 2/2015 ο οποίος διεύρυνε το πεδίο εφαρμογής της υποχρέωσης στράτευσης σε όσα πρόσωπα έχουν οποιοδήποτε από τους δύο γονείς κυπριακής καταγωγής, αλλά δεν έχουν καταστεί πολίτες της Δημοκρατίας. Η καταγωγή είναι έννοια σχετιζόμενη με το έθνος και μαρτυρά την πρόθεση του Κύπριου νομοθέτη να τονώσει το ψυχολογικό αυτό στοιχείο και να ενώσει του ομοεθνείς, μεγαλώνοντας τον Κυπριακό στρατό και προσδοκώντας έμμεσα και στην αύξηση του πληθυσμού μέσω της απονομής ιθαγένειας σε άτομα που ανήκουν στο κυπριακό έθνος. Άλλωστε, η γεωπολιτική θέση της χώρας επιβάλλει τη διατήρηση αξιόμαχων Ενόπλων Δυνάμεων, γεγονός που συνεπάγεται μεγάλες ανάγκες σε ανθρώπινο δυναμικό.

⁷²Ν. Αλιβιζάτος, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, Τόμος II, Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1992, σ. 43

Η καταγραφή των πολιτών στα στρατολογικά μητρώα δεν εξαιρεί κανέναν άρρενα πολίτη της Κύπρου. Το άρθρο 4^Α του ν. 20/1964 επιβάλλει την προσέλευση των Κυπρίων με τη συμπλήρωση του 16^{ου} έτους της ηλικίας τους στα κατά τόπους στρατολογικά γραφεία για την καταγραφή τους. Η διαδικασία αυτή έχει αλλάξει λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης και της τήρησης Αρχείου Πληθυσμού και Μετανάστευσης από το Υπουργείο Εσωτερικών (άρθρο 27 ν. 19/2011). Οι λίστες που δημιουργούνται αποτελούν τη βάση δεδομένων για την πρόσκληση σε κατάταξη.

Από τη σκοπιά του συνταγματικού δικαίου η αρχή της καθολικότητας παρουσιάζει ενδιαφέρον σε δύο κυρίως σημεία: το θεμιτό ή μη των απαλλαγών από την υποχρέωση στράτευσης και το ιδιαίτερο ζήτημα της στράτευσης των γυναικών. Οι απαλλαγέντες και οι γυναίκες εισάγουν εξαίρεση στην αρχή της καθολικότητας της στράτευσης, η οποία χρειάζεται να μελετηθεί.

1.3.β. Οι Εξαιρέσεις

i. Η Απαλλαγή από τη Στράτευση

Η ισχύουσα στην Ελλάδα στρατολογική νομοθεσία (ν. 3421/2005) προβλέπει συγκεκριμένες περιπτώσεις απαλλαγών, οι οποίες απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 13. Τη μεγαλύτερη κατηγορία απαλλασσομένων συνιστούν οι ακατάλληλοι για στράτευση για λόγους υγείας (οι υπαγόμενοι στην κατηγορία σωματικής ικανότητας Ι/5). Η εν λόγω ρύθμιση βρίσκει άμεσο έρεισμα στην ίδια τη διατύπωση του άρθρου 4 παρ. 6 του συντάγματος. Η δυνητική διατύπωση «κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα» παραπέμπει στη, σύμφωνα με τους αντικειμενικούς και κοινά παραδεδεγμένους όρους της ιατρικής επιστήμης, σωματική και ψυχική ικανότητα χειρισμού απλού οπλισμού.

Η διαφύλαξη του κύρους της στρατιωτικής υπηρεσίας αποτελεί το σπουδαίο λόγο δημοσίου συμφέροντος που επιβάλλει την απαλλαγή από τη στράτευση των αμετακλήτως καταδικασθέντων σε κάθειρξη ή σε ποινή, που για τους στρατιωτικούς συνεπάγεται καθαίρεση, και το έγκλημα για το οποίο καταδικάστηκαν δεν έχει αμνηστευθεί, ούτε έχει επακολουθήσει χάρη ή παραγραφή της ποινής με άρση των συνεπειών της καταδίκης.

Έπειτα, ακολουθούν περιπτώσεις απαλλαγών, που δικαιολογούνται από τη συνταγματική μέριμνα για την προστασία της οικογένειας και του εισοδήματός της (άρθρο 21 παρ. 1 Σ) και για την προστασία των πολυτέκνων (άρθρο 21 παρ. 2 Σ).

Έτσι, απαλλάσσονται: ο πατέρας τριών ή περισσότερων ζώντων τέκνων, ο μόνος ή ο μεγαλύτερος γιος γονέων που έχουν πεθάνει, ο οποίος έχει ένα τουλάχιστον άγαμο και ανήλικο ή άγαμο και ανίκανο για κάθε εργασία αδελφό ή αδελφή, ο χήρος πατέρας ενός τουλάχιστον ζώντος ανήλικου ή ανίκανου για κάθε εργασία άγαμου τέκνου και ο πατέρας ενός τουλάχιστον ζώντος ανήλικου ή ανίκανου για κάθε εργασία άγαμου τέκνου, ο οποίος έχει σύζυγο ανίκανη για κάθε εργασία.

Τέλος, το ιδιαίτερο καθεστώς του Αγίου Όρους που προστατεύεται ρητά από το άρθρο 105 του συντάγματος συνιστά αποχρώντα λόγο για την απαλλαγή των μοναχών ή δοκίμων μοναχών που μονάζουν στη χερσόνησο του Άθω.

Μνεία χρειάζεται να γίνει και για τους μονίμους κατοίκους εξωτερικού (δηλαδή για όσους κατοικούν στο εξωτερικό και εργάζονται για επτά συναπτά έτη ή για όσους κατοικούν στην αλλοδαπή για ένδεκα έτη) για τους οποίους προβλέπεται στο άρθρο 25 του ν. 3421/2005 επ' αόριστον αναβολή, εφόσον δεν επιστρέψουν στην Ελλάδα για διάστημα μεγαλύτερο των έξι μηνών. Με την προϊσχύουσα στρατολογική νομοθεσία προβλεπόταν απαλλαγή από τη στρατιωτική υποχρέωση αυτών που αναχώρησαν και εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο εξωτερικό. Όμως, η απαλλαγή αυτή κρίθηκε ότι δεν συνάπτεται προς την εξυπηρέτηση δημοσίου συμφέροντος.⁷³ Ομοίως, κρίθηκε η επ' αόριστον εξαίρεση από τις προσκλήσεις για κατάταξη στο στράτευμα όσων ανήκουν σε ορισμένες μόνο κλάσεις και απέκτησαν και ξένη υπηκοότητα ή απεριόριστης διάρκειας άδεια μόνιμης εγκατάστασης ή εργασίας σε ξένη χώρα.⁷⁴ Η αναβολή μόνιμου κατοίκου εξωτερικού είναι τρόπον τινά απαλλαγή από τη στράτευση και αμφισβητείται το κατά πόσον μπορεί να δικαιολογηθεί από τη μέριμνα που οφείλει να επιδεικνύει το κράτος «για τη διατήρηση των δεσμών τους με τη μητέρα Πατρίδα» (άρθρο 108 Σ.). Διαφορετικά μάλλον θα αποκόπονταν από τον εθνικό κορμό, αφού θα ήταν εφικτό να έρχονται στην Ελλάδα, αλλά δεν θα ήταν δυνατόν να επιστρέψουν στον τόπο μόνιμης κατοικίας τους στο εξωτερικό, λόγω της απαγόρευσης εξόδου από τη χώρα. Έτσι, οι περισσότεροι δεν θα έπαιρναν την απόφαση να έρθουν στη μητέρα πατρίδα ούτε για διακοπές και ίσως ανέπτυσαν ανθελληνικά αισθήματα.

Για τη χορήγηση των απαλλαγών οι αρμόδιες στρατολογικές υπηρεσίες ενεργούν κατά δεσμία αρμοδιότητα και η άρνησή τους, ρητή ή σιωπηρή, ελέγχεται δικαστικώς. Τούτο σημαίνει ότι υποχρεούνται να χορηγήσουν την αιτούμενη

⁷³ ΣτΕ 56/1981

⁷⁴ ΣτΕ 1973/1996, ΤοΣ 1996, σελ. 1026

απαλλαγή αν διαπιστώσουν ότι συντρέχουν οι σχετικές προϋποθέσεις, δεδομένου ότι τούτο δεν αποτελεί αναγνώριση ευεργετήματος ή προνομίου, αλλά ικανοποίηση δικαιώματος, το οποίο καθιερώνει ο νόμος. Και σε μία δεύτερη ανάγνωση τούτο σημαίνει ότι η απαλλαγή είναι δικαίωμα του στρατευσίμου, ο οποίος μπορεί να μην το ασκήσει εφόσον δεν το επιθυμεί και δεν χορηγείται αυτεπαγγέλτως.

Συνοψίζοντας, υπό το πρίσμα του συντάγματος, κριτήριο για την αξιολόγηση του σοβαρού δημοσίου συμφέροντος που πρέπει κάθε φορά να συντρέχει, ώστε να δικαιολογούνται αποκλίσεις από την αρχή της καθολικότητας, δεν μπορεί παρά να είναι το ίδιο το σύνταγμα, οι κατ' ιδίαν διατάξεις του οποίου είναι στενά ερμηνευτέες, κάτι το οποίο αναγνωρίζει το ΣτΕ, όταν απαιτεί να ερμηνεύονται στενά οι στρατολογικές διατάξεις που καθιερώνουν εξαιρέσεις από την υποχρέωση στράτευσης.⁷⁵ Κατά πάγια νομολογία του ανωτάτου ακυρωτικού «λόγω της κατηγορηματικής διατυπώσεως του άρθρου 4 παρ. 6 Σ. και του επιδιωκόμενου δι' αυτού σκοπού, παρεκκλίσεις από της θεσπιζομένης δι' αυτής καθολικότητας της προς στράτευση υποχρεώσεως των ικανών να φέρουν όπλα δέον, εν όψει και της αρχής της ισότητας των Ελλήνων ενώπιον του νόμου, να επιτραπούν μόνον διά σοβαρών λόγους, καθοριζομένους υπό του νόμου, επί τη βάσει γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων και αφορώντας εις το δημόσιον συμφέρον, αποκλεισμένης της θεσπίσεως παρεκκλίσεων, από της υποχρεώσεως προς στράτευση, αδικαιολογήτων από της ανωτέρω απόψεως, εν όψει του επιδιωκόμενου δι' αυτών σκοπού».⁷⁶

Όπως συμβαίνει συνήθως, σε κάθε κανόνα υπάρχουν οι εξαιρέσεις για να τον επιβεβαιώσουν. Έτσι, και στον κανόνα της καθολικότητας της στράτευσης στην Κύπρο υφίσταται το δικαίωμα απαλλαγής ορισμένων κατηγοριών πολιτών, σύμφωνα με το άρθρο 23 του ν. 19/2011.

Αρχικά, απαλλάσσονται από την υποχρέωση υπηρεσίας στην Εθνική Φρουρά όσοι κρίνονται ακατάλληλοι για λόγους υγείας, από τις αρμόδιες υγειονομικές επιτροπές. Ο λόγος αυτός είναι ουσιαστικός και απαραίτητος, καθώς ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα.

Επιπλέον, δεν υποχρεούνται να εκπληρώσουν στρατιωτική θητεία όσοι καταδικάζονται αμετάκλητα από οποιοδήποτε δικαστήριο σε ισόβια φυλάκιση ή σε ποινή φυλάκισης που υπερβαίνει τα πέντε (5) έτη, ή σε ποινή που για τους στρατιωτικούς συνεπιφέρει καθαίρεση.

⁷⁵ ΣτΕ 1179/1956 και ακόμα σαφέστερα ΣτΕ 1643/1985, ΣτΕ Τμ. Δ' 4474/1995

⁷⁶ Ολ ΣτΕ 2579/1977, ΣτΕ 1616/1977 και ΣτΕ 56/1981, Ολ ΣτΕ 1937/1996, ΣτΕ Τμ. Δ' 526/2001

Για την προστασία της οικογενειακής ζωής έχει καθιερωθεί η απαλλαγή του πατέρα τριών ή περισσότερων ανήλικων ζώντων τέκνων, του χήρου πατέρα δύο ανήλικων ζώντων τέκνων και των τέκνων των οποίων και οι δύο γονείς έχουν αποβιώσει. Το δημογραφικό πρόβλημα της χώρας, με τη συνεχώς φθίνουσα απόδοση των κλάσεων σε στρατευσίμους, επιβάλλει την παροχή κινήτρων και βοήθειας στις πολυάριθμες οικογένειες.

Δικαιολογημένη χαρακτηρίζεται για ιστορικούς λόγους η απαλλαγή των αιχμαλώτων πολέμου και των θεωρούμενων ως αιχμαλώτων πολέμου, σύμφωνα με την περί Μεταχειρίσεως των Αιχμαλώτων Πολέμου Σύμβαση της Γενεύης της 12ης Αυγούστου 1949, καθώς και οι όμηροι των δυνάμεων εισβολής κατά ή μετά την τουρκική εισβολή της 20ης Ιουλίου 1974. Επιπρόσθετα, απαλλάσσεται ο μόνος ή ο μεγαλύτερος υιός ή αδελφός προσώπου, το οποίο χαρακτηρίστηκε, με βάση τους περί Ανακουφίσεως Παθόντων Νόμους του 1988 μέχρι 2005, ως εξαφανισθείς ή φονευθείς ή πεσών ή πλήρως ανάπηρος, λόγω τραυμάτων ή κακουχιών που προκλήθηκαν κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του στη Δύναμη ή κατά τη διάρκεια και ένεκα αναταραχής που σχετίζεται άμεσα με την άμυνα ή την ασφάλεια της Δημοκρατίας, καθώς και τα τέκνα γονέων, οι οποίοι διαμένουν συνεχώς και μόνιμα στις κατεχόμενες από τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις περιοχές της Δημοκρατίας, λόγω της τουρκικής εισβολής του 1974. Οι συχνές αναταραχές, η υπάρχουσα τουρκική απειλή, οι νωπές μνήμες από την εισβολή του 1974, η τεράστια προσφορά τους στην υπεράσπιση της πατρίδας και ο ηρωισμός των ανθρώπων αυτών και των οικογενειών τους δημιουργούν την ηθική υποχρέωση στον Κύπριο νομοθέτη να μεριμνήσει για την ελάφρυνση τους από τις υποχρεώσεις προς το κράτος.

Ιδιαίτερης μνείας χρήζει η απαλλαγή που προβλεπόταν μέχρι και την κλάση 2007, δηλαδή των γεννημένων το 1989, για τις θρησκευτικές ομάδες των Μαρωνιτών, Αρμενίων και Λατίνων. Υπήρξαν ανέκαθεν συμπαραστάτες στο πλευρό των Ελληνοκυπρίων σε όλους σχεδόν τους αγώνες τους. Ιστορικά και θρησκευτικά μνημεία, μερικά από τα οποία διατηρούνται μέχρι σήμερα, μαρτυρούν τη μακρόχρονη παρουσία τους στο Νησί. Για τη χορήγηση της εν λόγω απαλλαγής χρειαζόταν ο στρατεύσιμος να υποβάλλει βεβαίωση από τον εκπρόσωπο της κοινότητάς του (Μαρωνίτικη, Αρμένικη, Λατινική) και πιστοποιητικό βάπτισης. Η πρόβλεψη αυτή καταργήθηκε με την υπ' αριθμ. 65.732/19 Ιουνίου 2007 απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, που στόχο έχει την ενσωμάτωση των ιδιαίτερων αυτών κατηγοριών πολιτών στον κοινωνικό ιστό της κυπριακής πολιτείας και την

κατάργηση των ανισοτήτων. Από τη στιγμή που είναι Κύπριοι πολίτες και που απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους χριστιανούς δεν υπάρχει λόγος ιδιαίτερης μεταχείρισης. Επιπλέον, ενισχύεται η εθνική τους συνείδηση.

Το φαινόμενο των μονίμων κατοίκων εξωτερικού αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερη ευθύτητα στην κυπριακή νομοθεσία από ότι στην ελληνική. Τούτο διότι προβλέπεται ευθέως η απαλλαγή των μονίμων κατοίκων από τη στράτευση, ενώ στην Ελλάδα τους χορηγείται επ' αόριστον αναβολή. Εκτός της γενικής κατηγορίας των μονίμων κατοίκων εξωτερικού, το άρθρο 23 του ν. 19/2011 προβλέπει και ειδικότερες περιπτώσεις απαλλαγής κατοίκων εξωτερικού. Συγκεκριμένα απαλλάσσονται όσοι ήταν μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού και εκπλήρωσαν, χωρίς εξαγορά, στρατιωτική θητεία διάρκειας έξι (6) τουλάχιστον μηνών στις ένοπλες δυνάμεις ξένης χώρας, της οποίας είχαν επίσης την υπηκοότητα καθώς και όσοι κατέχουν την κυπριακή και ελληνική υπηκοότητα και διέμεναν με την οικογένειά τους μόνιμα στην Ελλάδα για συνεχή χρονική περίοδο έξι (6) τουλάχιστον ετών και κατά τη διάρκεια της διαμονής τους αυτής εκπλήρωσαν, χωρίς εξαγορά, την υποχρέωση στρατιωτικής θητείας τους στις Ένοπλες Δυνάμεις της Ελλάδας.

Η απόφαση για την απαλλαγή από τη θητεία στην Κύπρο λαμβάνεται, μετά από αίτημα του ενδιαφερόμενου, από τον Υπουργό ή, μετά από εξουσιοδότησή του, από τον Αρχηγό ή εκπρόσωπό του, σύμφωνα με την παρ. 3 του άρθρου 23. Στην πράξη, σήμερα, ο Υπουργός Εθνικής Άμυνας διατηρεί αυτή την αρμοδιότητα, δείχνοντας την τεράστια σημασία που έχει η απόκλιση από την αρχή της καθολικότητας. Οι ενδιαφερόμενοι υποβάλλουν τα απαραίτητα δικαιολογητικά στις διοικητικές αρχές, εν προκειμένω στα στρατολογικά γραφεία, και αυτές με τη σειρά τους εισηγούνται την ικανοποίηση ή την απόρριψη του σχετικού αιτήματος. Η διαφοροποίηση αυτή σε σχέση με την Ελλάδα αιτιολογείται, αν αναλογιστούμε ότι η κυπριακή πολιτεία έχει την πολυτέλεια να αναθέτει την αρμοδιότητα κρίσης απαλλαγής από τη στράτευση στο ύψιστο θεσμικό όργανο των Ενόπλων Δυνάμεων λόγω του σημαντικά μικρότερου πληθυσμού της και κατ' επέκταση των πολύ λιγότερων στρατολογικών ευεργετημάτων. Αν η ρύθμιση αυτή ίσχυε στη χώρα μας τότε ο εκάστοτε Υπουργός Εθνικής Άμυνας θα ασχολείτο για ένα σεβαστό χρονικό διάστημα κάθε μέρα με στρατολογικά ζητήματα. Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι η απαλλαγή για λόγους υγείας χορηγείται με γνωμάτευση υγειονομικής επιτροπής και όχι με απόφαση Υπουργού, κάτι το οποίο είναι απολύτως λογικό.

Στο άρθρο 23 καθιερώνεται ακόμη, απαλλαγή για τους σημαντικότερους λειτουργούς της κυπριακής πολιτείας. Έτσι, οι Υπουργοί, οι Βουλευτές, οι Ευρωβουλευτές, ο Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας, ο Βοηθός Γενικός Εισαγγελέας της Δημοκρατίας και οι Δικαστές οποιουδήποτε Δικαστηρίου της Δημοκρατίας δεν έχουν υποχρέωση στράτευσης. Προς αποφυγή παρερμηνειών χρειάζεται να ερμηνευθεί αυτή η διάταξη διεξοδικότερα. Εδώ, ο νομοθέτης προφανώς αναφέρεται στην εφεδρική στρατιωτική υποχρέωση και όχι στη στρατεύσιμη. Το πολυσχιδές έργο αυτών των ανθρώπων δικαιολογεί την απαλλαγή τους από την παροχή εφεδρικής στρατιωτικής υπηρεσίας. Άλλωστε, με το σύνολο του έργου τους συμβάλλουν καθημερινά στην άμυνα της μεγαλονήσου και όχι μόνο κατά τις περιόδους μετεκπαίδευσης εφεδρείας. Θα ήταν αδύνατον να εννοούσε ο νομοθέτης με τη διάταξη αυτή την απαλλαγή τους από τη στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση, διότι χρονικά δεν θα μπορούσαν οι ανωτέρω να είχαν αποκτήσει τις θέσεις αυτές, αφού η αρχική πρόσκληση για κατάταξη λαμβάνει χώρα με την ενηλικίωση.

Τέλος, απαλλάσσονται όσοι δεν είναι πρόσωπα κυπριακής καταγωγής και εκπλήρωσαν, χωρίς εξαγορά, στρατιωτική θητεία στη χώρα καταγωγής τους, πριν την πολιτογράφησή τους ως πολιτών της Δημοκρατίας. Τα κρίσιμα στοιχεία είναι η διαφορετική καταγωγή και η πραγματική εκπλήρωση θητείας στη χώρα προέλευσης των πολιτογραφημένων Κυπρίων. Κατανοώντας τα προβλήματα ένταξης τους στην κοινωνία και το βάρος που έχουν ήδη άρει στην πρώτη πατρίδα τους, ο νομοθέτης φροντίζει να τους ελαφρύνει από μία μεγάλη υποχρέωση.

Συνολικά, παρατηρούμε αναλογίες και πολλές ομοιότητες στις κατηγορίες πολιτών που απαλλάσσονται από την υποχρέωση στράτευσης και στις δύο χώρες, γεγονός που εξηγείται λόγω της παρόμοιας κουλτούρας και αντίληψης των πραγμάτων των δύο λαών, της κοινής ανάγκης για αύξηση του πληθυσμού και της κοινής πίστης στο θεσμό της οικογένειας. Οι δε διαφοροποιήσεις αιτιολογούνται αν σκεφθούμε πρωτίστως τις ιστορικές συγκυρίες κάθε κράτους. Οι διατάξεις περί απαλλαγής από τη στράτευση θεσπίζονται για λόγους κοινωνικής ευαισθησίας και συμπαραστάσης σε άτομα με ιδιαίτερα προβλήματα, προσωπικά ή οικογενειακά, που καθιστούν αδύνατη ή ιδιαιτέρως επαχθή τη στράτευση εκ μέρους τους. Επίσης, λήφθηκε υπ' όψη για τις καθιερούμενες περιπτώσεις και ο μικρός αριθμός προσκαλουμένων κατ' έτος ατόμων κάθε μιας από τις παραπάνω κατηγορίες.

ii. Η Στράτευση των Γυναικών

Όσον αφορά στο ζήτημα της μη στράτευσης των γυναικών αφετηρία για την ανάλυσή του αποτελεί το άρθρο 4 παρ. 2 Σ. που αναγνωρίζει σε Έλληνες και Ελληνίδες «ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις». Κατ' αρχήν, λοιπόν, το ίδιο το σύνταγμα επιτάσσει την καθολική στράτευση και των γυναικών. Η πρώτη μεταδικτατορική Βουλή έρχεται να νομοθετήσει προς αυτή την κατεύθυνση θεσπίζοντας το ν. 705/1977 «περί στρατεύσεως των Ελληνίδων». Ο σκοπός του εν λόγω νομοθετήματος ήταν να καθιερώσει την εθελοντική στράτευση των γυναικών σε περίοδο ειρήνης και την υποχρεωτική σε περίοδο πολέμου. Υπέρ αυτών των ρυθμίσεων είχε ταχθεί και το Συνέδριο Γυναικείων Οργανώσεων, που συνήλθε υπό την προεδρία της Καλλιρόης Παρρέν, στο Λύκειο Ελληνίδων, τον Απρίλιο του 1921, για να υποβάλλει προτάσεις συνταγματικών μεταρρυθμίσεων στη Γ' Εθνοσυνέλευση.⁷⁷ Αντίθετα, σύσσωμη η τότε αντιπολίτευση πρόβαλε σοβαρές αιτιάσεις.⁷⁸ Άρα, η πεποίθηση της τότε κυβέρνησης για το συνταγματικώς επιβεβλημένο, σε συνδυασμό με το φεμινιστικό κίνημα οδήγησαν σε αυτό το νόμο. Ωστόσο, αξιομνημόνευτες είναι οι αντιδράσεις φεμινιστικών οργανώσεων σε παρόμοιες προτάσεις που υποβλήθηκαν σε άλλες χώρες και συγκεκριμένα στη Γαλλία.⁷⁹

Όμως, από αυτό το γενικό κανόνα της ισονομίας επιτρέπεται απόκλιση με τη λήψη θετικών μέτρων, βάσει του άρθρου 116 παρ. 2 Σ. Με απλά λόγια, ισχύει ο κανόνας της ίσης μεταχείρισης ουσιωδώς όμοιων καταστάσεων και της άνισης μεταχείρισης ουσιωδώς ανόμοιων καταστάσεων, τόσο από το νομοθέτη όσο και από τη διοίκηση.⁸⁰ Το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει από καιρό αποφανθεί ότι η ισονομία των δύο φύλων απαγορεύει τις αποκλίσεις σε βάρος των γυναικών, όταν δεν δικαιολογούνται από βιολογικές κατ' αρχήν διαφορές, «επιβαλλούσας την λήψιν ιδιαίτερων μέτρων ή την διάφορον μεταχείρισιν εν όψει του αντικειμένου της υπό ρύθμισιν σχέσεως».⁸¹ Η θραύση της καθολικότητας της στράτευσης, μέσω της μη ύπαρξης αντίστοιχης υποχρέωσης για τις γυναίκες, είναι συνταγματικά ανεκτή λόγω

⁷⁷ Πατρίς, 7 Απριλίου 1921

⁷⁸ Πρακτικά Τμήματος Διακοπών, συνεδρίαση της 26^{ης} Αυγούστου 1977, σ. 1230 επ.

⁷⁹ Em. Reynaud, *Les Femmes, la violence et l' armee*, Paris, Fondation pour les etudes de defense nationale, 1988, σ. 36 επ.

⁸⁰ Α. Μανιτάκη, «Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος», ΤοΣ, 1978, σ. 433 επ.

⁸¹ ΣτΕ 3217/1977, ΣτΕ 3217/1977, ΣτΕ 2253/1976

των διαφορών ανάμεσα στα δύο φύλλα από πλευράς ψυχοσωματικής διάπλασης. Επιπλέον, η προστασία της μητρότητας, που κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο 21 παρ. 1 καθώς και η γενικότερη θέση των γυναικών στην κοινωνία δικαιολογούν συνταγματικά την πλήρη απαλλαγή τους από τη στρατιωτική υποχρέωση. Όσο για το ν. 705/1977 αξίζει να σημειωθεί ότι οι διατάξεις του θεσπίστηκαν για να μην εφαρμοσθούν ποτέ έως σήμερα.

Παραδοσιακά, η στρατιωτική θητεία δεν ήταν υποχρεωτική στο Νησί της Αφροδίτης για τις γυναίκες και ούτε είναι υποχρεωτική μέχρι σήμερα. Στην Κύπρο το θέμα της στρατιωτικής θητείας των 18χρονων γυναικών το είχε εισηγηθεί το 1990 ο τότε Υπουργός Άμυνας Α. Αλωνεύτης, με ολοκληρωμένη μελέτη η οποία προέβλεπε την πλήρη επάρκεια προσωπικού θητείας αμφοτέρων των φύλων για τις ανάγκες της Εθνικής Φρουράς και την ευχέρεια μείωσης της θητείας των αρρένων. Τα επιχειρήματα κατά της άποψης αυτής ήταν άκρως προσβλητικά κατά των γυναικών, έως και υβριστικά και σεξουαλικά, για τις ικανότητες των 18χρονων θηλέων.⁸² Ο θόρυβος που δημιουργήθηκε ήταν αρκετός για να μην τελεσφορήσει αυτή η προσπάθεια. Το Σύνταγμα της μεγαλονήσου στο άρθρο 28 προνοεί μεν για την αρχή της ισότητας, αλλά και εδώ ισχύουν όσα αναπτύχθηκαν παραπάνω για την ελληνική έννομη τάξη.

Η υιοθέτηση της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας για τις γυναίκες, είτε με ειδικό γι' αυτές πρόγραμμα (ειδική στρατιωτική θητεία), είτε με τη μορφή εναλλακτικής κοινωνικής θητείας, επιπρόσθετα από την εμπέδωση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, εξυπηρετεί δύο ακόμη πρακτικούς σκοπούς: Πρώτον, διδάσκει και στις γυναίκες πειθαρχία και τρόπους αυτοάμυνας. Δεύτερον, αυξάνει τον αριθμό του ανθρώπινου δυναμικού στον Στρατό με αντίστοιχη δυνατότητα μείωσης του χρόνου στρατιωτικής θητείας για όλους. Ωστόσο, πάλι θα ετίθετο θέμα ισότητας αφού οι γυναίκες θα καλούνταν να εκπληρώσουν διαφορετική αποστολή από αυτή των ανδρών. Αλλά σίγουρα θα ήταν μια επιλογή πιο κοντά στην αρχή της καθολικότητας.

Η σωματική διάπλαση και οι σωματικές ικανότητες των γυναικών σε συνδυασμό με την μακρόχρονη παράδοση των δύο χωρών στο θέμα αυτό, έχουν δημιουργήσει την αντίληψη ότι οι γυναίκες δεν πρέπει ή και δεν μπορούν να στρατεύονται. Η ελληνική και η κυπριακή κοινωνία δεν είναι έτοιμες, κατά την κρίση

⁸² Λ. Μαύρου, Στρατιωτική θητεία θηλέων, εφ. Σημερινή, 5-11-2013

του γράφοντος, να αποδεχθούν την καθιέρωση υποχρέωσης στράτευσης για τις γυναίκες. Το πρώτο βήμα για την επίτευξη της καθολικότητας είναι η εφαρμογή της εθελοντικής κατάταξης θηλέων και η προοδευτική εκπαίδευσή τους σε επικουρικά, αρχικά, θέματα (π.χ. μαγειρική σε στρατόπεδα) και στη συνέχεια σε μάχιμες θέσεις. Αν το εγχείρημα αυτό ευδοκιμήσει και όλο και περισσότερες γυναίκες επιθυμούν την κατάταξή τους, τότε μελλοντικά θα είναι πιο εύκολη η συζήτηση για θέσπιση υποχρεωτικής θητείας. Για να γίνει, όμως, αυτό χρειάζεται ιδιαίτερη μέριμνα για τους όρους εκπλήρωσης της θητείας των θηλέων, ώστε να μην θίγεται η αξιοπρέπειά τους λόγω του φύλου τους. Έπειτα, οι όλο και περισσότερες διακρίσεις των επαγγελματιών γυναικών στρατιωτικών μαρτυρούν ότι τα περί ασθενούς φύλλου μάλλον τείνουν να εξαλειφθούν.

Εάν λέγαμε σε έναν άνθρωπο, που ζούσε πριν από έναν αιώνα, ότι οι γυναίκες θα κατακτούσαν σχεδόν όλες τις παραδοσιακά ανδρικές θέσεις των ημερών του (γιατροί, δικηγόροι, δικαστές, καθηγητές πανεπιστημίων, υπουργοί) μάλλον θα το θεωρούσε απίθανο. Είναι, συνεπώς, εκτός από ζήτημα χειραφέτησης του ωραίου φύλλου και ζήτημα επιλογής του το κατά πόσον θα ανταποκριθεί στο εθελοντικό στρατιωτικό κάλεσμα. Κατά την άποψη του γράφοντος, αν οι γυναίκες θέλουν να καταταγούν, τότε θα τα καταφέρουν!

Εννοείται πως οι σκέψεις αυτές δεν θέτουν υπό αμφισβήτηση τη συνταγματικότητα της υφιστάμενης κατάστασης και για τις δύο χώρες.

Βέβαια, παρόλο που δε λαμβάνει χώρα στράτευση όλων των γυναικών και στις δύο χώρες έχουν γίνει σημαντικά βήματα για την ισονομία μεταξύ των δύο φύλλων στο στράτευμα. Έτσι, οι συνταγματικές επιταγές πραγματώνονται με την είσοδο γυναικών σε όλες τις στρατιωτικές σχολές και σε όλες τις ειδικότητες, χωρίς ποσοτώσεις και διακρίσεις λόγω φύλλου.

1.4 Η Αρχή της Ισότητας

1.4.α. Ισότητα των όρων εκπλήρωσης

Ενώ η αρχή της καθολικότητας αφορά στο υποκείμενο της στρατιωτικής υποχρέωσης, η αρχή της ισότητας, που βρίσκει συνταγματικό έρεισμα στο άρθρο 4 παρ. 1 και στο άρθρο 28, σε Ελλάδα και Κύπρο αντίστοιχα, αναφέρεται στο περιεχόμενό της. Εξειδικεύεται σε δύο επιμέρους σημεία: ισότητα των όρων

εκπλήρωσης της θητείας και ίση διάρκεια αυτής. Όλοι, δηλαδή, οι υπόχρεοι προς στράτευση οφείλουν να υπηρετήσουν υπό ίσους όρους και επί ίσο χρονικό διάστημα.

Έως το 1914 ίσχυε στην πατρίδα μας ο θεσμός της κατά κυριολεξία «κληρώσεως», κατά τον οποίο κληρώνονταν από τους απογραφικούς καταλόγους κάθε δήμου εκείνοι που θα υπηρετούσαν την προβλεπόμενη κύρια θητεία. Οι υπόλοιποι μη κληρωθέντες, που ήταν και οι περισσότεροι, «μετά τρίμηνον πραγματικήν υπηρεσίαν» στο πεζικό, εντάσσονταν στη διαθεσιμότητα του ενεργού στρατού διετούς διάρκειας και καλούνταν υπό τα όπλα μόνο «εάν παρίστατο άλλη τις ανάγκη».⁸³ Η διαδικασία αυτή, που επικρίθηκε ως το «ατυχέστερον και αδικώτερον πράγμα»,⁸⁴ συνιστούσε πασίδηλη απόκλιση από την αρχή της ισότητας, καθώς σε περίοδο ειρήνης μικρός μόνο αριθμός από τους στρατευσίμους υπηρετούσε πράγματι υπό τα όπλα.⁸⁵

Ο ν. 425/1914 έρχεται να αντικαταστήσει την κλήρωση. Λίγο προτού ξεσπάσει ο εθνικός διχασμός, ο νόμος αυτός θεωρήθηκε ως η απαρχή μιας νέας εποχής στα στρατιωτικά μας πράγματα, καθώς «εν εκ των πλεονεκτημάτων τα οποία εξαίρουν το όλον έργον, είναι ότι εξασφαλίζει την εκπαίδευσιν ολοκλήρου του άρρενος πληθυσμού».⁸⁶ Το νομοσχέδιο έτυχε ευρείας αποδοχής στο Κοινοβούλιο, αφού ακόμη και ο αντιβενιζελικός βουλευτής και μετέπειτα πρωθυπουργός Ν. Στράτος κατά την αγόρευσή του τόνισε «τας μεγάλας αρετάς» του, διότι «καθιστά εν Ελλάδι απόλυτον την εφαρμογήν του δόγματος του ενόπλου έθνους».

Ο ενθουσιασμός δεν ήταν αδικαιολόγητος. Ο ν. 425/1914 κατοχύρωνε τυπικά την ισότητα και την καθολικότητα στη στράτευση, που μόνο θεωρητικά ίσχυαν έως τότε. Έκτοτε, η *sine qua non* αυτή προϋπόθεση της ισονομίας στην εκπλήρωση μιας θεμελιώδους υποχρέωσης προς το κράτος δεν αμφισβητήθηκε από κανέναν.

Στην Κύπρο η εθελοντική κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις ίσχυσε περί τους 6 μήνες. Οι συνθήκες που επικρατούσαν στο νησί οδήγησαν την τότε κυβέρνηση στην άμεση καθιέρωση της υποχρεωτικής στράτευσης για όλους τους Κυπρίους. Η διαδικασία της κλήρωσης δεν εφαρμόστηκε καθόλου, καθώς ήδη από το 1964

⁸³ Άρ. 82 ν. ΑΦΚΗ'/1887

⁸⁴ Αγόρευση Π. Κορωναίου στη Βουλή κατά τη συζήτηση του ν. ΨΙΣΤ'/1878, Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρίαση της 8-11-1878, σ. 381

⁸⁵ Ε.Κ. Στασινόπουλου, Ο στρατός της πρώτης εκατονταετίας, Ιστορική επισκόπησης της εξελίξεως του ελληνικού στρατού, Αθήναι, 1935 σ. 13-14

⁸⁶ Αγόρευση Γ. Καρπετόπουλου στη Βουλή κατά τη συζήτηση του ν. 425/1914, Εφημερίς των συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρίαση της 18-10-1914, σ. 653

προβλέφθηκε η καταγραφή όλων των αρρένων στα στρατολογικά μητρώα και η πρόσκληση όλων ανεξαιρέτως. Το γεγονός ότι κάποιοι στρατεύσιμοι έτυχαν απαλλαγής δεν σημαίνει πως δεν εκλήθησαν για κατάταξη. Απλώς έκαναν χρήση του δικαιώματος που τους παρείχε ο νόμος.

Τα όσα εκτέθηκαν ανωτέρω αφορούν στην τυπική ισότητα της υποχρέωσης στράτευσης. Η ουσιαστική ισότητα αφορά στο περιεχόμενο, στον τρόπο και τον τόπο εκπλήρωσης αυτής της υποχρέωσης και παραμένει, και για τις δύο χώρες, ακόμα και σήμερα ζητούμενο! Αρχικά, η κατανομή των στρατευσίμων στους 3 κλάδους (Στρατό Ξηράς, Πολεμικό Ναυτικό, Πολεμική Αεροπορία) δημιουργεί την πρώτη διαφοροποίηση μεταξύ τους. Ο κάθε κλάδος έχει τις δικές του παραδόσεις και τις δικές του ανάγκες. Διαφέρει, με άλλα λόγια, και το «κλίμα» που επικρατεί, οι ειδικές συνθήκες θητείας και κυρίως ο τρόπος αντιμετώπισης και μεταχείρισης των υπηρετούντων. Αλλά ακόμη και εντός του αυτού κλάδου παρατηρούνται διαφοροποιήσεις από όπλο σε όπλο και από σώμα σε σώμα (Πεζικό, Τεθωρακισμένα, Πυροβολικό κ.ά.), που επηρεάζουν άμεσα τους όρους της θητείας, καθώς το αντικείμενο και η αποστολή κάθε όπλου ή σώματος συνεπάγονται διαφορετικές απαιτήσεις από τους οπλίτες. Σημαντικότερη πηγή διακρίσεων αποτελεί η μονάδα στην οποία υπηρετεί κάθε οπλίτης και συγκεκριμένα η γεωγραφική της θέση και η απόστασή της από τον τόπο μόνιμης κατοικίας ή συνήθους διαμονής των στρατευμένων. Τέλος, ο πολλαπλασιασμός των στρατιωτικών ειδικοτήτων, λόγω της αλματώδους εξέλιξης της τεχνολογίας, αντικατοπτρίζει την εξίσου εντυπωσιακή διαίρεση των οπλιτών.

Οι παράγοντες αυτοί καθιστούν στην πράξη ανέφικτη την επίτευξη ίσων ουσιαστικών όρων στη στράτευση. Για το λόγο αυτό η ισότητα εκδηλώνεται, ή ακριβέστερα πρέπει να εκδηλώνεται, μέσω του διαχωρισμού των στρατευσίμων στις διάφορες κατηγορίες (κλάδο, όπλο-σώμα, μονάδα, ειδικότητα) επί τη βάση γενικών και, όσο το δυνατόν, αντικειμενικών κριτηρίων, ώστε να περιορισθούν οι αυθαίρετες διακρίσεις στην εκπλήρωση της στρατιωτικής υποχρέωσης. Η πολιτική τοποθετήσεων οφείλει να στηρίζεται αφενός στις υπηρεσιακές και επιχειρησιακές ανάγκες των Ενόπλων Δυνάμεων και αφετέρου στα προσόντα και τις ικανότητες των υπηρετούντων, για να υπάρχει ίση αντιμετώπιση αυτών, αφού η πανομοιότυπη εκπλήρωση θητείας από όλους είναι αδύνατη πρακτικά και ανεπιθύμητη στρατιωτικά, λόγω των αμυντικών απαιτήσεων των δύο χωρών. Εννοείται πως διακρίσεις

βασιζόμενες στη φυλή, τη γλώσσα, τη θρησκεία και τις πολιτικές πεποιθήσεις είναι αθέμιτες και αποδοκιμάζονται συνταγματικά τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο.

Χρειάζεται να υπογραμμισθεί η εξής διαφορά μεταξύ των δύο κρατών: Στην Ελλάδα, περίπου 6 – 12 μήνες πριν την αρχική πρόσκληση για κατάταξη, λαμβάνει χώρα η κατανομή των στρατευσίμων στους 3 κλάδους (Στρατό Ξηράς, Πολεμικό Ναυτικό, Πολεμική Αεροπορία) με τυχαία κριτήρια, αφού ληφθεί υπ' όψη η προτίμησή τους. Είναι προφανές ότι δεν είναι εφικτό να ικανοποιηθούν οι επιθυμίες όλων των στρατευσίμων λόγω του διαφορετικού αριθμού στρατευσίμων που χρειάζεται ο κάθε κλάδος καθώς και διότι η πλειοψηφία τους πλέον επιθυμεί την κατάταξη στην Πολεμική Αεροπορία λόγω του ευνοϊκότερου κλίματος. Για το λόγο αυτό και με δεδομένο ότι στην ηλικία των 18 ετών λογικά ο στρατεύσιμος δεν έχει κάποιο ιδιαίτερο προσόν που να δικαιολογεί την κατανομή του σε κάποιο κλάδο, η κατανομή δεν έχει εξειδικευμένα κριτήρια. Στην Κύπρο, αντίθετα, ένεκα της διάρθρωσης των Ενόπλων Δυνάμεων και συγκεκριμένα του μικρού σε μέγεθος Πολεμικού Ναυτικού και Πολεμικής Αεροπορίας, ελάχιστοι είναι οι στρατεύσιμοι, που υπηρετούν τη θητεία τους στους κλάδους αυτούς, ενώ η κατανομή λαμβάνει χώρα μετά την κατάταξη με διαταγή του Αρχηγού του οικείου κλάδου, χωρίς πάλι ιδιαίτερη αιτιολόγηση με αναφορά στις υπηρεσιακές ανάγκες. Η πρακτική αυτή δημιουργεί ένα αίσθημα αδικίας, γιατί εισάγει διαφοροποίηση μεταξύ των οπλιτών σε στάδιο μετά την παρουσίασή τους στο στράτευμα. Βέβαια, δεν πρέπει να λησμονήσουμε να αναφέρουμε ότι πολύ συχνά και στις δύο χώρες, η κατανομή στους κλάδους υπήρξε, και εξακολουθεί ακόμα και σήμερα, να είναι πεδίο διεξαγωγής πολιτικών εξυπηρετήσεων από την εκάστοτε πολιτική ηγεσία.

Σήμερα, γίνεται προσπάθεια για εξορθολογισμό των διαδικασιών αυτών και από τις δύο χώρες με τη χρησιμοποίηση ειδικού λογισμικού προγράμματος, το οποίο θα λειτουργεί με βάση τη μοριοδότηση, που θα προκύπτει κυρίως με κοινωνικά κριτήρια, χωρίς να μπορεί να υπάρχει οιαδήποτε παρέμβαση στην όλη διαδικασία επιλογής. Στην Ελλάδα ψηφίστηκε ο ν. 4361/2016 και στην Κύπρο έχει εκδοθεί πίνακας μοριοδότησης ανάλογα με τα οικογενειακής, κοινωνικής και άλλης φύσης προβλήματα, που αντιμετωπίζει κάθε νεοσύλλεκτος, ούτως ώστε να κατανεμηθεί στο όπλο ή σώμα της επιλογής του. Αξίζει ιδιαίτερης μνείας ότι για να επιλεγεί κάποιος οπλίτης στην Κύπρο ως υποψήφιος βαθμοφόρος πρέπει να πληροί σωματομετρικά χαρακτηριστικά και να επιτύχει σε γραπτές και αθλητικές δοκιμασίες. Αντίστοιχες προϋποθέσεις τίθενται με υπουργικές αποφάσεις για την κατανομή στις Ειδικές

Δυνάμεις. Οι διαδικασίες αυτές της Κύπρου υπερτερούν ποιοτικά έναντι των ελληνικών. Οι αναλυτικότερες διατάξεις συντείνουν στην εμπέδωση της ισότητας.

Προς τη σωστή κατεύθυνση κινούνται οι διατάξεις των δύο κρατών κατά τις οποίες λαμβάνονται υπ' όψη οι σπουδές και οι ιδιαίτερες ικανότητες των στρατευσίμων για την επιλογή στα όπλα και τα σώματα. Συγκεκριμένα, οι απόφοιτοι ιατρικών σχολών υπηρετούν στο υγειονομικό σώμα, οι απόφοιτοι σχολών πληροφορικής στο σώμα έρευνας – πληροφορικής, οι απόφοιτοι ακαδημιών εμπορικού ναυτικού στο Πολεμικό Ναυτικό κ.ο.κ. Ωστόσο, μένει ακόμη αρκετός δρόμος να διανυθεί για την πλήρη ισότητα και αξιοποίηση των δυνατοτήτων των οπλιτών στην πράξη.

Εν κατακλείδι, το ζήτημα ισότητας εντοπίζεται όχι στη μη ύπαρξη νομοθετικών ρυθμίσεων ή στην ανεπιτυχή διατύπωσή τους, αλλά στη δυσχερώς ελέγξιμη εφαρμογή τους και στην αποφασιστικότητα της εκάστοτε πολιτικής ηγεσίας να επιβάλει την τήρησή τους. Η ισότητα των όρων της στράτευσης, λοιπόν, μπορεί να νοηθεί μόνο ως αναλογική.

1.4.β. Ισότητα στη διάρκεια της θητείας

Από την άλλη πλευρά, η διάρκεια της στράτευσης είναι μαθηματικό μέγεθος και, συνεπώς, η ισότητά της μπορεί να εξακριβωθεί ευχερώς. Μετά από μία μακρά περίοδο διακυμάνσεων κατά τα χρόνια του μεσοπολέμου,⁸⁷ η διάρκεια της στρατεύσιμης στρατιωτικής υποχρέωσης σταθεροποιήθηκε στους 24 μήνες και για τους 3 κλάδους από τη δικτατορία Μεταξά το 1936. 24μηνη θητεία καθιερώνει και ο ισχύον στρατολογικός νόμος (άρθρο 6 παρ. 1 ν. 3421/2005). Εντούτοις, έχει παγιωθεί να ρυθμίζεται η διάρκεια με υπουργική απόφαση, η οποία κάθε φορά προβλέπει την οριστική απόλυση των υπηρετούντων μετά τη συμπλήρωση ορισμένου χρόνου μικρότερου από τους 24 μήνες. Ο νόμος, δηλαδή, στην πράξη θέτει το ανώτερο όριο και για ψηφοθηρικούς κυρίως λόγους ο εκάστοτε υπουργός μειώνει τη διάρκεια της θητείας. Στην Ελλάδα σήμερα οι στρατιώτες υποχρεούνται να υπηρετήσουν 9 μήνες, ενώ οι ναύτες και οι σμηνίτες 12 μήνες.

Στην Κύπρο η διάρκεια της θητείας σύμφωνα με το άρθρο 20 του ν. 19/2011 καθορίζεται σε 24 μήνες, μπορεί όμως να παρατείνεται ή να μειώνεται με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, όχι όμως σε διάρκεια μικρότερη από τρεις μήνες. Το

⁸⁷ 18 μήνες το 1925, 16 το 1926, 15 το 1927, 14 το 1930 και 12 το 1932

2002 η κυβέρνηση προχώρησε στη μείωση της θητείας κατά ένα μήνα στους 25 μήνες και αργότερα το 2008 στους 24 μήνες. Στις 14 Ιουλίου 2016 η Κυπριακή Βουλή ψήφισε με 48 ψήφους υπέρ και δύο αποχές, το νόμο 82/2016, που προβλέπει τη δυνατότητα του Υπουργικού Συμβουλίου να αποφασίζει αναλογικά για οποιοσδήποτε συνεπακόλουθες στρατιωτικές μεταβολές συνεπάγεται η μείωση της διάρκειας της στρατιωτικής θητείας. Με την υπ' αριθμ. 1163/5 Σεπ 2016 απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου μειώθηκε η διάρκεια της στρατιωτικής θητείας από 24 σε 14 μήνες. Για να καλυφθούν τα κενά εξαγγέλθηκε η πρόσληψη 3.000 συμβασιούχων οπλιτών στην Εθνική Φρουρά. Οι προσλήψεις αυτές επέτρεψαν τη μείωση της θητείας, καθώς οι πάγιες και διαρκείς ανάγκες του στρατεύματος θα εξυπηρετούνται πλέον και από επαγγελματίες οπλίτες. Επιπλέον, η αναδιοργάνωση της δομής των Ενόπλων Δυνάμεων, με τη διάλυση κάποιων μονάδων και ενίσχυση υφιστάμενων με αύξηση του ποσοστού στελέχουσής είναι σημαντικό προαπαιτούμενο για τη μείωση της πλήρους θητείας.

Η υλοποίηση αυτή θα γίνει σε δύο δόσεις. Σε σχετική μελέτη⁸⁸ του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Φρουράς (ΓΕΕΦ) αναφέρεται μία μεταβατική περίοδος, που πρέπει να παρέλθει προκειμένου αφενός να επιτευχθεί η μείωση στους 18 και στη συνέχεια στους 14 μήνες. Συγχρόνως, συμφωνήθηκε να γίνουν και οι απαιτούμενες ρυθμίσεις από τα κρατικά πανεπιστήμια, προκειμένου να αρχίζουν τα μαθήματα τον Οκτώβριο και όχι τον Σεπτέμβριο, που ισχύει σήμερα, για να συμβαδίζει με τον χρόνο απόλυσης των εθνοφρουρών. «Με τη μείωση της στρατιωτικής θητείας ενισχύεται η αφοσίωση των εθνοφρουρών στον θεσμό της στρατιωτικής θητείας, αλλά και το ίδιο το κύρος του θεσμού» υποστήριξε ο Υπουργός Άμυνας της Κύπρου Χρ. Φωκαΐδης σε ομιλία του την 4^η Ιουλίου 2016.

Στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης η Κύπρος έχει τη μεγαλύτερη σε διάρκεια θητεία. Σε ορισμένες χώρες, όπως η Αυστρία, η θητεία έχει διάρκεια 6 μήνες και στην Εσθονία 8 μήνες. Εκτός της ΕΕ, στον υπόλοιπο ευρωπαϊκό ή γειτονικό χώρο, 24 μήνες θητεία έχει η Ουκρανία και η Αρμενία. Επίσης 24 μήνες θητεία έχουν αρκετές άλλες χώρες πέραν της Ευρώπης και του περιγύρου της όπως η Υεμένη, το Καζακστάν, η Σιγκαπούρη, η Κολομβία, η Γουϊνέα και άλλες. Μεγαλύτερη σε διάρκεια υπηρεσία στις ένοπλες δυνάμεις έχουν η Αίγυπτος 12- 36 μήνες, το Ισραήλ 36 μήνες, η Συρία 30 μήνες, το Βιετνάμ 30 μήνες, η Βενεζουέλα 30 μήνες, η Νότιος

⁸⁸ Αδημοσίευτη για λόγους Εθνικής Ασφαλείας

Κορέα 26 και η Βόρειος Κορέα 5 – 12 χρόνια.⁸⁹ Η Τουρκία από το 2014 έχει θητεία 12 μηνών.

Διαφοροποίηση, ως προς τη διάρκεια της θητείας, παρατηρείται αρχικά, στην Ελλάδα, ανά κλάδο. Έτσι, στο Πολεμικό Ναυτικό και στην Πολεμική Αεροπορία η θητεία είναι κατά 3 μήνες μεγαλύτερη, λαμβάνοντας υπ' όψη τους λιγότερο ή περισσότερο επαχθείς όρους της εκπλήρωσής της. Η συντριπτική πλειοψηφία των στρατευσίμων κατά τη δήλωση του κλάδου, στον οποίο επιθυμούν να κατανεμηθούν, επιλέγει το ναυτικό και την αεροπορία, επειδή θεωρείται (εννοείται: από τους στρατευσίμους) πιο εύκολη η εκπαίδευση. Η νομοθετική αυτή επιλογή στοχεύει στο να περιορίσει αυτές τις δηλώσεις, αποδέχεται την ποιοτική διαφορά μεταξύ των κλάδων, και προκειμένου να υφίσταται η ισότητα, παρεμβαίνει και, ως αντίβαρο στους ευνοϊκότερους όρους εκπλήρωσης, θέτει τη μεγαλύτερη χρονικά θητεία. Η διάκριση αυτή είναι θεμιτή, ενόψει των σημαντικών ιδιομορφιών κάθε κλάδου. Θα ήταν ανεπίτρεπτη αν υπερέβαινε ορισμένα ακραία όρια (για παράδειγμα αν ήταν διπλάσια η θητεία στο ναυτικό) καθώς δεν θα δικαιολογείτο ούτε από τις υφιστάμενες ανάγκες ούτε από την τεκμαιρόμενη ανισότητα στις συνθήκες κάθε κλάδου. Στην Κυπριακή Δημοκρατία δεν υφίσταται αυτή η διαφοροποίηση.

i. Μειωμένη Θητεία

Μία δεύτερη αξιοσημείωτη διαφοροποίηση στη διάρκεια της θητείας εισάγεται και στις δύο χώρες με βάση μία μακρά σειρά κριτηρίων υπαγωγής στη μειωμένη θητεία. Η απόκλιση αυτή από τον κανόνα της ίσης διάρκειας αφορά περιπτώσεις υποχρέων που είναι οι ίδιοι πατέρες, ή τέκνα πολύτεκνων οικογενειών, τέκνα άγαμης μητέρας, ή παιδιά με γονείς υπερήλικες ή ανίκανους για εργασία ή που έχουν πεθάνει κ.λπ. Ακόμη, στους υπόχρεους μειωμένης θητείας περιλαμβάνονται και οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού, εάν και εφόσον θελήσουν να υπηρετήσουν.

Το δημογραφικό πρόβλημα, η προστασία της οικογένειας και του εισοδήματος και η μέριμνα για τους απόδημους Έλληνες και Κυπρίους είναι λόγοι τους οποίους ο Έλληνας και Κύπριος νομοθέτης επικαλείται για τη θέσπιση αυτών των αποκλίσεων. Πρόκειται για λόγους δημοσίου συμφέροντος, που έρχονται να περιορίσουν την υποχρέωση στράτευσης, αναγνωρίζοντας ότι υπάρχουν ανόμοιες περιστάσεις. Ο νομοθέτης σταθμίζει τους εξωτερικούς παράγοντες, διαπιστώνει τα

⁸⁹ Α. Αριστοτέλους (τ. βουλευτής ΑΚΕΛ), Κυπριακό Κέντρο Στρατηγικών Μελετών

δυσανάλογα βάρη, που καλούνται να άρουν συγκεκριμένες κατηγορίες πολιτών και επεμβαίνει για να καταστήσει περισσότερο δίκαιη την εκπλήρωση της υποχρέωσης στράτευσης.

Πιο αναλυτικά στην Ελλάδα δικαιούχοι τρίμηνης θητείας είναι: οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού που γεννήθηκαν και διαμένουν έκτοτε μόνιμα στο εξωτερικό, κατά το άρθρο 6 παρ. 5 του ν. 3421/2005, ο μόνος ή ο μεγαλύτερος γιος ή αδελφός προσώπου που απεβίωσε κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του, με οποιαδήποτε ιδιότητα στις Ένοπλες Δυνάμεις, την Ελληνική Αστυνομία, την Πυροσβεστική Υπηρεσία και το Λιμενικό Σώμα και εξαιτίας αυτής ή απεβίωσε ή τραυματίστηκε εξαιτίας τρομοκρατικής ενέργειας, σύμφωνα με το άρθρο 58 παρ. 1 του ν. 3421/2005, οι ομογενείς, οι οποίοι διακόπτουν την μόνιμη κατοικία τους σε χώρα του τέως ανατολικού συνασπισμού ή την Τουρκία και έρχονται στην Ελλάδα, εφόσον καταταγούν στις Ένοπλες Δυνάμεις εντός πενταετίας από την εγγραφή τους σε μητρώο αρρένων και εφόσον διαμένουν στην ημεδαπή από την εγγραφή τους και εξής.

Δικαιούχοι εξάμηνης θητείας, κατά το άρθρο 7 του ν. 3421/2005, είναι: Όλοι οι αδελφοί από έξι ή περισσότερα ζώντα αδέλφια, καθώς και οι δύο μεγαλύτεροι αδελφοί από πέντε ζώντα αδέλφια, ο μόνος ή μεγαλύτερος γιος του οποίου και οι δύο γονείς είναι ανίκανοι για κάθε εργασία ή έχουν πεθάνει, ο πατέρας δύο ζώντων τέκνων, όσοι έχουν σύζυγο ανίκανο για κάθε εργασία, οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού, που γεννήθηκαν στο εσωτερικό, όσοι υπηρέτησαν ενόπλως με στρατιωτική ιδιότητα σε τακτικές ένοπλες δυνάμεις άλλου κράτους, πλην συμμαχικού ή μέλους της ΕΕ, για χρονικό διάστημα τουλάχιστον έξι μηνών, όσοι μετά τη συμπλήρωση του τριακοστού πέμπτου έτους της ηλικίας τους αποκτούν την Ελληνική Ιθαγένεια με πολιτογράφηση ή εγγράφονται σε Μητρώα Αρρένων ως αδήλωτοι, επειδή απέκτησαν την Ελληνική Ιθαγένεια, λόγω γέννησης τους στο έδαφος της Ελληνικής Επικράτειας, σύμφωνα με τις διατάξεις της παρ. 2 του άρθρου 1 του ν. 3284/2004.

Και δικαιούχοι 8μηνης θητείας κατά το άρθρο 7 του ν. 3421/2005, είναι: Οι δύο μεγαλύτεροι αδελφοί από τέσσερα ζώντα αδέλφια, ο μόνος ή μεγαλύτερος αδελφός από τρία ζώντα αδέλφια, ο μόνος ή μεγαλύτερος γιος γονέα που είναι ανίκανος για κάθε εργασία ή έχει συμπληρώσει το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας του ή διατελεί σε χηρεία, ο μόνος ή μεγαλύτερος γιος θανόντος γονέα ή άγαμης μητέρας, ο πατέρας ενός ζώντος τέκνου.

Στην Κύπρο δικαιούνται μειωμένη θητεία 18 μηνών, κατά το άρθρο 21 του Περί Εθνικής Φρουράς Νόμου, οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού, οι οποίοι κατά την ημερομηνία άφιξής τους στη Δημοκρατία για μόνιμη εγκατάσταση έχουν ηλικία που υπερβαίνει το δέκατο έτος, όχι όμως το δέκατο τρίτο έτος.

Μειωμένη θητεία 14 μηνών, κατά το άρθρο 21 του Περί Εθνικής Φρουράς Νόμου, δικαιούνται: Ο μεγαλύτερος αδελφός από οικογένεια με τέσσερις ζώντες αδελφούς, καθώς και οι δύο μεγαλύτεροι αδελφοί από πέντε ή περισσότερους ζώντες αδελφούς· όλα τα επόμενα αδέλφια δύο αδελφών που υπηρέτησαν πλήρη θητεία· ο μεγαλύτερος αδελφός από οικογένεια με πέντε ζώντα τέκνα, οι δύο μεγαλύτεροι αδελφοί από οικογένεια με έξι ή επτά ζώντα τέκνα, οι τρεις μεγαλύτεροι αδελφοί από οικογένεια με οκτώ ή εννέα ζώντα τέκνα, καθώς και όλοι οι αδελφοί από οικογένεια με δέκα ή περισσότερα ζώντα τέκνα· οι υιοί θανόντος γονέα· τα άρρενα μη αναγνωρισθέντα τέκνα· ο πατέρας ενός ζώντος τέκνου· ο δευτερότοκος και οι μικρότεροι από αυτόν υιοί προσώπου, το οποίο χαρακτηρίστηκε, με βάση τους περί Ανακουφίσεως Παθόντων Νόμους του 1988 μέχρι 2005, όπως εκάστοτε τροποποιούνται ή αντικαθίστανται, ως εξαφανισθείς ή φονευθείς ή πεσών ή πλήρως ανάπηρος, λόγω τραυμάτων ή κακουχιών που προκλήθηκαν κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του στη Δύναμη ή κατά τη διάρκεια και ένεκα αναταραχής που σχετίζεται άμεσα με την άμυνα ή την ασφάλεια της Δημοκρατίας· ο μόνος ή ο μεγαλύτερος υιός προσώπου που κρίθηκε από την Επιτροπή Ανακουφίσεως Παθόντων, που προβλέπεται στους περί Ανακουφίσεως Παθόντων Νόμους του 1988 μέχρι 2005, όπως εκάστοτε τροποποιούνται ή αντικαθίστανται, ως ανάπηρος και το ποσοστό ανικανότητάς του υπερβαίνει το 49%· όσοι αποκτούν την κυπριακή υπηκοότητα πριν από τη συμπλήρωση του δεκάτου ογδόου έτους της ηλικίας τους, των οποίων οι γονείς δεν είναι πρόσωπα κυπριακής καταγωγής, εφόσον καταταγούν στη Δύναμη αμέσως μετά την αποφοίτησή τους από Σχολή Μέσης Εκπαίδευσης ή εντός ενός έτους από την ημερομηνία απόκτησης της κυπριακής υπηκοότητας, διαφορετικά υπέχουν υποχρέωση πρόσθετης θητείας δύο μηνών· οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού, οι οποίοι κατά την ημερομηνία άφιξής τους στη Δημοκρατία για μόνιμη εγκατάσταση έχουν ηλικία που υπερβαίνει το δέκατο τρίτο έτος, όχι όμως το δέκατο όγδοο έτος· ο μόνος ή ο μεγαλύτερος υιός οικογένειας της οποίας και οι δύο γονείς είναι άτομα με αναπηρία που τους καθιστά πλήρως ανίκανους για εργασία.

Μειωμένη στρατιωτική θητεία διάρκειας 6 μηνών, κατά το άρθρο 21 του Περί Εθνικής Φρουράς Νόμου, υπηρετούν: Ο πατέρας δύο ζώντων τέκνων· τα τέκνα

γονέων, οι οποίοι διαμένουν συνεχώς και μόνιμα στις κατεχόμενες από τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις περιοχές της Δημοκρατίας, λόγω της τουρκικής εισβολής του 1974· οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού, οι οποίοι κατά την ημερομηνία άφιξής τους στη Δημοκρατία για μόνιμη εγκατάσταση έχουν ηλικία που υπερβαίνει το δέκατο όγδοο έτος, όχι όμως το εικοστό έκτο έτος, εφόσον καταταγούν στη Δύναμη αμέσως μετά την αποφοίτησή τους από Σχολή Μέσης Εκπαίδευσης, ή εντός δύο ετών από την ημερομηνία άφιξής τους στη Δημοκρατία, διαφορετικά υπέχουν υποχρέωση πρόσθετης θητείας δύο μηνών· όσοι αποκτούν την κυπριακή υπηκοότητα με πολιτογράφηση μετά τη συμπλήρωση του δεκάτου ογδού και μέχρι τη συμπλήρωση του εικοστού έκτου έτους της ηλικίας τους, των οποίων οι γονείς δεν είναι πρόσωπα κυπριακής καταγωγής, εφόσον καταταγούν στη Δύναμη εντός δύο ετών από την ημερομηνία της πολιτογράφησής τους, διαφορετικά υπέχουν υποχρέωση πρόσθετης θητείας δύο μηνών.

Μειωμένη στρατιωτική θητεία διάρκειας 3 μηνών, κατά το άρθρο 21 του Περί Εθνικής Φρουράς Νόμου, υπηρετούν: Οι μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού, οι οποίοι κατά την ημερομηνία άφιξής τους στη Δημοκρατία για μόνιμη εγκατάσταση έχουν ηλικία που υπερβαίνει το εικοστό έκτο έτος, εφόσον καταταγούν στη Δύναμη εντός δύο ετών από την ημερομηνία άφιξής τους στη Δημοκρατία, διαφορετικά υπέχουν υποχρέωση πρόσθετης θητείας δύο μηνών· όσοι αποκτούν την κυπριακή υπηκοότητα με πολιτογράφηση μετά τη συμπλήρωση του εικοστού έκτου έτους της ηλικίας τους, των οποίων οι γονείς δεν είναι πρόσωπα κυπριακής καταγωγής, εφόσον καταταγούν στη Δύναμη εντός δύο ετών από την ημερομηνία της πολιτογράφησής τους, διαφορετικά υπέχουν υποχρέωση πρόσθετης θητείας δύο μηνών.

Το εύλογο ερώτημα που ανακύπτει είναι πώς θα τροποποιηθεί η διάρκεια της μειωμένης θητείας ύστερα από τη μείωση της διάρκειας της πλήρους θητείας. Στο πλαίσιο συζήτησης που υπήρχε ανάμεσα στους βουλευτές πριν την ψηφοφορία της 14ης Ιουλίου 2016, εκφράστηκε η άποψη ότι πρέπει να αναθεωρηθεί η απόφαση και οι δικαιούμενοι 18μηνη και 14μηνη μειωμένη θητεία εθνοφρουροί να υπηρετούν 10μηνη στρατιωτική θητεία. Ο Υπ. Άμυνας, ανέφερε μεταξύ άλλων ότι δεν καθίσταται εφικτό στο παρόν στάδιο να παραχωρηθεί στις συγκεκριμένες ομάδες της κοινωνίας περεταίρω μείωση στη θητεία τους, παρόλο που αντιμετωπίζονται από όλους με μεγάλη ευαισθησία. Επίσης υποστήριξε ότι αν γίνει αυτό τώρα, θα υπάρξει άνιση μεταχείριση μεταξύ των εν λόγω κατηγοριών. Όμως ο Υπουργός ανέφερε ότι, οι εν λόγω κατηγορίες θα πιστώνονται με περισσότερα μόρια, ώστε να τυγχάνουν

ευνοϊκής μεταχείρισης και να τοποθετούνται στη φρουρά επιθυμίας τους για να μην ταλαιπωρούνται.

Τέλος, από τη σκοπιά της ισότητας στη στράτευση, ζήτημα ανακύπτει και στην εκπλήρωση της εφεδρικής υποχρέωσης. Όπως είναι φυσικό, οι υπηρεσιακές ανάγκες αλλά και οι οικονομικές δυνατότητες των δύο χωρών απαιτούν την εκπλήρωση εφεδρικής υποχρέωσης από ορισμένους μόνο εφέδρους, ελάχιστους αριθμητικά συγκριτικά με το σύνολό τους. Η στρατολογική νομοθεσία δεν ρυθμίζει ευθέως τους όρους και τη διάρκειά της, αλλά αναθέτει αυτή την αρμοδιότητα στον εκάστοτε υπουργό. Ο τελευταίος οφείλει να σέβεται την αρχή της ισότητας και να μην υπερβαίνει εκείνα τα ακραία όρια, πέρα από τα οποία, οι διαφοροποιήσεις που θα επέβαλλαν οι εκάστοτε ανάγκες θα συνιστούσαν αδικαιολόγητες και κατ' επέκταση αντισυνταγματικές διακρίσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

2.1 Ποινικές Διατάξεις

2.1.α. Η Δικαιοπολιτική Διάσταση της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης

Ως δικαιολογητική βάση της ιδρύσεως των στρατιωτικών δικαστηρίων θεωρήθηκε η ιδιάζουσα φύση των στρατιωτικών εγκλημάτων, τα οποία στη γνήσια μορφή τους μπορούν να διαπραχθούν μόνο από εκείνους που φέρουν τη στρατιωτική ιδιότητα. Η ιδιότητα του στρατιωτικού για τον Έλληνα και Κύπριο άνδρα αποκτάται από την κατάταξή του για εκπλήρωση της θητείας του και πριν ακόμα ορκισθεί. Οι αυξημένες ευθύνες και οι αρμοδιότητες κάθε στρατιώτη σε συνδυασμό με την υψηλή αποστολή που καλείται να φέρει εις πέρας έχουν ως συνέπεια την ενεργοποίηση ειδικών κανόνων και την υπαγωγή του στο σύστημα του στρατιωτικού ποινικού δικαίου.

Ιστορικά η διαδρομή της στρατιωτικής δικαιοσύνης εξελίχθηκε χωρίς σαφείς προσανατολισμούς, παρακολουθώντας τις μεταπτώσεις του πολιτικού βίου της χώρας μας.⁹⁰ Από το 1844, τα συντάγματά μας συγκαταλέγονται σε εκείνα που περιλαμβάνουν ειδική πρόβλεψη για τη στρατιωτική δικαιοσύνη. Προβλέπεται σήμερα ότι τα σχετικά με τα στρατοδικεία, ναυτοδικεία, αεροδικεία ορίζονται με ειδικό νόμο και αποκλείεται πλέον η υπαγωγή σε αυτά ιδιωτών.

Η εμφάνιση της στρατιωτικής δικαιοσύνης το 18^ο αιώνα είχε χαιρετισθεί ως κατάκτηση του διαφωτισμού. Αυτό μάλλον ξενίζει σήμερα, αφού η ύπαρξη ενός ειδικού δικαστικού κλάδου για την ποινική προστασία των στρατιωτικών, ίσως, φαίνεται, σε ορισμένους, αντίθετη προς την αρχή της ισότητας. Χαρακτηριστική είναι η ρήση του Γάλλου πρωθυπουργού Georges Clemenceau, κατά την οποία: «η στρατιωτική δικαιοσύνη είναι για τη δικαιοσύνη ό,τι η στρατιωτική μουσική για τη μουσική» (la justice militaire est à la justice ce que la musique militaire est à la musique).

Παλαιότερα επικρατούσε στους κυριότερους ευρωπαϊκούς στρατούς η γνωστή ρήση του Κικέρωνα: «silent leges inter arma», δηλαδή, ο κατώτερος υπαγόταν, άνευ εταίρου, στη θέληση του διοικητή του. Οι αποφάσεις του εκάστοτε διοικητή

⁹⁰ Α. Παπαδαμάκη, Οι προσανατολισμοί του στρατιωτικού ποινικού κατά την ιστορική του διαδρομή και η ανάγκη της μεταρρύθμισής του, Υπεράσπιση, 1992, 709 επ.

αποτελούσαν το νόμο στο στρατό και ο ίδιος ήταν ο μοναδικός υπεύθυνος για την εφαρμογή τους. Στην αρχαία Αθήνα οι στρατηγοί είχαν και δικαστικές αρμοδιότητες, ενώ στην αρχαία Σπάρτη την ποινική δικαιοσύνη απένεμε η γερουσία.

Το 16^ο αιώνα εμφανίστηκαν για πρώτη φορά ως προπαρασκευαστικά και συμβουλευτικά όργανα παρά τω διοικητή τα 5μελή *conseils de guerre*. Αργότερα, επικράτησε στη Γαλλία η διάκριση μεταξύ κατηγορείν και δικάζειν. Το πρώτο παρέμεινε αποκλειστική αρμοδιότητα του διοικητή, ενώ το δεύτερο ανατέθηκε βαθμιαία σε συλλογικά όργανα που συγκροτούνταν από μάχιμους αξιωματικούς, ένας τουλάχιστον από τους οποίους όφειλε να έχει νομικές γνώσεις.⁹¹ Η διάκριση αυτή εξακολουθεί να παραμένει θεμελιώδης στην ηπειρωτική Ευρώπη, όπου μετά τη γαλλική επανάσταση του 1789, η γαλλική στρατιωτική ποινική νομοθεσία, τόσο σε ουσιαστικό όσο και σε δικονομικό επίπεδο, αποτέλεσε το πρότυπο στο οποίο έτειναν οι περισσότεροι εθνικοί νομοθέτες, μεταξύ των οποίων ο Έλληνας⁹² και ο Κύπριος.

Το «πολιτικόν Σύνταγμα» της Γ' Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας (Μάιος 1827) ανέφερε στο άρθρο 99 ότι «η Βουλή χρεωστεί να φροντίσει διά να συνταχθώσι κώδικες: πολιτικός, εγκληματικός και στρατιωτικός, έχοντες ιδιαιτέρως ως βάσιν την γαλλικήν νομοθεσίαν». Η παραδοσιακή επίδραση του γαλλικού προτύπου είναι πασιδήγη στο άρθρο Α' του ψηφίσματος ΙΗ' της 21^{ης} Δεκεμβρίου 1828 που όριζε ότι «ο στρατιωτικός κώδιξ της Γαλλίας ισχύει και διά τα ελληνικά στρατεύματα, καθ' όσον όμως δεν αντιβαίνει εις τας μεταβολάς αι οποίααι έγειναν ή θέλουν γενή εις αυτόν από νόμους ιδιαιτέρους ή μερικωτέρας διατάξεις της Ελληνικής Κυβερνήσεως». Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι σχετικοί γαλλικοί κανόνες ουδέποτε μεταφράστηκαν επίσημα στην ελληνική, ούτε βέβαια δημοσιεύτηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως!⁹³

Περιπετειώδης είναι και η ιστορία της ναυτικής ποινικής νομοθεσίας. Ο νόμος ΧΝΘ' της 5^{ης} Αυγούστου 1861, που προέβλεπε την ίδρυση Διαρκούς Ναυτοδικείου και καθόριζε την ενώπιόν του διαδικασία, ρητά αναφερόταν στην εφαρμογή των διατάξεων της στρατιωτικής ποινικής νομοθεσίας (άρθρο 9) και διατηρούσε σε ισχύ τους «Περί αδικημάτων και ποινών Γαλλικούς Ναυτικούς ποινικούς νόμους» που είχε εισάγει ο Ι. Καποδίστριας, αντικαθιστώντας μόνο ορισμένες ποινές. Λόγω των αδυναμιών που απέπνεε η ναυτική ποινική νομοθεσία, το Υπουργείο των Ναυτικών

⁹¹ J. Gilissen, *Evolution actuelle de la justice militaire*, SIDM, Recueils, VII 1, 1978, 27 επ.

⁹² Α. Νικόπουλου, *Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας*, Αθήνα Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1988, 27 επ.

⁹³ Α. Νικόπουλου, *Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας*, Αθήνα Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1988, σ. 27 επ.

ανέθεσε το 1936 σε επιτροπή τη σύνταξη σχεδίων Ναυτικού Ποινικού Κώδικα. Η επιτροπή αυτή θέλοντας να πετύχει τον εναρμονισμό της στρατιωτικής και ναυτικής νομοθεσίας συγκροτεί ειδική επιτροπή για τη σύνταξη ενιαίου για όλες τις Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας Κώδικα. Το σχέδιο Κώδικα που διαμορφώθηκε από αυτή την ειδική επιτροπή αποτέλεσε τον α.ν. 2803/1941 με τίτλο «Στρατιωτικός Ποινικός Κώδιξ».

Με το άρθρο 103 παρ. 1 του ν. 40/1964 ιδρύεται το Στρατιωτικό Δικαστήριο της Κύπρου, το οποίο έχει δικαιοδοσία για την εκδίκαση αδικημάτων, που διαπράχθηκαν από στρατιωτικούς κατά παράβαση του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα, του περί Εθνικής Φρουράς Νόμου, του Ποινικού Κώδικα ή οποιουδήποτε άλλου νόμου ανεξάρτητα από το ύψος της προβλεπόμενης ποινής. Ο πρόεδρος του Δικαστηρίου είναι δικαστής, μέλος της Δικαστικής Υπηρεσίας της Δημοκρατίας. Υπάρχουν δύο πάρεδροι που είναι στρατιωτικοί και διορίζονται από το Ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο.⁹⁴ Παρατηρείται ότι, αμέσως μετά την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, η πολιτεία αποφάσισε να ακολουθήσει την ελληνική και κατ' επέκταση τη γαλλική δομή στο φλέγον ζήτημα της αντιμετώπισης της ποινικής συμπεριφοράς των στρατιωτικών. Έτσι, ψηφίζεται ο Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας και Δικονομία του 1964, που περιλαμβάνει το ουσιαστικό μέρος με τυποποίηση των στρατιωτικών εγκλημάτων και το δικονομικό μέρος με κανόνες δικαιοδοσίας για τα αδικήματα αυτά. Συνεπώς, η υιοθέτηση κώδικα συνιστά ένα στοιχείο civil law που έρχεται να προστεθεί στο πάζλ του μικτού νομικού συστήματος της Νήσου της Αφροδίτης.

Στη μακρά περίοδο μέχρι το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, η ύπαρξη στρατιωτικής ποινικής δικαιοσύνης θεωρήθηκε αυτονόητη και καθ' όλα σύμφωνη προς το πνεύμα του συνταγματικού φιλελευθερισμού. Εξασφάλιζε την άμυνα του κατωτέρου απέναντι στην αυθαιρεσία του διοικητή και, το σημαντικότερο, την εκδίκαση των στρατιωτικών αδικημάτων από τους επαΐοντες της στρατιωτικής οργάνωσης και πειθαρχίας, δηλαδή, από τους στρατιωτικούς. Εφόσον οι στρατιωτικοί θεωρούνταν ιδιαίτερη κοινωνική ομάδα, φυσικό ήταν να έχουν την απαίτηση να κρίνονται από συναδέλφους τους. Με αυτό το σκεπτικό, η στρατιωτική δικαιοσύνη δεν αποτέλεσε μόνο εγγύηση για τους στρατιωτικούς αλλά, επιπλέον, εξελίχθηκε βαθμιαία και σε προνόμιό τους.

⁹⁴ http://www.supremecourt.gov.cy/judicial/sc.nsf/DMLMCourt_gr/DMLMCourt_gr?OpenDocument

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε το ορόσημο για να σημειωθεί η μεγάλη καμπή στην ιστορία της στρατιωτικής δικαιοσύνης. Μετά τον επανεξοπλισμό τους και με νωπές ακόμη τις οδυνηρές εμπειρίες του ναζισμού, η Δυτική Γερμανία, η Αυστρία, και η Ιαπωνία, ακολουθώντας το παράδειγμα των σκανδιναβικών χωρών, κατήγγησαν τα στρατιωτικά δικαστήρια εν ειρήνη και υπήγαγαν τους στρατιωτικούς στη δικαιοδοσία των κοινών ποινικών δικαστηρίων και για τα στρατιωτικά αδικήματα.⁹⁵ Ταυτόχρονα, στη Δυτική Γερμανία ιδρύθηκαν στρατιωτικά πειθαρχικά δικαστήρια από δικαστές της τακτικής δικαιοσύνης, για την εκδίκαση πειθαρχικών και μόνο παραπτωμάτων.⁹⁶ Τα στρατιωτικά δικαστήρια σε περίοδο ειρήνης κατήγγησε και η πρώτη διδάξασα Γαλλία με το ν. 82-621 του 1982 (Code de justice militaire), ο οποίος επιτρέπει, σε περιόδους ειρήνης, τη σύσταση και λειτουργία «παρά τω στρατώ» δικαστηρίων (tribunaux aux armées), συγκροτούμενων αποκλειστικά από δικαστές της τακτικής δικαιοσύνης, μόνο εκτός εδαφών της Δημοκρατίας.

Αντίθετα, στον αγγλοσαξονικό κόσμο, των επαγγελματικών στρατών, η στρατιωτική δικαιοσύνη διατηρείται. Το σύνταγμα των ΗΠΑ⁹⁷ προβλέπει τη δημιουργία ενός συστήματος στρατιωτικής δικαιοσύνης και αναθέτει στο Κογκρέσο τη θέσπιση νόμου για την οργάνωση των ενόπλων δυνάμεων. Το Κογκρέσο εξέδωσε τους κανόνες αυτούς για πρώτη φορά το 1806 ως τα «άρθρα του πολέμου» (Articles of War). Η στρατιωτική δικαιοσύνη, κατά τη διάρκεια του αμερικανικού εμφυλίου πολέμου, διεπόταν από τον Lieber Code του 1863 και το 1951 τα «άρθρα του πολέμου» αντικαταστάθηκαν από τον Κώδικα Στρατιωτικής Δικαιοσύνης (Uniform Code of Military Justice).⁹⁸ Στην απόφαση Parker v. Levy το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ απεφάνθη ότι από τη στιγμή που η στρατιωτική κοινωνία είναι μία κοινωνία ξεχωριστή από την υπόλοιπη, το στρατιωτικό δίκαιο υφίσταται ξεχωριστά από το υπόλοιπο δίκαιο, το οποίο διέπει την ομοσπονδιακή απονομή της δικαιοσύνης.⁹⁹ Στο Ηνωμένο Βασίλειο, πάλι, οι ρυθμίσεις για τη στρατιωτική δικαιοσύνη χρονολογούνται αρκετούς αιώνες.¹⁰⁰

⁹⁵ J. Gilissen, Evolution actuelle de la justice militaire, SIDM, Recueils, VII, 1, 1978, 39

⁹⁶ K. Dau, The present evolution of Military Justice in the Federal Republic of Germany, SIDPM, Recueils, VIII, 2, 1981, 551 επ.

⁹⁷ U.S. Const., Art. I, Sec. 8

⁹⁸ Ch. Shanor, T. Terrell, Military Law, St. Paul, Minn., West Publ. Co, 1989, 61 επ.

⁹⁹ 417 U.S. 733, 1974 (<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/417/733/case.html>)

¹⁰⁰ J. Stuart – Smith, The present evolution of military justice in the United Kingdom, SIDPM, Recueils, VIII, 1981, 725 επ.

Λόγω των συνθηκών που επικράτησαν στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση από τους Γερμανούς, η χώρα μας δεν ακολούθησε το ρεύμα κατάργησης της στρατιωτικής δικαιοσύνης. Τουναντίον, σημειώθηκε αντίθετη τάση, καθώς τα στρατιωτικά δικαστήρια, όχι μόνο διατηρήθηκαν αλλά, επιπλέον, η δικαιοδοσία τους επεκτάθηκε και σε ιδιώτες έως και πολύ μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου και την άρση της κατάστασης πολιορκίας.¹⁰¹ Έτσι, η εκδίκηση των πολιτικών εγκλημάτων, που στρέφονταν εναντίον της δικτατορίας κατά το διάστημα 1967-1974, από στρατιωτικά δικαστήρια δεν αποτέλεσε καινοτομία, αλλά τη φυσιολογική συνέπεια της πρακτικής, που είχε ακολουθηθεί αδιάλειπτα από τη δεκαετία του 1950.¹⁰²

Η κατάσταση αυτή ήταν επόμενο να απασχολήσει έντονα το συντακτικό νομοθέτη του 1975. Αν και η συζήτηση στη Βουλή εντοπίστηκε κυρίως στην αρμοδιότητα και την οργάνωση των στρατιωτικών δικαστηρίων, δεν έλειψαν οι φωνές που ζητούσαν την πλήρη κατάργησή τους εν ειρήνη.¹⁰³ Τελικά, ενώ δεν φαίνεται να επήλθε η εξάντληση των ιστορικών ορίων της στρατιωτικής δικαιοσύνης, εντούτοις δεν υπάρχει αμφιβολία ότι συρρικνώνεται η σημασία της, καθώς διαφαίνεται η εύλογη τάση ενσωμάτωσης του αντικειμένου της στην κοινή – ενιαία δικαιοσύνη.¹⁰⁴ Η τάση αυτή εκφράζει την ιδεολογική αλλά και κοινωνική αντίληψη της μη αυτονομίσεως των Ενόπλων Δυνάμεων και αποτελεί συνέπεια των ιστορικο-κοινωνικών εξελίξεων και μεταρρυθμίσεων.¹⁰⁵

Από άποψη συστηματοποίησης και οι δύο χώρες έχουν κωδικοποιήσει τη στρατιωτική ποινική τους νομοθεσία, πρακτική που προσιδιάζει στις αρχές του civil law. Και οι δύο κώδικες παρουσιάζουν την ίδια δομή. Αρχικά, το γενικό μέρος περιλαμβάνει ορισμούς, ιδιαίτερα χρήσιμους για την ανάλυσή και την ερμηνεία, το τοπικό πεδίο εφαρμογής του κώδικα και τις προβλεπόμενες ποινές.

Στο δεύτερο ειδικό μέρος τυποποιούνται τα στρατιωτικά εγκλήματα, τα οποία είναι λογικό να είναι σχεδόν τα ίδια σε Ελλάδα και Κύπρο, αφού η οργάνωση και η δομή του κυπριακού στρατού καθώς επίσης και σημαντικός αριθμός αξιωματικών που τον στελεχώνουν προέρχεται από την Ελλάδα. Έτσι, καταγράφονται διατάξεις

¹⁰¹ Ν. Αλιβιζάτου, Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983, 566 επ.

¹⁰² Ibid, 627 επ.

¹⁰³ Βλ. ομιλία του τότε Βουλευτή της Ε.Κ.Ν.Δ. Αθ. Κανελλόπουλου, Πρακτικά Ολομέλειας, συνεδρίαση της 11^{ης} Μαΐου 1975, 703-704

¹⁰⁴ Π. Κρεμμυδιώτη, Η τάση ενσωμάτωσης του αντικειμένου της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης στην κοινή δικαιοσύνη, ΠοινΧρον, 1999, 888 επ.

¹⁰⁵ Ε. Γιαρένη, Θεσμική κατάσταση και προοπτικές εξέλιξης της στρατιωτικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα σήμερα, ΠοινΔικ, 2004, 847 επ.

που αφορούν σε προσβολές κατά της ακεραιότητας της χώρας στον ΣΠΚ και αδικήματα κατά της πίστεως προς την Πατρίδα στο ν. 40/1964 (π.χ. προδοσία, συνθηκολόγηση, βλάβη συγκοινωνιών κ.ά.). Έπειτα, θεσπίζονται αδικήματα σχετικά με την κατασκοπεία (αθέμιτη συλλογή πληροφοριών, κρυφή είσοδος σε απαγορευμένους τόπους κ.ο.κ.). Στη συνέχεια, και με την ίδια πάντα σειρά και στους δύο κώδικες, εντοπίζονται τα εγκλήματα κατά της στρατιωτικής υποχρέωσης (λιποταξία, αυτομολία κλπ). Ακολουθούν τα εγκλήματα κατά της στρατιωτικής πειθαρχίας (στάση, ανυπακοή κ.ά.). Έπονται αδικήματα κατά της στρατιωτικής τάξης και, φυσικά, δεν θα ήταν δυνατόν να απουσιάζουν ποινικές διατάξεις που να προστατεύουν το έννομο αγαθό της ασφάλειας των απορρήτων. Ακόμη, τυποποιούνται εγκλήματα κατά της περιουσίας και αδικήματα σχετικά με τους αιχμαλώτους.

Το τρίτο μέρος περιέχει τους δικονομικούς κανόνες, που διέπουν την απονομή της στρατιωτικής ποινικής δικαιοσύνης και οι οποίοι είναι παρεμφερείς και για τα δύο νομικά συστήματα, που εξετάζονται εν προκειμένω.

Κατανοούμε, λοιπόν, ότι υπάρχει κοινή αντίληψη και λογική γύρω από το θέμα των Ενόπλων Δυνάμεων και στα δύο κράτη, με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται τα ίδια μέσα στην ποινική καταστολή.

Θεωρείται ορθό, για τη νοηματική πληρότητα, να γίνει διεξοδικότερη ανάλυση των στρατιωτικών αδικημάτων που στοχεύουν στην αποφυγή της στρατιωτικής υποχρέωσης.

2.1.β. Εγκλήματα Κατά της Στρατιωτικής Υποχρέωσης

i. Διευκόλυνση, Πρόκληση, Διέγερση, Υπόθαλψη Ανυπότακτου – Λιποτάκτη

Εφόσον και καθ' όσον ο κοινός νομοθέτης προβλέπει τη στρατιωτική θητεία ως δημόσια υποχρέωση, όχι απλώς δικαιούται αλλά και υποχρεούται να την περιβάλλει με τις εγγυήσεις εκείνες που εξασφαλίζουν την απρόσκοπτη και αποτελεσματική εκπλήρωσή της. Και αντίστροφα, να αποφεύγει μεθοδεύσεις και πρακτικές οι οποίες οδηγούν αναπόδραστα, χωρίς να συντρέχουν αποχρώντες λόγοι,

είτε σε ανεπίτρεπτες εύνοιες υπέρ συγκεκριμένων κατηγοριών στρατευσίμων είτε σε άνιση μεταχείριση (ποινική και πειθαρχική) των τυχόν ενόχων.¹⁰⁶

Πέρα από τη θεμελιακή διάταξη του άρθρου 32 του ΣΠΚ, η οποία τυποποιεί το έγκλημα της ανυποταξίας,¹⁰⁷ η εξασφάλιση της στράτευσης επιδιώκεται και με τα άρθρα 40 και 41 του ΣΠΚ, αφού προβλέπεται ποινική κύρωση για το στρατιωτικό που «διευκολύνει» την ανυποταξία καθώς και για εκείνον (στρατιωτικό ή ιδιώτη) που αποκρύπτει, φυγαδεύει ή απασχολεί στην υπηρεσία του ανυπότακτο. Η υπόθαλψη του άρθρου 41 ΣΠΚ συνιστά αναγωγή απλής συνέργειας σε ανυποταξία σε ιδιώνυμο αυτοτελές έγκλημα.

Προκειμένου, ωστόσο, ο Έλληνας νομοθέτης να παράσχει δραστικότερη προστασία στο έννομο αγαθό της στρατιωτικής υπηρεσίας, μεταθέτει τα όριά της και στις πράξεις εκείνες, οι οποίες θίγουν τον «υπό εκκόλαψη» στρατιωτικό. Πρόκειται για διατάξεις του ογδού κεφαλαίου του ΠΚ, που έχουν σαφώς παρακολουθηματικό χαρακτήρα σε σχέση με το αντίστοιχο πεδίο ρυθμίσεων του ΣΠΚ.

Όλες οι τυποποιημένες πράξεις του ογδού κεφαλαίου έχουν κι ένα αντίστοιχο maximum απαξιολογικής διαμόρφωσης στις διατάξεις του ΣΠΚ. Αν εξαιρέσουμε τη διάταξη του άρθρου 202 ΠΚ που αποτελεί αναγωγή απόπειρας ηθικής αυτουργίας σε ιδιώνυμο έγκλημα, όλες οι άλλες διατάξεις έχουν μία αντίστοιχη αυτοτελή τυποποίηση στον ΣΠΚ αλλά και στον ίδιο τον ΠΚ.¹⁰⁸ Ειδικότερα: η τεχνητή πρόκληση ανικανότητας για τη στρατιωτική υπηρεσία (203 ΠΚ) συνιστά «προβαθμίδα» της πρόκλησης ανικανότητας του 42 ΣΠΚ, η απάτη για την αποφυγή της στράτευσης (204 ΠΚ) επίσης εμφανίζεται ως ένα minimum της ανυποταξίας αλλά και ως υποκατάστατο της προσποίησης ανικανότητας (43 ΣΠΚ), η παράνομη αποδημία (205 ΠΚ) επίσης συνιστά υποκατάστατο διακινδύνευσης της ανυποταξίας.

Έχουμε, επομένως, να κάνουμε εδώ με ένα πλέγμα επικουρικών διατάξεων, χωρίς να είναι συμπτωματικό το γεγονός ότι στα άρθρα αυτά του ΠΚ έχουμε ρήτρες σχετικής επικουρικότητας. Είναι λοιπόν, πράξεις του οικοδομήματος προστασίας της στρατιωτικής υπηρεσίας, όπου τόσο η βλάβη όσο και η διακινδύνευση έχουν αντίκτυπο στη λειτουργική – υπαρκτική ένταξη του οπλίτη στο σώμα της υπηρεσίας. Η πρωτοβουλία της «πρώιμης λειτουργικής αυτοαναίρεσης» κατά κανόνα δεν ανήκει

¹⁰⁶ Ν. Αλιβιζάτου, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, Τόμος II, Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1992, σ. 37

¹⁰⁷ Η ανάλυση της ανυποταξίας λαμβάνει χώρα στο 1^ο Κεφάλαιο. Βλ. σελ. 21 επ.

¹⁰⁸ Α. Παπαδαμάκη, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, ΣΤ' έκδ., Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2008, 54

ολοκληρωτικά στον ενεργούντα μελλοντικό στρατιωτικό αλλά και σε τρίτους, οι οποίοι από μία δική τους θέση επιλογής προσβάλλουν αυτοτελώς (202, 206 ΠΚ) ή παράλληλα με το στρατεύσιμο (203, 204 ΠΚ) το έννομο αγαθό της στρατιωτικής υπηρεσίας.

Ο στρατιωτικός ποινικός κώδικας και δικονομία της Κύπρου (ν. 40/1964) στα άρθρα 36 και 37 τυποποιεί τα ανωτέρω αδικήματα, χρησιμοποιώντας μάλιστα τις ίδιες ακριβώς λέξεις με τον ελληνικό ΣΠΚ στους τίτλους των αντίστοιχων άρθρων. Στην κυπριακή νομοθεσία, όμως, όπως ελέγχθη και ανωτέρω, η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι η ανυποταξία τυποποιείται στον περί Εθνικής Φρουράς νόμο. Επομένως, η διευκόλυνση, η πρόκληση, η διέγερση και η υπόθαλψη που περιγράφονται στον κυπριακό ΣΠΚ αφορά στα αδικήματα της λιποταξίας και της αυτομολίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Κύπριος νομοθέτης δεν επέλεξε να τιμωρήσει τις ανωτέρω πράξεις όταν σχετίζονται με την ανυποταξία. Απλά παρατηρείται μία δομική διαφοροποίηση μεταξύ Ελλάδος και Κύπρου σε αυτό το σημείο, καθώς ο Κύπριος νομοθέτης συγκεντρώνει τα σχετικά με την ανυποταξία ζητήματα σε ένα νομοθέτημα, στο νόμο περί Εθνικής Φρουράς. Έτσι, στο άρθρο 68 παρ. 2 εδ. α του ν. 19/2011 προβλέπεται ποινή φυλάκισης, ή και χρηματική ποινή 4000 ευρώ για όποιον συμβάλει στην ανυποταξία άλλου προσώπου, ανεξαρτήτως του τρόπου συνδρομής. Η διάταξη αυτή είναι πιο λιτή σε σχέση με την ελληνική, αλλά περιλαμβάνει ουσιαστικά τις ίδιες πράξεις και παραλείψεις. Η φράση «υποβοηθεί ή συμβάλλει με οποιοδήποτε τρόπο» διαφέρει μεν από την ελληνική διατύπωση αλλά στοχεύει στο ίδιο σημείο, δεδομένου ότι εννοιολογικά περικλείει τη διευκόλυνση, την πρόκληση, τη διέγερση και την υπόθαλψη του ανυπότακτου.

Επιβάλλεται, βέβαια, να τονισθεί ότι οι παραπάνω διατάξεις αφορούν όχι μόνο την ανυποταξία αλλά και τη λιποταξία και την αυτομολία.

ii. Λιποταξία

Η λιποταξία σε όλες τις μορφές της, ως προσβολή του εννόμου αγαθού της στρατιωτικής υπηρεσίας, αποτελεί τη βαρύτερη έκφραση της λειτουργικής «αυτοαχρήστευσης» του στρατιωτικού, καθώς ο τελευταίος απομακρύνεται από τη Μονάδα που υπηρετεί και βρίσκεται εκτός αυτής χωρίς άδεια κατά τις διατάξεις των άρθρων 33-37 του ελληνικού ΣΠΚ και 29 του κυπριακού ΣΠΚ (ν. 40/1964). Τελείται με παράλειψη, που μόλις ολοκληρωθεί χρονικά πραγματώνεται και η αντικειμενική

υπόσταση του εγκλήματος. Δεν είναι, επομένως, δυνατή η απόπειρα.¹⁰⁹ Με τη συμπεριφορά αυτή ο στρατιώτης απεμπολεί κάθε δεσμό του με το στράτευμα, ενώ η αναίρεση του προορισμού του είναι καθολική με την έννοια ότι αποξενώνεται παντελώς από το μηχανισμό λειτουργίας της στρατιωτικής υπηρεσίας. Δεν πρόκειται για παράλειψη με συγκεκριμένα και περιορισμένα όρια βλάβης της λειτουργίας του αντικειμένου, που εξατομικεύει τη στρατιωτική υπηρεσία, αλλά για μία αποδέσμευση από το συνολικό πλαίσιο της υπηρεσιακής άσκησης. Επομένως, η ουσιαστική απαξία – βλαπτικότητα της λιποταξίας εντοπίζεται στις δυσμενείς συνέπειες που επέρχονται από την απουσία του στρατευμένου. Το δυσμενές επακόλουθο της λιποταξίας είναι ακριβώς το «κενό» που με την «αποχή – αδράνειά» του δημιουργεί ο στρατιωτικός στο μηχανισμό λειτουργίας του στρατεύματος.¹¹⁰

Στη νεότερη ιστορία της Ελλάδας, έχουν σημειωθεί μαζικά κύματα λιποταξιών, λόγω εξάντλησης από τις πολυάριθμες πολεμικές επιχειρήσεις, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1910: οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913), ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1917-1918), η εκστρατεία στην Ουκρανία (1919) και οι επιχειρήσεις στη Μικρά Ασία (1920-1922). Πολλοί από τους στρατιώτες κατατάχθηκαν το 1911 και απολύθηκαν το 1923!

Οι μορφές λιποταξίας που αναγνωρίζονται και τυποποιούνται σε εγκλήματα και στις δύο χώρες είναι οι εξής: λιποταξία στο εσωτερικό, λιποταξία στο εξωτερικό, ομαδική λιποταξία και λιποταξία ενώπιον του εχθρού. Οι διατάξεις είναι σχεδόν πανομοιότυπες και αυτό που αλλάζει είναι οι πιο σύντομες προθεσμίες που θέτει ο κυπριακός νόμος. Τούτο εξηγείται από τη μεγαλύτερη δυνητική διακινδύνευση και πολεμική ετοιμότητα στην οποία ευρίσκεται η Μεγαλόνησος. Οι ορισμοί που περιλαμβάνουν οι σήμερα ισχύοντες κώδικες των γειτονικών χωρών περνούν αναλλοίωτοι από το ν. ΦπΒ/1860 στον α.ν. 2803/1941 για να φτάσουν να ισχύουν ακόμη και σήμερα. Αυτό που αλλάζει είναι οι απειλούμενες ποινές, οι οποίες με την πάροδο του χρόνου γίνονται ελαφρύτερες.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στο αρχικό κείμενο του 1860 (ΦΕΚ 51/1860 τ. Α΄) υπάρχουν τμήματα στη γαλλική γλώσσα εντός παρενθέσεων, γεγονός που μαρτυρά πως πρόκειται για μετάφραση του αντίστοιχου γαλλικού νομοθετήματος και ο νομοθέτης θέλοντας να εξασφαλίσει την ορθή απόδοση του νοήματος παραθέτει και

¹⁰⁹ ΒουλΣυμβΔιαρκΣτρΘες 42/1987

¹¹⁰ Ε. Ανανιάδη, Στρατιωκόν Ποινικόν Δίκαιον, Α΄, Ουσιαστικό Μέρος, Αθήναι, 1954, 66 επ.

τον πρωτότυπο όρο.¹¹¹ Άρα, παρατηρούμε ότι έχει συντελεσθεί μία αντιγραφή των γαλλικών διατάξεων από την Ελλάδα και στη συνέχεια αντιγραφή των ελληνικών διατάξεων από την Κύπρο.

Ιδιαίτερα, για τη λιποταξία εξωτερικού, χρειάζεται να υπογραμμισθεί ότι εμπεριέχει μια διευρυμένη προοπτική δραστηκής άρνησης της παραμονής στην υπηρεσία, καθώς ο στρατιώτης με την αυθαίρετη μετάβασή του στο εξωτερικό εξουδετερώνει κάθε δυνατότητα οργανικής «επαφής» του με τη Μονάδα, όπου ήταν λειτουργικά ενταγμένος.¹¹² Έπειτα, η ομαδική λιποταξία στηρίζει την πρόσθετη απαξία της στον ομαδικό τρόπο δράσης, που υποδηλώνει οργανωμένη σύμπραξη και σχεδιασμό, έτσι ώστε να τίθεται υπό δοκιμασία ο ίδιος ο κορμός της υπηρεσιακής σχέσης του στρατεύματος. Η δε λιποταξία ενώπιον του εχθρού συνιστά τη σοβαρότερη και βαρύτερη μορφή λιποταξίας για το λόγο ότι η απουσία του στρατιωτικού στην περίπτωση αυτή αντανακλά ευθέως στα δεδομένα της μαχητικής ικανότητας της Μονάδας του.

iii. Αυτομολία

Η αυτομολία συνιστά μία από τις βαρύτερες μορφές στρατιωτικού εγκλήματος, καθώς ο δράστης όχι μόνο αποδεσμεύεται λειτουργικά σε μία κορυφαία στιγμή της ιδιότητάς του ως υπερασπιστή της Πατρίδας, αλλά και έρχεται σε επαφή με τον εχθρό και εν τέλει τον ωφελεί. Το κρίσιμο περιεχόμενο της απαξίας της εδώ ερευνώμενης συμπεριφοράς τοποθετείται τόσο στη συρρίκνωση της λειτουργικής παρουσίας της στρατιωτικής υπηρεσίας, όσο και στη διαφαινόμενη για τον εχθρό ωφέλεια.¹¹³ Γίνεται φανερό ότι με την αυτοτελή τυποποίηση των προπαρασκευαστικών πράξεων (που έχουν προληπτικό χαρακτήρα) τιμωρείται ένα πρώιμο στάδιο μιας συμπεριφοράς, που ενδεχομένως να εξελιχθεί σε αυτομολία. Το άρθρο 39 του ελληνικού ΣΠΚ και το άρθρο 35 του ν. 40/1964 της Κύπρου χρησιμοποιούν ακριβώς τις ίδιες λέξεις και πρόκειται για άλλη μία χαρακτηριστική περίπτωση αντιγραφής.

¹¹¹ Χαρακτηριστική περίπτωση η φράση (le congé ou la permission) που μεταφράζεται ως άδεια.

¹¹² H. Arndt, Grundriss des Wehrstrafrechts, Munchen Berlin, 2 Aufl., 1966, 151 επ.

¹¹³ Α. Παπαδαμάκη, Εγκλήματα κατά της στρατιωτικής υπηρεσίας, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1990, 291

iv. Πρόκληση Ανικανότητας

Αν και είναι γενικώς αποδεκτό ότι κατά κανόνα η «αυτοπροσβολή» είναι ελεύθερη και ούτε καν αρχικά άδικη πράξη,¹¹⁴ η λειτουργική αυτοαχρήστευση του στρατευμένου, που προέρχεται από την ηθελημένη προσβολή του σώματός του, δεν θίγει μόνο το στρατευμένο ως άνθρωπο καθεαυτό, αλλά ματαιώνει ή και ανακόπτει την υπαρκτική ένταξή του στο ενεργό πλαίσιο της στρατιωτικής υπηρεσίας, με αποτέλεσμα την ποινικοποίησή της και στις δύο χώρες.¹¹⁵ Η αποδοκιμασία της αυτοπροσβολής απορρέει από την ίδια την ιδιότητα του στρατευμένου.¹¹⁶ Η διατάραξη του status της μορφικής και λειτουργικής ακεραιότητας του στρατιωτικού περιορίζει ή και εκμηδενίζει την ικανότητά του να διαδραματίσει το ρόλο του υπερασπιστή της Πατρίδας του, καθώς αποκρούει και παραβιάζει τη συνειδητοποιημένη υποχρέωση για στράτευση. Η ιδιότητα αυτή (του υπερασπιστή της Πατρίδας) δεν είναι μια αφηρημένη μυθική ή μεταφορική σχέση, αλλά αναλύεται σε μία εμπειρικά διαγνώσιμη και ρεαλιστικά επαληθεύσιμη πράξη συμμετοχής του ατόμου στην άμυνα της χώρας του.

Η υποχρέωση συνεισφοράς στην άμυνα της Πατρίδας δίνει την εντύπωση ότι αναγνωρίζεται και καθιερώνεται η «αυτοθυσία» του οπλίτη ως προέκταση της ιδιότητάς του,¹¹⁷ με την έννοια ότι ο ρόλος του ενδεχομένως να απαιτήσει την «αυτοθυσία». Κάθε στρατιώτης αποτελεί συστατικό – μέσο ενός μηχανισμού, που στο μέτρο που συνδέεται με κινδύνους μαχητικής παρουσίας και λειτουργίας, διαδραματίζει, κάτω από ορισμένες περιστάσεις, τον ρόλο κατεστημένης ανάσχεσης μιας δύναμης σε δράση και εξέλιξη, που κατατείνει στην πρόκληση ενός βλαπτικού για την υπόσταση του κράτους αποτελέσματος. Η αυτοθυσία αυτή, μάλιστα, δε συνιστά μια εσωτερική του υπόθεση αλλά αποτελεί την απόλυτα επιβεβλημένη έκφραση της μαχητικής του παρουσίας.¹¹⁸ Εκείνο που τελικά περιορίζει την ελεύθερη διάθεση του εννόμου αγαθού δεν είναι, εδώ, η αξία του, αλλά η αντίθεση της προσβολής του σε ορισμένη διάταξη της θετικής νομοθεσίας ή ακόμα και στις βασικές αρχές της κυρίαρχης στην κοινωνία ιδεολογίας.¹¹⁹ Βέβαια, υπό το πρίσμα μιας λειτουργικής – διαλεκτικής θεώρησης, το σώμα του στρατιώτη δεν (πρέπει να)

¹¹⁴ Λ. Μαργαρίτη, Οι Εξωτερικοί όροι του Αξιοποίνου, Θεσσαλονίκη, 1983, 64 επ.

¹¹⁵ Α. Παπαδαμάκη, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, ΣΤ' έκδ., Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2008, 265

¹¹⁶ ΒουλΣυμβΔιαρκΣτρΘεσ 58/1987

¹¹⁷ Α. Ράϊκου, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, II, τ. Γ', Τα θεμελιώδη δικαιώματα, Αθήνα, 1986, 26

¹¹⁸ Α. Παπαδαμάκη, Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, ΣΤ' έκδ., Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2008, 255

¹¹⁹ H.-H. Jescheck, Lehrbuch des Strafrechts, A.T., Berlin, 1978, 301

είναι – απλουστευμένα θεωρούμενο – μέσο για την όποια διάταξη της μάχης, ούτε πολύ περισσότερο, μυθικά αναπαραγόμενο προαπαιτούμενο «ιδεολογικής πατριδολατρίας».¹²⁰

Οι σκέψεις αυτές οδήγησαν τον Έλληνα και τον Κύπριο νομοθέτη στην επιλογή να ποινικοποιήσει την αυτοπρόκληση την ετεροπρόκληση και την προσποίηση ανικανότητας για εκπλήρωση της θητείας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το άρθρο 42 του ΣΠΚ και 38 του ν. 40/1964, τιμωρείται ο στρατιωτικός που με πρόθεση προξενεί στον εαυτό του ή σε άλλο στρατιωτικό με τη συναίνεσή του ή επιτρέπει σε άλλον να του προξενήσει καθολική ή μερική, διαρκή ή πρόσκαιρη, ανικανότητα για την εκπλήρωση της στρατιωτικής του υποχρέωσης, με σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο. Τέλος, η διάταξη του άρθρου 43 ΣΠΚ και 40 του ν. 40/1960 απειλεί ποινή για το στρατιωτικό που προσποιείται νόσο ή άλλο σωματικό ή διανοητικό ελάττωμα ή μεταχειρίζεται απατηλά μέσα, προκειμένου να αποφύγει ο ίδιος, ολικά ή μερικά, διαρκώς ή πρόσκαιρα, τη στρατιωτική του υποχρέωση. Ο αξιόμιεμπτος χαρακτήρας και των δύο διατάξεων εντοπίζεται στην αποφυγή εκπλήρωσης της στρατιωτικής υποχρέωσης.¹²¹

2.2 Τα Συνταγματικά Δικαιώματα

2.2.α. Γενική Προσέγγιση

Συνταγματικά δικαιώματα είναι τα παρεχόμενα στα άτομα, ως μέλη του κοινωνικού συνόλου, θεμελιώδη ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, τα οποία αποτελούν τις, κατά την αντίληψη του συνταγματικού νομοθέτη, βασικές εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξίας και των οποίων το αμυντικό περιεχόμενο στρέφεται κατά τις κρατικής και κάθε άλλης εξουσίας, το προστατευτικό περιεχόμενο στρέφεται προς το κράτος αξιώνοντας την παροχή βοήθειας για την απόκρουση κάθε απειλής, το δε εξασφαλιστικό, εφόσον αναγνωρίζεται, στρέφεται επίσης προς το κράτος, αξιώνοντας την παροχή των απαραίτητων μέσων για την άσκηση του δικαιώματος.¹²²

¹²⁰ Γ. Παπαμιχαήλ, Το ανθρώπινο σώμα και ο στρατός, Αθήνα, 1983, 55

¹²¹ Σ. Γιαννήρη, Ερμηνεία του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος, Αθήναι, 1959, 77 επ.

¹²² Α. Δημητρόπουλου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ', ημιτόμος Ι, Αθήνα, 2005, 94

Τα δικαιώματα αυτά ο νομοθέτης τα έθεσε στον καταστατικό χάρτη του συντάγματος γιατί θέλησε να τα εντάξει στο πλαίσιο της έννομης τάξης με καθολική και υπερνομοθετική ισχύ. Αυτό σημαίνει πρωτίστως ότι ο νομοθέτης θέλησε τα δικαιώματα αυτά να συνυπάρχουν αρμονικά, να ρυθμίζουν την συμπεριφορά των ανθρώπων και να είναι δυνατός ο περιορισμός τους μόνο μέσα στα επιτρεπτά από τον νόμο όρια.

Το κάθε δικαίωμα θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελείται από δύο ομόκεντρους κύκλους. Ο «προς τα μέσα κύκλος» αποτελεί το ελάχιστο περιεχόμενο του δικαιώματος, πέρα από το οποίο δεν επιτρέπεται κανένας απολύτως περιορισμός και για κανένα λόγο. Αυτή η περιοχή ονομάζεται «πυρήνας» του δικαιώματος. Στον πυρήνα του δικαιώματος βρίσκεται το προστατευόμενο έννομο αγαθό, που καθορίζει το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος. Το προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι η καρδιά του δικαιώματος και ο σκοπός τον οποίο υπηρετεί. Κανένας περιορισμός δεν επιτρέπεται στην περιοχή του πυρήνα. Η περιοχή του πυρήνα προσδιορίζεται από δυο φλοιούς, που περιβάλλουν το προστατευόμενο έννομο αγαθό, δηλαδή τους εννοιολογικούς προσδιορισμούς και την ικανότητα κτήσης, αφού ο πυρήνας ταυτίζεται με την κτήση του δικαιώματος. Η περιοχή του προστατευόμενου αγαθού όπως συγκαθορίζεται από τους εννοιολογικούς προσδιορισμούς και την ικανότητα κτήσης προσδιορίζουν την περιοχή του πυρήνα.¹²³

Ο δεύτερος κύκλος του δικαιώματος αποτελεί τον προς τα έξω κύκλο, δηλαδή το μαξιμαλιστικό του περιεχόμενο. Αποτελεί τη μέγιστη δυνατή περιοχή στην οποία μπορεί να ασκηθεί το δικαίωμα. Άρα, το δικαίωμα έχει ένα σύνορο πέρα από το οποίο δεν μπορεί να ασκηθεί νομίμως. Το όριο αυτό, διαγράφεται από την περιφέρεια του προς τα έξω κύκλου. Ακριβώς οι οριοθετήσεις αυτές αποτελούν το νομικό σύνορο του δικαιώματος, το ανώτατο προς τα άνω επιτρεπόμενο όριο άσκησης. Αν το δικαίωμα ασκηθεί έξω από αυτήν την επιτρεπόμενη περιοχή, τότε βρισκόμαστε στην απαγορευμένη περιοχή, διαπράττοντας παρανομία και ενδεχομένως περιορίζοντας ανεπίτρεπτα το δικαίωμα άλλου φορέα. Η περιοχή αυτή καλείται «περιφέρεια» και ταυτίζεται με την άσκηση του δικαιώματος.¹²⁴

Τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται στο σύνολο της έννομης τάξης, σε κάθε θεσμό δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου. Δηλαδή, εφαρμόζονται τόσο στο γενικό

¹²³ Α. Δημητρόπουλου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ', ημιτόμος Ι, Αθήνα, 2005, 95

¹²⁴ Α. Δημητρόπουλου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ', ημιτόμος Ι, Αθήνα, 2005, 96 επ.

όσο και στο ειδικό επίπεδο, στη γενική κυριαρχική σχέση αλλά και σε όλες τις μερικότερες σχέσεις δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου. Με βάση αυτή τη γενική αρχή της βασικής ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων, όλα τα συνταγματικά δικαιώματα εφαρμόζονται, κατ' αρχήν, σε όλες τις έννομες σχέσεις και ως προς όλο τους το περιεχόμενο. Όμως, υπάρχει μια βασική εξαίρεση υπέρ του αιτιώδους των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η αρχή της βασικής ισχύος συνδέεται, έτσι, με την αρχή του αιτιώδους περιορισμού.

Ανάμεσα στο κράτος και τον πολίτη υπάρχει μια γενική κυριαρχική σχέση, απόρροια της κυριαρχίας του Κράτους, η οποία ως «άκρα όρια»¹²⁵ έχει τα ατομικά δικαιώματα. Υπάρχουν, ωστόσο, πολίτες, οι οποίοι, πέρα της γενικής, τελούν και σε ειδική κυριαρχική σχέση, όπως π.χ. ο ιδιώτης που εκτίει ποινή φυλάκισης ή εργάζεται ως δημόσιος υπάλληλος, εκπληρώνει την σχολική ή στρατιωτική του υποχρέωση. Εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι όλοι οι πολίτες κατά τη διάρκεια του βίου τους εισέρχονται οπωσδήποτε για κάποιο χρονικό διάστημα σε κάποια ειδική κυριαρχική σχέση, στο πλαίσιο της οποίας εμφανίζεται πολλές φορές η ανάγκη περιορισμού των συνταγματικών δικαιωμάτων.

Ειδική κυριαρχική σχέση είναι η ειδική σχέση εξουσίασης, στην οποία βρίσκεται πρόσκαιρα ή για περισσότερο χρόνο ο πολίτης και ένεκα της οποίας έχει αυξημένες έναντι του κράτους υποχρεώσεις, οι δε περιορισμοί που απορρέουν από τις σχέσεις αυτές δικαιολογούνται από την ιδιαίτερη φύση του θεσμού στον οποίο ο πολίτης είναι τοποθετημένος.¹²⁶

Και στο χώρο των Ενόπλων Δυνάμεων ασκούνται κατ' αρχήν όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα. Είναι, όμως, ιδιαίτερα αισθητό το πρόβλημα της θεσμικής προσαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων των στρατευμένων, καθώς υπάρχει μια ιδιαίτερη σχέση που συνδέει τους στρατιωτικούς με το κράτος και συγκεκριμένα, μια ειδική κυριαρχική – εξουσιαστική σχέση από την οποία προκύπτουν περιορισμοί των δικαιωμάτων.

Η έντονη εξουσιαστική σχέση απορρέει από τη φύση του στρατού ως χώρου οργάνωσης και εκπαίδευσης του έμψυχου δυναμικού για την εξασφάλιση της ελευθερίας και της εδαφικής ακεραιότητας και των δύο χωρών, όπου η πειθαρχία

¹²⁵ Π. Δαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τ. Α', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, 197 – 198

¹²⁶ Κ. Χρυσόγονου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1998, 51-52

είναι αναγκαίο στοιχείο διατήρησης της συνοχής αλλά και εξασφάλισης του αξιόμαχου των Ενόπλων Δυνάμεων, χωρίς το οποίο διατρέχει κινδύνους η άμυνα. Η στρατιωτική πειθαρχία, όσες προσπάθειες και αν καταβάλλονται για να ορθολογισθεί το περιεχόμενό της, αποτελεί το εξ ορισμού αντίθετο της ελευθερίας και της δημιουργικότητας. Είναι παρόλα αυτά σύμφυτη προς κάθε μορφή στρατιωτικής οργάνωσης.

Μέσα σε αυτή την κυριαρχική σχέση τα θεμελιώδη δικαιώματα αλλοιώνονται, «φθίνουν», περιορίζονται, πάντοτε, όμως, αξιώνεται η προϋπόθεση ύπαρξης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ του περιορισμού του δικαιώματος και του θεσμού του στρατού. Άλλως, οποιοσδήποτε περιορισμός δικαιώματος, που δε συνδέεται με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του στρατού είναι αντισυνταγματικός και ανεπίτρεπτος. Όταν το δικαίωμα συνδέεται με κάποιο τρόπο με τη φύση, το έργο ή την αποστολή των Ενόπλων Δυνάμεων, τότε επιτρέπεται ο περιορισμός του, εντός των ευλόγων ορίων, που δε θίγουν τον πυρήνα του, προκειμένου να επιτευχθεί η ισορροπία και η συνοχή, που είναι απαραίτητη για την καλύτερη και ισχυρότερη οργάνωση του στρατού ως υπερασπιστή της χώρας. Η θεσμική εφαρμογή των δικαιωμάτων στο στρατό είναι αποτέλεσμα της αιτιώδους συνάφειας του περιορισμού ενός δικαιώματος με το θεσμό του στρατού, χωρίς την οποία συνάφεια τα δικαιώματα καταλύονται. Λόγος, λοιπόν, περιορισμού των δικαιωμάτων των στρατιωτικών είναι η αιτιώδης συνάφεια, δηλαδή η συνάρτηση του περιεχομένου κάθε δικαιώματος προς το θεσμό του στρατού. Αντίθετα, η έλλειψη αιτιώδους συνάφειας αποτελεί λόγο απαγόρευσης περιορισμού του δικαιώματος. Η νομική αυτή κατασκευή και θεώρηση του θέματος των συνταγματικών δικαιωμάτων των στρατευμένων συνάδει με το νομικό σύστημα των υπό μελέτη κρατών, της Ελλάδας και της Κύπρου.

Η νομολογία, αναφερόμενη στα ατομικά δικαιώματα που προστατεύει το Σύνταγμα και η ΕΣΔΑ, απαιτεί στην περίπτωση περιορισμού των δικαιωμάτων, τη συνδρομή των εξής προϋποθέσεων:

Πρώτον, ο περιορισμός του ατομικού δικαιώματος πρέπει και εντός της ειδικής κυριαρχικής σχέσης να προβλέπεται ειδικώς από σύμφωνο με το Σύνταγμα τυπικό ή ουσιαστικό νόμο και όχι από στερούμενη ειδικής νομοθετικής εξουσιοδότησης πράξη της διοίκησης, όπως υπουργική απόφαση ή διαταγή του αρχηγού της αστυνομίας. Σύμφωνα με το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ' του ελληνικού Συντάγματος, οι κάθε είδους περιορισμοί, που επιβάλλονται στα συνταγματικά

δικαιώματα, πρέπει να προβλέπονται απευθείας από το Σύνταγμα ή το νόμο εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού. Το άρθρο 33 του Κυπριακού Συντάγματος είναι ιδιαίτερα αυστηρό στο ζήτημα των περιορισμών. Συγκεκριμένα ορίζει ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα, που περιέχονται στο κυπριακό Σύνταγμα είναι εγγυημένα από αυτό και για το λόγο αυτό δεν υπόκεινται σε κανέναν άλλο όρο, δέσμευση ή περιορισμό εκτός από αυτούς που καταγράφονται στο ίδιο το Σύνταγμα. Επιπλέον, επιβάλλει τη στενή ερμηνεία των διατάξεων, που περιλαμβάνουν περιορισμούς στα συνταγματικά δικαιώματα και την τελεολογική ερμηνεία τους, καθώς απαγορεύει την εφαρμογή των περιορισμών για σκοπούς διαφορετικούς από αυτούς για τους οποίους ετέθησαν. Εννοείται, πως σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης είναι συνταγματικώς επιτρεπτοί οι περιορισμοί ή και η αναστολή άσκησης ορισμένων δικαιωμάτων, πάντοτε, όμως, σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις.

Δεύτερον, ο περιορισμός, που είναι κατ' αρχήν σύμφωνος με το Σύνταγμα, δεν πρέπει στη συγκεκριμένη περίπτωση να φθάνει ως την αναίρεση της ουσίας του δικαιώματος. Έτσι, δε γίνεται να οδηγήσει στην κατάργηση του δικαιώματος.

Τρίτον, ο περιορισμός πρέπει να δικαιολογείται στη συγκεκριμένη περίπτωση από το δημόσιο συμφέρον και να τελεί σε εύλογη σχέση αναγκαιότητας προς την ειδική κυριαρχική σχέση (αρχή αναλογικότητας), που να προκύπτει από την απαιτούμενη ειδική αιτιολογία. Η επιβολή περιορισμών στις ειδικές κυριαρχικές σχέσεις πρέπει πάντοτε να συνάδει με την αρχή της αιτιώδους συνάφειας. Δηλαδή, το συνταγματικό δικαίωμα περιορίζεται μόνο όταν υπάρχει αιτιώδης συνάφεια ανάμεσα στο θεσμό και το δικαίωμα, έτσι ώστε οι αιτιώδεις περιορισμοί να είναι συνταγματικά επιτρεπτοί ενώ οι αναιτιώδεις περιορισμοί να απαγορεύονται ρητά από το Σύνταγμα. Όσον αφορά την απαίτηση για επιβολή περιορισμών, σύμφωνα με την αρχή της αιτιώδους συνάφειας θα πρέπει τα περιεχόμενα δικαιώματος και θεσμού να συναντώνται σε ένα κοινό συστατικό αντικειμενικό στοιχείο, έτσι ώστε να δημιουργείται μεταξύ τους σχέση αιτιώδους συνάφειας.

Τέταρτον, ο περιορισμός δεν πρέπει να αφορά ατομικά δικαιώματα μη επιδεκτικά οποιουδήποτε περιορισμού. Μια πράξη, που περιορίζει ατομικά δικαιώματα προσώπων, που τελούν σε ειδική κυριαρχική σχέση ή επιβάλλει πειθαρχική ποινή κατά παραβατών, δεν είναι απλώς μέτρο εσωτερικής τάξης χωρίς άμεσες περαιτέρω δυσμενείς συνέπειες ούτε ανεπίδεκτη προσβολής με αίτηση ακύρωσης ενώπιον του ΣτΕ ή του ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου αντίστοιχα.

Οι περιορισμοί των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων δεν είναι φυσικά ανέλεγκτοι στην Κυπριακή Δημοκρατία. Σε προληπτικό στάδιο, το άρθρο 140 του κυπριακού Συντάγματος προβλέπει τη δυνατότητα του Προέδρου από κοινού με τον Αντιπρόεδρο να ζητούν γνωμοδότηση του Ανωτάτου Συνταγματικού Δικαστηρίου για τη συνταγματικότητα ή μη προς ψήφιση νόμων ή αποφάσεων της Βουλής των Αντιπροσώπων. Η γνωμοδότηση αυτή είναι δεσμευτική για την Κυπριακή Δημοκρατία και από τη στιγμή που το Συνταγματικό Δικαστήριο αποφανθεί για την αντισυνταγματικότητά μίας διάταξης, αυτή δεν γίνεται να υιοθετηθεί από την πολιτεία. Σε μεταγενέστερο επίπεδο, το άρθρο 144 δίνει στους διαδίκους το δικαίωμα να εγείρουν ζήτημα αντισυνταγματικότητας μιας διάταξης ενός νόμου ή μιας απόφασης, σε κάθε στάδιο της δικαστικής διαδικασίας. Στην περίπτωση αυτή, το δικαστήριο, που κρίνει την ουσία της επίδικης υπόθεσης, αναστέλλει την ενώπιόν του διαδικασία και παραπέμπει το ζήτημα της (αντι)συνταγματικότητας στο Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο. Η απόφαση του τελευταίου δεσμεύει μεν το παραπέμπσαν δικαστήριο, αλλά εάν κρίνει μία διάταξη αντισυνταγματική, η κρίση του αυτή ισχύει μόνο για τη συγκεκριμένη διαφορά και δεν εφαρμόζεται *erga omnes*. Δεν έχει, με απλά λόγια, την εξουσία να καταργήσει τη διάταξη αυτή.

2.2.β. Τα Επιμέρους Συνταγματικά Δικαιώματα των Στρατευμένων

i. Δικαίωμα στη ζωή και τη σωματική ακεραιότητα

Η καθοριστική σημασία της ζωής και της υγείας οδήγησε στην προστασία τους στα εθνικά Συντάγματα της Κύπρου (άρθρο 7§1 και 8) και της Ελλάδας (άρθρο 5§2 και 7§2) αλλά και σε διεθνές επίπεδο.¹²⁷ Με τη συνταγματική προστασία, τα φυσικά αγαθά της ζωής και της υγείας ανάγονται σε συνταγματικά προστατευόμενα αγαθά. Η προστασία τους αποτελεί πρωταρχική και αναγκαία συνέπεια της καταστατικής αρχής του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας και έχει εφαρμογή στη συνολική έννομη τάξη. Επομένως το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου στη ζωή και στην υγεία είναι μητρικό, δηλαδή, αποτελεί προϋπόθεση όλων των άλλων δικαιωμάτων. Οι στρατιωτικοί εξ ορισμού αναλαμβάνουν την υπεράσπιση της

¹²⁷ Άρθρο 3, Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, άρθρο 6 Διεθνούς Συμφώνου Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων του ΟΗΕ, άρθρο 2§1 της ΕΣΔΑ

πατρίδας δια των όπλων, γεγονός το οποίο θέτει σε κίνδυνο το ατομικό δικαίωμα της ψυχικής και σωματικής ακεραιότητας. Η διακινδύνευση την οποία αυτοί εξ ορισμού αναλαμβάνουν, ως χειριστές της κρατικής βίας, συνεπάγεται τη σχετικότητα του θεμελιωδέστερου ατομικού δικαιώματος. Η υποχρέωση των στρατευμένων νέων για συμβολή στην άμυνα της πατρίδας ενδέχεται να επιβάλλει και την υπέρτατη θυσία στο πλαίσιο ενός πολέμου. Συνεπώς, σε περίοδο ειρήνης, ο βαθμός διακινδύνευσης ζωής και υγείας, ο οποίος επιτρέπεται να απαιτηθεί απ' αυτούς, δεν είναι θεμιτό να υπερβαίνει ένα εύλογο κάθε φορά μέτρο, διότι το Σύνταγμα δεν επιβάλλει υποχρέωση αυτοθυσίας.¹²⁸

ii. Δικαίωμα προσωπικής ελευθερίας, ασφάλειας, ελευθερίας κίνησης, εγκατάστασης

Κατά το Ελληνικό και Κυπριακό Σύνταγμα (άρθρο 5§4 και 11,13 και 14 αντίστοιχα) απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιοδήποτε πολίτη της κάθε χώρας την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση εντός της χώρας του, καθώς και την ελεύθερη είσοδο ή έξοδο από αυτήν. Όμως, οι ανάγκες της στρατιωτικής ετοιμότητας και οργάνωσης επιβάλλουν στους στρατιωτικούς την υποχρεωτική ενδιαίτηση σε στρατιωτική μονάδα ή καταυλισμό, τις αναγκαστικές μετακινήσεις λόγω μεταθέσεων ή ασκήσεων αλλά και τον περιορισμό της ελεύθερης μετακίνησης άνευ αδείας ακόμα και εκτός υπηρεσιακού ωραρίου και βέβαια ανεξαρτήτως αν η χώρα βρίσκεται ή όχι σε εμπόλεμη κατάσταση. Η ελευθερία είναι μορφή υλικής και σωματικής δράσης του ανθρώπου και μαζί με την ισότητα, αποτελούν τους δύο γενικούς συνταγματικούς προσδιορισμούς της ανθρώπινης αξίας. Καθώς η ελεύθερη δράση του ανθρώπου αναδεικνύει την ατομικότητά του, συνδέεται στενά με την προσωπικότητά του και γι' αυτό καλείται «προσωπική ελευθερία». Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη, ενώ περιορισμοί δικαιολογούνται μόνο αν προέρχονται από νόμο, όπως π.χ. από στρατιωτικό ποινικό νόμο για διάπραξη κάποιας αξιόποινης πράξης.

¹²⁸ Ν. Αλιβιζάτος, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, Τόμος II, Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1992, 149

iii. Δικαίωμα συλλογικής δράσης και ειδικότερα οι συλλογικές αναφορές, συναθροίσεις, ενώσεις, δικαίωμα για απεργία

Βασικές μορφές της ανθρώπινης συλλογικής δράσης είναι οι συναθροίσεις και οι ενώσεις προσώπων. Τα παραπάνω δικαιώματα κατοχυρώνονται στα άρθρα 10§1, 11§1, 12§1 και 23§1και2 του Ελληνικού Συντάγματος και 21 και 27 του Κυπριακού Συντάγματος. Ενώ οι υπόλοιποι πολίτες, είτε δημόσιοι υπάλληλοι είναι είτε ιδιωτικοί, νομιμοποιούνται να ασκήσουν τα δικαιώματα αυτά, οι στρατιωτικοί λόγω της ιδιότητάς τους και των υποχρεώσεων, που απορρέουν από αυτή, απαγορεύεται να κάνουν χρήση αυτών, αφού εκτός των άλλων κάτι τέτοιο αναιρεί κατ' ουσίαν τη στρατιωτική πειθαρχία. Οι σχετικές διατάξεις των στρατιωτικών κανονισμών, όπως η απαγόρευση της υποβολής ομαδικών παραπόνων, δεν είναι αντίθετες προς τα συντάγματα των δύο κρατών, υπό τον όρο ότι δεν καταλαμβάνουν και την εκτός υπηρεσίας άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων υπό μη στρατιωτική ιδιότητα. Πάντως κρίνεται αμφίβολης συνταγματικότητας η διάταξη του ελληνικού Στρατιωτικού Κανονισμού 20-1 στο άρθρο 25§2 κατά την οποία: «Οι κληρωτοί, που είχαν ενταχθεί σε πολιτικές οργανώσεις πριν τη στράτευσή τους, αναστέλλουν την πολιτική και συνδικαλιστική τους δραστηριότητα κατά τη διάρκεια της θητείας τους».

iv. Δικαίωμα της οικονομικής ελευθερίας

Στο άρθρο 25 του Συντάγματος της Κύπρου και 5§1 της Ελλάδας, κατοχυρώνεται για τον καθένα, το δικαίωμα συμμετοχής, παθητικής και ενεργητικής, καταναλωτικής και επιχειρηματικής, στην οικονομική ζωή. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΣτΕ, η οικονομική ελευθερία επιδέχεται περιορισμούς χάριν του δημοσίου συμφέροντος, όπως προκύπτει από τις επιφυλάξεις των συνταγματικών διατάξεων και από τις συνταγματικές διατάξεις κοινωνικού περιεχομένου. Το ΣτΕ έχει δεχθεί ότι δεν αντίκειται στο Σύνταγμα η θέσπιση δεσμεύσεων της οικονομικής ελευθερίας από το νομοθέτη, αν δικαιολογούνται από σοβαρούς κοινωνικούς, οικονομικούς και άλλους λόγους και δεν θίγουν τον πυρήνα της οικονομικής ελευθερίας, καθόσον μόνο αυτός προστατεύεται συνταγματικά. Σε αυτή την προβληματική εμπίπτουν και οι περιορισμοί της οικονομικής ελευθερίας των στρατιωτικών. Αυστηρότεροι απ' ό,τι για τους δημοσίους υπαλλήλους, οι κανονισμοί απαγορεύουν στους μονίμους στρατιωτικούς να ασκούν οποιοδήποτε επάγγελμα ή να

ασχολούνται με οποιαδήποτε αμειβόμενη εργασία.¹²⁹ Απεναντίας, για τους υπόχρεους στρατιωτικής θητείας, η απαγόρευση αυτή δεν ισχύει, κατά τον εκτός υπηρεσίας χρόνο. Έτσι, οι οριοθετημένες αυτές αποκλίσεις είναι συνταγματικά ανεκτές, δεδομένου ότι δικαιολογούνται από τις ανάγκες της στρατιωτικής υπηρεσίας, οι οποίες επιτάσσουν τη διαρκή ετοιμότητα των στρατιωτών.

ν. Δικαίωμα για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και για σεβασμό της ανθρώπινης αξίας

Στο Κυπριακό Σύνταγμα αυτό εξειδικεύεται στα άρθρα 9 με το δικαίωμα αξιοπρεπούς διαβίωσης και 18 με το δικαίωμα ελεύθερης σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Στο Ελληνικό Σύνταγμα εντοπίζεται στο άρθρο 5§1^a και 2§1. Η ανθρώπινη αξία ως έννοια γένους είναι το σύνολο των γενικών υλικών, πνευματικών και κοινωνικών γνωρισμάτων του ανθρώπινου γένους. Ως έννοια είδους η ανθρώπινη αξία ταυτίζεται με την προσωπικότητα, δηλαδή την αξία του κάθε συγκεκριμένου ατόμου και δεν επιτρέπεται να υποτιμάται από κανέναν.¹³⁰ Στο περιβάλλον του στρατεύματος, υπάρχουν απαγορεύσεις και διαταγές που προσβάλλουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και συνιστούν απάνθρωπη μεταχείριση των κατωτέρων από τους ανώτερους τους ως προς την ιεραρχία, όπως ασκήσεις υπέρμετρης σκληρότητας, στέρηση ύπνου και φαγητού, συμπεριφορές, που στο σύνολό τους μπορούν να δικαιολογηθούν για λόγους στρατιωτικής οργάνωσης και προετοιμασίας για τη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων. Η διεξαγωγή μαχών εμπεριέχει πάντοτε σκληρή και βάνανυση δραστηριότητα, επομένως, απαιτείται η κατάλληλη εκπαίδευση του προσωπικού, ώστε να ανταποκριθεί στις αυξημένες απαιτήσεις και ανάγκες.

vi. Δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής

Με τα άρθρα 9§1 και 21 το Ελληνικό Σύνταγμα κατοχυρώνει το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Με το άρθρο 22 το Κυπριακό Σύνταγμα κατοχυρώνει την ελευθερία σύναψης γάμου και εν γένει ίδρυσης οικογένειας.

¹²⁹ Άρθρο 25§4 ΣΚ 20-1: Απαγορεύεται στους Αξιωματικούς, Υπαξιωματικούς και Ανθυποασπιστές να ασκούν οποιοδήποτε επάγγελμα ή να ασχολούνται με οποιαδήποτε αμειβόμενη εργασία. Η παρ. 5 του ίδιου άρθρου εισάγει εξαίρεση για την εξάσκηση του ιατρικού επαγγέλματος από τους Υγειονομικούς Αξιωματικούς «μετά από εγκριτική διαταγή του ΓΕΣ», εξαίρεση αμφίβολης συνταγματικότητας, ενόψει της αρχής της ισότητας. Βλ. επίσης π.δ. 130/1984 άρθρο 5, κατά το οποίο επιτρέπεται στους Υγειονομικούς Αξιωματικούς η εξάσκηση του Ιατρικού επαγγέλματος, εξαιτίας της ιδιομορφίας του και της γενικότερης κοινωνικής αποστολής του.

¹³⁰ Α. Δημητρόπουλου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος ΙΙΙ, ημ. Β', Αθήνα, 2004, 103-105

Σημαντικό είναι το ζήτημα του γάμου, ως μία ιδιαίτερη εκδήλωση στην ιδιωτική ζωή του στρατιωτικού, αφού στο παρελθόν ο ελληνικός ΣΠΚ είχε αναγάγει το ζήτημα του γάμου των στρατιωτικών, χωρίς προηγούμενη άδεια από το διοικητή της μονάδας, όπου υπηρετούσαν, σε ποινικό αδίκημα, ενώ οι κανονισμοί σε σοβαρό πειθαρχικό παράπτωμα. Η μεγάλη τομή στη νομολογία του ΣτΕ έγινε το 1988, με την απόφαση της Ολομέλειας 867/1988 με το ακόλουθο σκεπτικό: «Η επιβολή του καθεστώτος της προηγούμενης διοικητικής άδειας συνιστά ουσιαστική αποδυνάμωση του δικαιώματος συνάψεως γάμου και έντονη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του στρατιωτικού υπαλλήλου, έτι δε αποτελεί ηθική μείωση του ίδιου και της μέλλουσας συζύγου του καθώς και προσβολή της προσωπικότητάς τους, που δεν συμβιβάζονται προς τις αρχές του δημοκρατικού πολιτεύματος, εφόσον, συμφώνως προς αυτό, δεν νοείται η ύπαρξη ιδιαίτερων κοινωνικών τάξεων, ούτε επιτρέπονται διακρίσεις μεταξύ των Ελλήνων βάσει της κοινωνικής θέσεως, των φρονημάτων και της περιουσίας τους ή άλλων υποκειμενικών λόγων».

vii. Δικαίωμα της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης και λατρείας

Το Ελληνικό και το Κυπριακό Σύνταγμα κατοχυρώνουν τη θρησκευτική ελευθερία ως αντικειμενικό κανόνα δικαίου και ως ατομικό δικαίωμα στο άρθρο 13§§1-2 και 18§§1-2 αντίστοιχα. Με την αντικειμενική της μορφή, η θρησκευτική ελευθερία ταυτίζεται με την ανεξιθρησκεία. Με την αρχή, δηλαδή, κατά την οποία είναι ελεύθερη και ανεκτή οποιαδήποτε πίστη σε οποιοδήποτε δόγμα. Ο εξαναγκασμός στρατιωτικού να συμμετάσχει σε θρησκευτική τελετή ή προσευχή και γενικότερα να προβεί σε ενέργειες που προσδιορίζουν την πίστη σε ορισμένη θρησκεία θα ήταν αντίθετος προς το Σύνταγμα δεδομένου ότι τούτο δεν συνδέεται ούτε άμεσα ούτε έμμεσα με την εκτέλεση των καθηκόντων του.¹³¹ Έτσι, η άρνηση στρατιώτη να συμμετάσχει στον εορτασμό του Ιερού Ναού της μονάδας του πρέπει να γίνεται σεβαστή και σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπεται να τιμωρηθεί με πειθαρχικές ποινές για το λόγο αυτό.

¹³¹ Α. Δημητρόπουλου, Συνταγματικά Δικαιώματα, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος ΙΙΙ ημ. Β, ό.π., 121-122

viii. Δικαίωμα Δικαστικής Προστασίας

Θεμελιώδης διάταξη για τη δικαστική προστασία των πολιτών περιέχεται στο άρθρο 20§1 και 8§1 του Ελληνικού Συντάγματος και 30 του Κυπριακού. Εφαρμόζοντας την αρχή της ισότητας, ανάλογης έννομης προστασίας δικαιούνται και οι στρατιωτικοί. Με το άρθρο 103 παρ. 1 του ν. 40/1964 ιδρύεται το Στρατιωτικό Δικαστήριο της Κύπρου, το οποίο έχει δικαιοδοσία για την εκδίκαση αδικημάτων, που διαπράχθηκαν από στρατιωτικούς. Το άρθρο 96 παρ. 4 του Συντάγματος αναφέρει ότι ειδικά δικαστήρια τα οποία συνιστώνται από τον νόμο είναι μεταξύ άλλων τα στρατοδικεία, ναυτοδικεία και αεροδικεία, στην αρμοδιότητα των οποίων δεν μπορούν να υπαχθούν ιδιώτες, αναγνωρίζοντας ότι οι στρατιωτικοί υπάγονται στην δικαιοδοσία ειδικών δικαστηρίων. Το άρθρο αυτό θέτει μία θεσμική εγγύηση υπέρ της στρατιωτικής δικαιοσύνης και αφενός προστατεύει τους ίδιους τους στρατιωτικούς και αφετέρου το ίδιο το Κράτος από ενέργειες στρατιωτικών.¹³² Οι στρατιωτικοί δικαστές περιβάλλονται με τις εγγυήσεις της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των τακτικών δικαστών. Οι συνεδριάσεις είναι δημόσιες και οι αποφάσεις ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένες.

Αναμφισβήτητα, λοιπόν, οι κάθε είδους περιορισμοί, που μπορούν να επιβληθούν στα δικαιώματα των στρατιωτών, οφείλουν να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας και σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπεται να παραβιάσουν τη θεμελιώδη καταστατική αρχή της ανθρώπινης αξίας, που είναι απρόσβλητη και απερίοριστη.

Η αρχή της αναλογικότητας ακολουθεί τρία στάδια ελέγχου. Αρχικά, σύμφωνα με την αρχή της καταλληλότητας, το μέτρο – περιορισμός, που επιβάλλει ο νομοθέτης, είναι πρόσφορο, δηλαδή ικανό, να οδηγήσει στην πραγματοποίηση του επιδιωκόμενου από το νόμο σκοπού, εν προκειμένω στη στρατιωτική εκπαίδευση όλων των Ελλήνων και Κυπρίων πολιτών. Σύμφωνα με την αρχή της αναγκαιότητας, οι κάθε είδους κρατικές παρεμβάσεις (π.χ. απειλή διοικητικών κυρώσεων) δικαιολογούνται να περιορίσουν την ελευθερία του ατόμου στο μέτρο μόνο που η συντρέχουσα ανάγκη διαφύλαξης του δημοσίου συμφέροντος τις καθιστά αναγκαίες (ΣτΕ 1158/1988, 4051/1990, 2195/1993). Η κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις, λογικό είναι να έχει παρενέργειες στην εξέλιξη της ζωής και στην επαγγελματική και κοινωνική δράση των πολιτών. Η επίδραση, δηλαδή, της στράτευσης σε κάθε άτομο,

¹³² ΣτΕ 1678/1983

ικανό να συμβάλει στην άμυνα της Πατρίδας, είναι πασίδηλα μικρότερη από την επίδραση της ανυποταξίας στις Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας και στην επίτευξη του εθνικού υπερατομικού και δημόσιου σκοπού τους. Έπειτα, είναι εμφανής η συνάφεια του μέσου προς το σκοπό. Πρόκειται για την αναλογικότητα *stricto sensu*, που επιβάλλει την ύπαρξη εύλογης σχέσης μεταξύ του μέτρου – περιορισμού και του επιδιωκόμενου σκοπού – αποτελεσματικής στρατιωτικής εκπαίδευσης. Η σπουδαιότητα, λοιπόν, του δημόσιου αγαθού δικαιολογεί την επιβολή των ανωτέρω περιορισμών.

Μ Ε Ρ Ο Σ Β΄

ΤΑ ΘΕΜΙΤΑ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΑ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Οι Αντιρρησίες Συνείδησης

1.1 Σε Διεθνές Επίπεδο

Η εκπλήρωση της στρατιωτικής θητείας αμφισβητείται εδώ και αρκετές δεκαετίες από τους «αντιρρησίες συνείδησης», η άρνηση των οποίων να φέρουν όπλα αλλά και να υπηρετήσουν εν γένει στο στρατό έχει προκαλέσει μια έντονη διαμάχη στο δικαιοπολιτικό πεδίο για το επιτρεπτό και για το χρήσιμο της υποχρεωτικής καθολικής στράτευσης. Η άρνηση στράτευσης έχει καταβολές στη θεωρία της «πολιτικής ανυπακοής» του Henry D. Thoreau, Αμερικανού ποιητή και δοκιμιογράφου, ο οποίος θεωρείται ο θεμελιωτής της θεωρίας της πολιτικής ανυπακοής.¹³³ Στο Thoreau αποδίδεται η διάδοση της θεωρίας της πολιτικής ανυπακοής, ως στάσης μη βίαιης αντίστασης στον άδικο νόμο, η οποία δεν αποβλέπει στην άμεση ανατροπή του κράτους αλλά στη βελτίωσή του, παραθέτοντας ως παράδειγμα την Αντιγόνη του Σοφοκλή. Η λογική αυτή, όμως, έρχεται σε αντίθεση με τη σωκρατική περί δικαίου αντίληψη, αν αναλογιστούμε την άρνηση του μεγάλου φιλοσόφου στην πρόταση των μαθητών του να δραπετεύσει, με το σκεπτικό ότι ο παραλογισμός και το άδικο των νόμων της πόλης του (εννοείται της Αθήνας) δεν συνιστά δικαιολογία για να τους παραβεί, καθώς και στο περίφημο λατινικό ρητό *dura lex, sed lex*.

Η άρνηση στράτευσης έχει αναγνωρισθεί από μακρού ως δικαίωμα στις αγγλοσαξονικές χώρες. Στις ΗΠΑ, ήδη από την εποχή του εμφυλίου πολέμου, η Act της 24^{ης} Φεβρουαρίου 1864 παρείχε τη δυνατότητα *alternative service* σε νοσοκομεία. Η Act της 18^{ης} Μαΐου 1917 παρείχε δυνατότητα εναλλακτικής θητείας στους «θρησκευτικούς» αποκλειστικά αντιρρησίες συνείδησης, που ήταν μέλη μιας «*well organized religious sect*», ενώ η *Selective Training and Service Act* του 1940, που ίσχυε κατά βάση μέχρι το 1973 επεξέτεινε τον κύκλο των αντιρρησιών συνείδησης σε όσους είχαν «*religious training and belief*». Στη Μεγάλη Βρετανία η *Military Service Act* του 1916 αναγνώριζε καθεστώς αντιρρησία συνείδησης υπό λιγότερο αυστηρές

¹³³ H. Bedau (ed.), *Civil Disobedience, Theory and Practice*, New York, Pegasus, 1969, 15επ.

προϋποθέσεις: «on account of a conscientious objection to the undertaking of combatant service», και από το 1940 και εξής οι αντιρρησίες τοποθετούνταν στο Home Guard και σε άλλες συναφείς υπηρεσίες. Στον Καναδά καθεστώς αντιρρησία αναγνωριζόταν μόνον σε όσους επικαλούνταν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, στους άθεους και στους αγνωστικιστές, σύμφωνα με τη National Service Act του 1939 και τους National War Service Regulations του 1940.

Στις Σκανδιναβικές χώρες, μετά το πέρας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου επετράπη η άρνηση της στράτευσης. Στη Σουηδία ο νόμος της 21^{ης} Μαΐου 1920 προέβλεπε για πρώτη φορά «πολιτική υπηρεσία» για τους θρησκευτικούς και μόνο αντιρρησίες με μακρύτερη κατά το 1/3 διάρκεια σε σχέση με τη στρατιωτική. Στη Νορβηγία ο νόμος του 1937 καθιερώνει εναλλακτική θητεία τόσο για τους θρησκευτικούς όσο και για τους λοιπούς αντιρρησίες. Το ίδιο συμβαίνει και στη Φινλανδία όπου ο νόμος της 4^{ης} Ιουνίου 1931 προέβλεπε για τους αντιρρησίες είτε άοπλη θητεία μακρύτερη κατά 5 μήνες από την ένοπλη, είτε πολιτική θητεία μακρύτερη κατά 8 μήνες από τη στρατιωτική. Στη Δανία την εναλλακτική θεωρία πρωτοκαθιέρωσε ο νόμος της 13^{ης} Δεκεμβρίου 1917.¹³⁴

Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο θεσμός των αντιρρησιών συνείδησης έχει κατακτήσει σημαντικό έδαφος και στην ηπειρωτική Ευρώπη, ενίοτε μάλιστα και σε επίπεδο συνταγματικών ρυθμίσεων. Έτσι τα άρθρα 4 παρ. 3 και 12^α του θεμελιώδους νόμου της Βόννης και το άρθρο 196 του ολλανδικού συντάγματος προβλέπουν εξαίρεση από τη στρατιωτική υπηρεσία για σοβαρούς λόγους συνείδησης. Το άρθρο 41 παρ. 6 του πορτογαλικού συντάγματος κατοχυρώνει δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης, ενώ το άρθρο 30 παρ. 2 του ισπανικού συντάγματος προβλέπει τη δυνατότητα εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας για τους αντιρρησίες. Σε νομοθετικό επίπεδο τους αντιρρησίες συνείδησης έχουν αναγνωρίσει, μεταξύ άλλων χωρών, η Γαλλία με το ν. 83-605/1983, το Βέλγιο με το ν. της 3-6-1964.¹³⁵ Το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ιταλίας, μάλιστα, δεν θεώρησε αντίθετη προς το ιταλικό σύνταγμα του 1947 την καθιέρωση εναλλακτικής πολιτικής υπηρεσίας («servizio sostitutivo civile») για τους αντιρρησίες συνείδησης¹³⁶ με το ν. 772/1972, αν και η διατύπωση

¹³⁴ D. Prasad, T. Smythe, Conscription. A world survey. Compulsory Military Service and Resistance to It, London, War Register's International, 1968, 120 επ.

¹³⁵ Ειδικό Αφιέρωμα Revue de droit militaire, t. XXIX, 1-2, 1990, όπου δημοσιεύονται οι εισηγήσεις του 11^{ου} Συνεδρίου της Societe internationale de droit militaire et de droit de la guerre, Εδιμβούργο, 1988

¹³⁶ Corte Cost. 164/1985

του άρθρου 52 του ιταλικού συντάγματος ήταν πολύ περιοριστική καθώς αναγράφεται ρητά ότι η στρατιωτική θητεία είναι υποχρεωτική.¹³⁷

1.2 Στην Ελλάδα

Από το 1920 και εξής οι Μάρτυρες του Ιεχωβά αρνήθηκαν σταθερά να συμμετάσχουν σε οποιαδήποτε στρατιωτική υπηρεσία, καθώς η συνείδησή τους¹³⁸ τους επιβάλλει να παραμένουν πολιτικά και στρατιωτικά ουδέτεροι, ενώ τη δεκαετία του 1980 άρχισαν να εμφανίζονται ιδεολογικοί ή κοινωνικοπολιτικοί αρνητές στράτευσης. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι Μάρτυρες του Ιεχωβά τήρησαν την ίδια στάση ασυμβίβαστης πολιτικής ουδετερότητας και αρνήθηκαν να πάρουν όπλο, όπως συνέβη και με χιλιάδες ομοπίστους τους υπό το καθεστώς των Ναζί, από τους οποίους περισσότεροι από 200 δικάστηκαν από το Γερμανικό Πολεμικό Δικαστήριο, καταδικάστηκαν και κατόπιν εκτελέστηκαν. Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949) οι Μάρτυρες του Ιεχωβά είτε καταδικάστηκαν σε θάνατο και εκτελέστηκαν είτε καταδικάστηκαν σε ισόβια δεσμά, ενώ αρκετοί από αυτούς στάλθηκαν σε εξορία στη Μακρόνησο, στη Γυάρο και αλλού. Όσοι αρνούνταν να παραλάβουν όπλο τελούσαν το έγκλημα της ανυπακοής, το οποίο ήταν δυνατόν να τιμωρηθεί ακόμη και με θανατική ποινή. Τις περισσότερες φορές επιβάλλονταν ποινές κάθειρξης 15 και 20 χρόνων, οι οποίες προξένησαν παγκόσμια κατάπληξη.¹³⁹

Στο επίκεντρο της προβληματικής βρίσκεται το κατά πόσον η Ελλάδα είχε τα συνταγματικά περιθώρια να θεσπίσει υποκατάστατα της στρατιωτικής θητείας, με άλλα λόγια, αν ήταν επιβεβλημένη η συνταγματική αναθεώρηση του 2001, για να προχωρήσει στις αναγκαίες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις.

Το ελληνικό Σύνταγμα, με το άρθρο 4 παρ. 6, επιβάλλει τη συμμετοχή όλων των Ελλήνων στην άμυνα της Πατρίδας. Πρόκειται για παλαιά διάταξη, την οποία περιέλαβε για πρώτη φορά στο Σύνταγμα της χώρας μας η Β' Διπλή Αναθεωρητική Βουλή το 1911, κατ' απομίμηση της αντίστοιχης των συνταγμάτων της Δανίας και της Νορβηγίας. Η «επί της αναθεωρήσεως του Συντάγματος» επιτροπή παρέπεμψε

¹³⁷ R. di Venditti, "Obiettori di coscienza davanti alla Corte Costituzionale e al Parlamento Europeo", Giust. pen, 1982, III, 443 επ.

¹³⁸ Ματθαίος 26:52, Ιωάννης 18:36

¹³⁹ Το περιοδικό της Διεθνούς Αμνηστίας «Μαρτυρίες» αναφέρει ότι «αντιμετωπίζονταν με βασανιστήρια και εκτελέσεις την δεκαετία του '50 και με πολυετείς διαδοχικές φυλακίσεις (έως και 20 χρόνια) τις δεκαετίες του '60 και '70.» (Τεύχος Ιανουαρίου-Μαρτίου 2005, σελ. 5)

ευθέως στην 5^η έκθεσή της στα άρθρα 81 και 109 των συνταγμάτων της Δανίας και της Νορβηγίας αντίστοιχα. Τη σχετική πρόταση είχε υποβάλλει ο πρόεδρος της επιτροπής και πρώην πρωθυπουργός Στ. Δραγούμης, ο οποίος θεωρούσε επιβεβλημένη την αντικατάσταση της διάταξης των παλαιότερων συνταγμάτων για την εθνοφυλακή.¹⁴⁰ Η νέα αυτή διάταξη ψηφίσθηκε ως αυτονόητη, καθώς απηχούσε το κλίμα εθνικής έξαρσης που είχε επικρατήσει μετά το κίνημα στο Γουδί το 1909 και δεν θεωρήθηκε ως πρόκριμα για την καθιέρωση της καθολικής στράτευσης, η οποία μετά την κατάργηση της «αντικατάστασης» το 1878 θεωρείτο ως δεδομένη.¹⁴¹ Για το λόγο αυτό χαρακτηρίστηκε ως περιττή από ορισμένους βουλευτές,¹⁴² ωστόσο ο Δραγούμης αντέτεινε ότι έχει λόγο ύπαρξης για να υπενθυμίζει το καθήκον ετοιμότητας για την υπεράσπιση της πατρίδας και τον περιορισμό του αριθμού των φυγομάχων.

Έκτοτε, και με εξαίρεση το σύνταγμα του 1927, που δεν την συμπεριέλαβε «εκ τυχαίας ως φαίνεται παραλείψεως», τη διάταξη αυτή επανέλαβαν αυτολεξεί όλα τα μεταγενέστερα ελληνικά συντάγματα, ενσωματώνοντάς τη μάλιστα, μετά το 1952, στο άρθρο περί ισότητας. Η Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή, που προέκυψε μετά την πτώση της δικτατορίας τον Ιούλιο του 1974, απέρριψε, χωρίς ιδιαίτερη συζήτηση, πρόταση του Α. Παπανδρέου να συμπληρωθεί η διάταξη αυτή με ειδική ρύθμιση για τους αντιρρησίες συνείδησης.¹⁴³ Την ίδια τύχη είχε και η πρόταση τροπολογίας που κατέθεσε ο Δ. Τσάτσος στο άρθρο περί θρησκευτικής ελευθερίας.¹⁴⁴

Η δεύτερη συνταγματική διάταξη που ενδιαφέρει άμεσα τη στρατιωτική υποχρέωση είναι η παράγραφος 4 του άρθρου 13, η οποία ορίζει ότι «κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους». Τη διάταξη αυτή πρωτοθέσπισε η Δ΄ Αναθεωρητική Βουλή, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου, κατά απομίμηση του άρθρου 136 παρ. 1 του συντάγματος της Βαϊμάρης. Η ratio της ήταν η άρνηση ορισμένων αντιρρησιών συνείδησης να στρατευθούν εξ αιτίας των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους.¹⁴⁵ Όπως

¹⁴⁰ Μ. Δαβή, Γ. Παπαϊωάννου, Το ιστορικόν της αναθεωρήσεως του συντάγματος και τα επίσημα κείμενα. Το νέον σύνταγμα, Αθήναι, Καλλιτεχνική Επιθεώρησις, 1911, 178 επ.

¹⁴¹ Ν. Αλιβιζάτος, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, Τόμος II, Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 83

¹⁴² Επ. Σουλτάνη, Π. Αποστολίδη, Δ. Κλάδη

¹⁴³ Πρακτικά της Ολομέλειας, συνεδρ. 22-4-1975, σελ. 392

¹⁴⁴ Πρακτικά της Ολομέλειας, συνεδρ. 23-4-1975, σελ. 375 επ.

¹⁴⁵ Χρ. Σγουρίτσα, Συνταγματικόν Δίκαιον, τ. Β΄, τ. α΄, Αθήναι, Α. Σάκκουλας, 1964, 158

χαρακτηριστικά γράφει ο Αρ. Μάνεσης, κατά το Σύνταγμα το «καθήκον» του πολίτη προηγείται των δικαιωμάτων του.¹⁴⁶ Έχει υποστηριχθεί, ακόμη, ότι το κύριο αντικείμενό της είναι η άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας – ακριβέστερα οι περιορισμοί της – και όχι η εκπλήρωση των υποχρεώσεων που καθιερώνουν για τους Έλληνες άλλες συνταγματικές διατάξεις, όπως εκείνη του άρθρου 4 παρ. 6,¹⁴⁷ γνώμη που έρχεται σε αντίθεση με την ιστορική ερμηνεία της διάταξης.

Άλλωστε, απώτερο έρεισμα της στρατιωτικής υποχρέωσης είναι το άρθρο 25 παρ. 4 του συντάγματος, που επιβάλλει το χρέος εθνικής αλληλεγγύης. Η διάταξη αυτή, που είναι εμπνευσμένη από το άρθρο 2 του ιταλικού συντάγματος του 1947, περιλήφθηκε για πρώτη φορά σε εμβόλιμο άρθρο στο σύνταγμα του 1952 με τη συντακτική πράξη της 7^{ης} Αυγούστου 1974, για να ενσωματωθεί κατόπιν στο ισχύον σύνταγμα χωρίς ιδιαίτερη συζήτηση.¹⁴⁸ Από τη ρύθμιση αυτή δεν απορρέει καμία ειδική δέσμευση για το νομοθέτη, αλλά μόνο μια γενική επιταγή, την οποία οφείλει να σέβεται, οποιαδήποτε λύση και αν επιλέξει για τη ρύθμιση της στρατιωτικής υποχρέωσης. Ο κανόνας που καθιερώνει είναι τόσο ευρύς και η έννοια της εθνικής αλληλεγγύης τόσο δυσπροσδιόριστη, ώστε η συγκεκριμενοποίησή της να είναι δυνατή μόνο μέσω άλλων διατάξεων. Ως ερμηνευτικός κανόνας παρέχει στο δικαστή ένα κριτήριο ασαφές και επιδεκτικό υποκειμενικών αξιολογήσεων, για να κρίνει τη συνταγματικότητα των ειδικότερων υποχρεώσεων που θεσπίζονται κατ' επίκλησή της.¹⁴⁹

Το άρθρο 4 παρ. 6, με θετική διατύπωση, αποτελεί τη *lex specialis* για τη στρατιωτική υποχρέωση ως προς τη γενική υποχρέωση της εκπλήρωσης του χρέους εθνικής αλληλεγγύης του άρθρου 25 παρ. 4, το οποίο έτσι εξειδικεύεται και συγκεκριμενοποιείται. Η πάγια νομολογία του ΣτΕ, μέχρι την καθιέρωση της εναλλακτικής και άοπλης υπηρεσίας, ακολουθούσε τη στερεότυπα επαναλαμβανόμενη σκέψη κατά την οποία με τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 6 «επιβάλλεται ευθέως εις πάντας τους Έλληνες, τους ικανούς να φέρουν όπλα, η υποχρέωσις όπως συντελούν εις την άμυναν της πατρίδος, διά της αυτοπροσώπου

¹⁴⁶ Αρ. Μάνεση, *Συνταγματικά Δικαιώματα*, τ. Α', Ατομικές Ελευθερίες, εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1981, 183

¹⁴⁷ Ν. Αλιβιζάτου, «Αντιρρησίες Συνείδησης και στρατιωτική θητεία», ΝοΒ, 36, 519 επ.

¹⁴⁸ Πρακτικά της Ολομέλειας, συνεδρ. 13-5-1975, σελ. 812

¹⁴⁹ Φ. Βεγλερή, *Η σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το σύνταγμα*, Αθήναι, Α. Σάκκουλας, 1977, 83

υπηρεσίας των εις το στράτευμα, κατά τους ορισμούς του νόμου».¹⁵⁰ Η ιστορική αυτή ερμηνεία ανταποκρίνεται απολύτως στη βούληση του συντακτικού νομοθέτη, αλλά κρίνεται απαραίτητη και η γραμματική ερμηνεία, ώστε να απαντηθεί το ερώτημα κατά πόσον ήταν απαραίτητη η συνταγματική αναθεώρηση της διάταξης αυτής το 2001 για την αναγνώριση των αντιρρησιών συνείδησης.

Φορέας της υποχρέωσης που κατοχυρώνει το άρθρο 4 παρ. 6 είναι κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα, σύμφωνα με τους αντικειμενικούς και κοινά αποδεκτούς κανόνες της ιατρικής επιστήμης. Η υποκειμενική βούληση του ενδιαφερομένου να φέρει ή να μη φέρει όπλα δεν ενδιαφέρει, διότι η συνεκτίμηση της βούλησης και της ψυχικής προδιάθεσης, από τη μια θα αντέβαινε ευθέως προς τις αρχές της ισότητας και της καθολικότητας και από την άλλη θα μετέτρεπε την υποχρέωση σε δικαίωμα, κάτι εντελώς αντίθετο από το γράμμα και το πνεύμα της διάταξης. Επομένως, ο μη βουλούμενος να φέρει όπλα δεν είναι και μη δυνάμενος. Βέβαια, η επιλογή της φράσης «που μπορεί να φέρει όπλα» δεν ήταν τυχαία, αλλά σκόπιμη, αφού θα μπορούσε αντί αυτής να αναγράφεται η φράση «που είναι υγιής». Προσδίδει, δηλαδή, ένα ειδικό βάρος που είναι δύσκολο να παραγνωρισθεί, καθώς δεν πρόκειται για ουδέτερη επιλογή, όπως θα ήταν αν η σωματική και ψυχική ικανότητα προσδιορίζονταν σημασιολογικά με λιγότερο φορτισμένο σημαίνον. Συνεπώς, οι αντιρρησίες συνείδησης δεν δύνανται να εξαιρεθούν από την υποχρέωση στράτευσης ως φορείς – υποκείμενα της υποχρέωσης.

Ο πυρήνας της προβληματικής είναι το περιεχόμενο της υποχρέωσης που καθιερώνει το άρθρο 4 παρ. 6, με απλά λόγια, η ερμηνεία της συμβολής στην άμυνα της Πατρίδας. Η άμυνα της πατρίδας περιλαμβάνει το σύνολο των οργανωτικών θεσμών, μηχανισμών, ενεργειών και αποστολών, που αποσκοπούν στην προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας και της εθνικής ανεξαρτησίας της χώρας έναντι εξωτερικών κινδύνων. Δεν συνιστά καθ' εαυτή σκοπό, αλλά αποτελεί το μέσο για την εξασφάλιση της εθνικής κυριαρχίας.¹⁵¹ Το περιεχόμενό της προσδιορίζεται από το διεθνές δίκαιο¹⁵² εξειδικεύεται, ωστόσο, και από το ίδιο το σύνταγμα, που ανάγει σε κατευθυντήριο άξονα της εξωτερικής πολιτικής της χώρας την επιδίωξη της

¹⁵⁰ ΣτΕ 1616/1977, 2579/1977, 204/1978, 56/1981

¹⁵¹ Π. Δαγτόγλου, Περί κυριαρχίας, β' έκδ., Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1986, 72

¹⁵² L. - A. Sisilianos, Les reactions decentralisees a l' illicite. Des contre-mesures a la legitime defense, Paris, LGDJ, 1990, όπου γίνεται ανάλυση της κλίμακας των θεμιτών και αθέμιτων αντιδράσεων σε παράνομες επιβουλές κατά του κράτους.

«ειρήνης» και της «δικαιοσύνης» και την «ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ λαών και κρατών», κατά το άρθρο 2 παρ. 2.¹⁵³

Η ελληνική πολιτεία έχει επιλέξει ως τρόπο συμβολής των Ελλήνων στην άμυνα της πατρίδας, δηλαδή ως τρόπο εκπλήρωσης της υποχρέωσης του άρθρου 4 παρ. 6 του Συντάγματος, την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία. Οι Ένοπλες Δυνάμεις αναμφίβολα συνιστούν τον πιο σημαντικό θεσμό, ο οποίος έχει συσταθεί για την άμυνα της Πατρίδας, καθώς έχουν ως πρώτιστο σκοπό την άμυνα της χώρας, σύμφωνα με το άρθρο 1 του π.δ. 130/1984. Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι και ο μόνος αποδέκτης της συνταγματικής επιταγής. Στην έννοια της άμυνας περιλαμβάνονται δραστηριότητες που δεν είναι αναγκαστικά ένοπλες, ούτε και αμιγώς στρατιωτικές. Έτσι, η προσφορά τεχνικών ή υγειονομικών υπηρεσιών είναι χρήσιμη για το ετοιμοπόλεμο της χώρας.

Η άμυνα της πατρίδας είναι υπόθεση και των μη υπηρετούντων, δεδομένου ότι το περιεχόμενό της είναι ευρύτερο της υπηρεσίας υπό τα όπλα. Το άρθρο 4 παρ. 6 δεν καθιερώνει απλώς τη στρατιωτική θητεία αλλά αναγνωρίζει και ένα γενικότερο χρέος, η εκπλήρωση του οποίου ξεπερνά τα όρια της ένοπλης θητείας. Για να είναι επιτυχής η δράση στο αμιγώς στρατιωτικό πεδίο, είναι αναγκαίο να υπάρξει η κατάλληλη υποστήριξη των στελεχών και των οπλιτών της πρώτης γραμμής, δηλαδή η επαρκής στελέχωση των μετ' όπισθεν. Η ratio της επίμαχης διάταξης είναι η επιτυχής διεξαγωγή των αναγκαιών για την άμυνα της πατρίδας επιχειρήσεων, με ενδεχόμενο κόστος την υψηλότερη θυσία, όχι όμως και η υπόδειξη ενός μόνο τρόπου για την επίτευξη του σκοπού αυτού. Τούτο ισχύει πολύ περισσότερο σε ειρηνική περίοδο, όταν το φάσμα των δραστηριοτήτων που είναι αναγκαίες για το ετοιμοπόλεμο της χώρας είναι πολύ ευρύτερο.

Το συμπέρασμα από τη γραμματική ανάλυση που προηγήθηκε είναι ότι το σύνταγμα δεν επιβάλλει ως καθολική υποχρέωση τη στρατιωτική θητεία αλλά τη συμβολή στην άμυνα της πατρίδας. Από τη διατύπωση αυτή συνάγεται ότι είναι δυνατή η υιοθέτηση εναλλακτικών λύσεων από το νομοθέτη και ότι η αναθεώρηση του 2001 ως προς αυτό το σημείο ορθώς έγινε με ερμηνευτική δήλωση και όχι με προσθήκη άρθρου, ώστε να γίνει πλέον σαφές και ξεκάθαρο το δικαίωμα των αντιρρησιών συνείδησης στην εναλλακτική υπηρεσία και η αντίστοιχη υποχρέωση του κοινού νομοθέτη να θεσπίσει ανάλογη πρόβλεψη.

¹⁵³ Εμ. Ρούκουνας, Διεθνές Δίκαιο, τ. Ι, Αθήνα, Α. Σάκκουλας, 1981, 29-30

Η «απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση» και η «βάνανυση συμπεριφορά»¹⁵⁴ σε βάρος των αντιρρησιών συνείδησης και η νομοθετική αντιμετώπισή τους από την πολιτεία τέθηκαν προς εξέταση στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Τον Ιούλιο του 1977, το Συμβούλιο της Ευρώπης στην Αμβέρσα αποφάνθηκε τα εξής: «Η Ελλάδα παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα περισσότερο πάσης άλλης χώρας, διότι επιβάλλει αυστηράς ποινάς φυλακίσεως εις τους δια λόγους θρησκευτικής συνειδήσεως αρνούμενους να φέρουν όπλα (Μάρτυρας του Ιεχωβά). Κατόπιν των ανωτέρω, ενδείκνυται ανάλογος ρύθμις του ζωτικού αυτού ζητήματος δια νόμου, ο οποίος να εγγυάται την προστασίαν του Δικαιώματος Αντιρρήσεως Συνειδήσεως στην Ελλάδα».

Στις 28 Σεπτεμβρίου 1977, κάτω από την πίεση διεθνών οργανισμών, η κυβέρνηση Καραμανλή, στην τελευταία μέρα λειτουργίας της πρώτης μεταδικτατορικής Βουλής και ύστερα από συνοπτική συζήτηση στις 11 το βράδυ, ψήφισε το νόμο 731/1977, με τον οποίο όσοι αρνούνται να φέρουν όπλα για θρησκευτικούς λόγους μπορούσαν να εκπληρώσουν τετραετή άοπλη θητεία σε στρατόπεδο. Όσοι είχαν καταδικαστεί μέχρι τότε για ανυπακοή απαλλάχθηκαν και υποχρεούνταν να εκπληρώσουν άοπλη θητεία. Αν αρνούνταν και αυτή τη δυνατότητα, καταδικάζονταν σε ποινή φυλάκισης ίση με τη διάρκεια της άοπλης θητείας και εξαιρούνταν κατόπιν από την εκπλήρωση θητείας. Είναι η πρώτη φορά που καθιερώθηκε άοπλη θητεία, νομοθετική επιλογή που συμβάδιζε, κατόπιν των ανωτέρω, με το Σύνταγμα του 1975. Μετά την ψήφιση του νόμου, ξέσπασε θύελλα διαμαρτυριών που συνέτεινε στο να καταστεί ανίσχυρος και ελλιπής. Μέχρι τότε οι αντιρρησίες, αφού εξέτιαν ποινή φυλάκισης πολλών ετών, καλούνταν πάλι υπό τα όπλα, για να ακολουθήσει δεύτερη, τρίτη ίσως και τέταρτη καταδίκη για ανυπακοή κατά το άρθρο 70 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα. Έπειτα, το άρθρο 5 παρ. 2 του ν. 1763/1988 προσέθεσε στις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τις «ιδεολογικές».

Εν τω μεταξύ ψηφίστηκε ο νόμος 2510/1997, που εισήγαγε μια μορφή πολιτικής κοινωνικής υπηρεσίας ως εναλλακτική της στρατιωτικής. Ο όρος «αντιρρησίας συνείδησης» αναφέρεται για πρώτη φορά σε νομικό κείμενο. Στην εισηγητική έκθεση του νόμου αναφέρεται πως «η αντιμετώπιση του σχετικού ζητήματος των αντιρρησιών συνείδησης, με σεβασμό πάντα στον υποχρεωτικό και καθολικό χαρακτήρα της στρατιωτικής θητείας, είναι αναγκαία και για τη

¹⁵⁴ Κ. Τσαρούχας, Αντιρρησίες Συνείδησης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1996, 204 -216, όπου γίνεται εκτενής αναφορά στην αντιμετώπιση των αντιρρησιών συνείδησης

συμμόρφωση της χώρας προς υποχρεώσεις που έχει αναλάβει από διεθνείς συνθήκες». Τόσο η μεγάλη σε διάρκεια κοινωνική θητεία (36 μηνών), που θεσπίστηκε, όσο και η ουσιαστική επιβάρυνση των αντιρρησιών με τα έξοδα διαβίωσής τους είχαν ως σκοπό να λειτουργήσουν ως αντικίνητρα για το θεσμό αυτό.

Οι προτάσεις του Συνηγόρου του Πολίτη, που δόθηκαν τον Αύγουστο του 1999 στον τότε Υπουργό Εθνικής Άμυνας, για τον εξορθολογισμό του θεσμού στη μορφή που υφίστατο, περιελάμβαναν μεταξύ άλλων την αποστρατιωτικοποίηση του θεσμού, προκειμένου να υπαχθεί υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εσωτερικών, να ισχύουν και για τους αντιρρησίες τα ευεργετήματα που ισχύουν και στους στρατευομένους, όπως η μειωμένη θητεία, να επεκταθεί σε όλες τις υπηρεσίες του Δημοσίου η δυνατότητα άσκησης υπηρεσίας, να ισχύει κανονικό οκτάωρο και πενθήμερη εργασία, καθώς και η προβλεπόμενη άδεια.¹⁵⁵ Οι προτάσεις αυτές υιοθετήθηκαν από την ελληνική Βουλή με το ν. 3421/2005. Στην απόφαση αυτή συνέτεινε και η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών, η οποία το Μάρτιο του 2005, κάλεσε την Ελλάδα να βελτιώσει την κατάσταση των αντιρρησιών συνείδησης.

Η διαφορετική μεταχείριση της συγκεκριμένης κατηγορίας στρατευσίμων στην εκπλήρωση μιας θεμελιώδους συνταγματικής υποχρέωσης, τότε μόνον δικαιολογείται όταν αποδεικνύεται – και δεν πιθανολογείται – απλώς ότι οι ενδιαφερόμενοι, καλούμενοι υπό τα όπλα, υφίστανται τραγική συνειδησιακή συντριβή, βρίσκονται, δηλαδή, αντιμέτωποι με ένα μείζον συνειδησιακό δίλημμα, το οποίο τους έχει περιαγάγει σε κατάσταση ηθικής σύγκρουσης καθηκόντων.¹⁵⁶ Με άλλα λόγια, για να είναι συνταγματικά θεμιτή η σημαντική απόκλιση από την αρχή της ισότητας στην εκπλήρωση της υποχρέωσης συνεισφοράς στην άμυνα του κράτους, δεν αρκεί απλώς η στιγμιαία βούληση των αντιρρησιών, ούτε η επίκληση παροδικών και ως εκ τούτου κατά τεκμήριο επιδερμικών θρησκευτικών, φιλοσοφικών ή ηθικών πιστεύω, αλλά, όπως εύστοχα προκύπτει από τη διατύπωση του άρθρου 59 του σήμερα ισχύοντος Ν. 3421/2005, επιβάλλεται «οι λόγοι συνείδησης να απορρέουν από μία γενική αντίληψη για τη ζωή, βασισμένη σε συνειδητές θρησκευτικές, φιλοσοφικές ή ηθικές πεποιθήσεις, που εφαρμόζονται από το άτομο απαράβατα και εκδηλώνονται με τήρηση ανάλογης συμπεριφοράς».

¹⁵⁵ Λ. Δημάκα, «Τι προτείνει ο Συνήγορος του Πολίτη για τους αντιρρησίες», Τα Νέα, 5-8-1999

¹⁵⁶ Α. Παπαδαμάκη, «Οι αντιρρησίες Συνείδησης ως οριακό πρόβλημα του ποινικού δικαίου», Δίκαιο και Πολιτική, τ. 17-18, 1989, 9

Σοβαρότατο ζήτημα συνταγματικού ενδιαφέροντος ανακύπτει από τον τρόπο με τον οποίο θα ελεγχθεί η ειλικρίνεια των αντιρρησιών και η σταθερή εκείνη κοσμοαντίληψη, που μόνη δικαιολογεί τη διαφορετική μεταχείρισή τους. Το θέμα αυτό άπτεται άμεσα της προστασίας της ιδιωτικής ζωής και γενικότερα της προσωπικότητας. Η εξακρίβωση της σοβαρότητας των λόγων που επικαλούνται οι αντιρρησίες συνιστά εξ αντικειμένου εισβολή στον εσωτερικό τους κόσμο, το ενδιαθέτο φρόνημά τους και προσβάλλει το δικαίωμά τους για πληροφορικό αυτοκαθορισμό (*informationelles Selbstbestimmungsrecht*),¹⁵⁷ καθώς ο έλεγχος αναγκαστικά υπεισέρχεται στα κίνητρα και τις προθέσεις τους για την αξιολόγηση των οποίων η εξωτερική συμπεριφορά των αντιρρησιών, π.χ. οι λατρευτικές τους συνήθειες ή η δημόσια ειρηνιστική τους δράση, ενδέχεται να παράσχει αποδείξεις. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έλαβε σαφή θέση,¹⁵⁸ με το γνωστό ψήφισμα Macciocchi της 7^{ης} Φεβρουαρίου 1983, για τον τρόπο ελέγχου των λόγων συνείδησης αναφέροντας ότι «κανένα δικαστήριο και καμία επιτροπή δεν μπορεί να επέμβει στη συνείδηση ενός ατόμου και ότι κατά συνέπεια, μια δήλωση με τους προσωπικούς λόγους πρέπει να αρκεί, για την αναγνώριση του καθεστώτος του αρνούμενου να στρατευθεί για λόγους συνείδησης».

Στη Γαλλία είκοσι χρόνια μετά την αναγνώριση της αντίρρησης συνείδησης, ο ν. 83-605/1983 κατήργησε την επιτροπή κρίσης των λόγων συνείδησης, που αποτελείτο από δικαστές, και ανέθεσε την αρμοδιότητα αυτή στον υπουργό των Ενόπλων Δυνάμεων. Η στερεότυπη δήλωση – αίτηση που υπέβαλαν οι αντιρρησίες, γνωστότερη ως “*pelle et pioche*” ήταν επαρκής για την υπαγωγή τους στις διατάξεις της εναλλακτικής υπηρεσίας.¹⁵⁹ Και στη Γερμανία με το νόμο του 1983 θεωρείται ως αναγκαίος και επαρκής λόγος για την υπαγωγή στο ειδικό καθεστώς της άοπλης και της εναλλακτικής θητείας η σαφής και νομότυπη δήλωση του ενδιαφερομένου.

Ο Έλληνας νομοθέτης έχει υιοθετήσει τη σκέψη ότι η ανεπιφύλακτη βούληση των αντιρρησιών να υπηρετήσουν μακρότερη θητεία σε σχέση με εκείνη που θα υπηρετούσαν αν στρατεύονταν κανονικά, αποτελεί επαρκές τεκμήριο για την ειλικρίνεια των προθέσεών τους και για τη σοβαρότητα των λόγων που επικαλούνται. Πρόκειται για μία λύση η οποία παρακάμπτει το ακανθώδες ζήτημα θραύσης της

¹⁵⁷ A. Rodlech, “Die Recht auf Privatrecht”, στον τόμο J. Peters, Grundrechte als Fundament der Demokratie, Frankfurt, 1979

¹⁵⁸ Κ. Σιμιτσή, «Αντίρρηση Συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: η ανάδυση ενός δικαιώματος σε διεθνές επίπεδο», Δίκαιο και Πολιτική, τ. 17-18, 1989, 61 επ.

¹⁵⁹ J. Duffar, “L’ objection de conscience en droit français”, RDP, 1991, 657 επ.

ιδιωτικής σφαίρας των αντιρρησιών και η οποία συνάδει με το σεβασμό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και προσωπικότητας.

Η μεγαλύτερη διάρκεια της εναλλακτικής υπηρεσίας, συνιστά μεν απόκλιση από τη συνταγματικώς κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας σε βάρος των αντιρρησιών, αλλά αντισταθμίζει τον κατά τεκμήριο λιγότερο επαχθή χαρακτήρα της σε σχέση με την ένοπλη θητεία. Η απαλλαγή, συνεπώς, των αντιρρησιών από τη διακινδύνευση που συνεπάγεται το φέρειν και το χειρίζεσθαι όπλα, δικαιολογεί νομικά και ηθικά τη δυσμενέστερη μεταχείρισή τους ως προς τη χρονική διάρκεια υπηρεσίας, εφόσον δεν υπερβαίνει ορισμένα λογικά όρια, αποκαθιστώντας την κατά το άρθρο 4 παρ. 1 του συντάγματος αναλογική ισότητα. Η διάκριση αυτή θεωρήθηκε θεμιτή και από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας¹⁶⁰ και της Ισπανίας,¹⁶¹ ενώ το ιταλικό διατύπωσε κάποιες επιφυλάξεις.¹⁶²

Ως προς το περιεχόμενο της εναλλακτικής υπηρεσίας φραγμό στις επιλογές του νομοθέτη αποτελεί η συνταγματική απαγόρευση της αναγκαστικής εργασίας. Κατά το άρθρο 22 παρ. 4, αν τα καθήκοντα τα οποία ανατίθενται στους αντιρρησίες συνίστανται σε παροχή υπηρεσιών ασύγκριτα πιο επαχθών από τις συνήθειες υποχρεώσεις ενός κοινού οπλίτη και αν η εκπλήρωση των καθηκόντων αυτών συνεπάγεται πολύ μεγαλύτερη διακινδύνευση,¹⁶³ τότε ανακύπτει ζήτημα συνταγματικότητας. Διότι ναι μεν ο αντιρρησίας θα έχει επιλέξει τα καθήκοντα αυτά «οικεία βουλήσει», πλην όμως θα το έχει πράξει όχι ως απόρροια μιας ελεύθερης και ανεπηρέαστης στάθμισης, αλλά ως το αναγκαστικό έτερο σκέλος του μείζονος συνειδησιακού διλήμματος που αντιμετώπισε όταν κλήθηκε να υπηρετήσει υπό τα όπλα. Επιβάλλεται, βέβαια, να επισημανθεί πως και το άρθρο 4 παρ. 3 της ΕΣΔΑ ορίζει ρητά ότι στις χώρες που αναγνωρίζουν την αντίρρηση συνείδησης κάθε άλλη «υπηρεσία σε αντικατάσταση της υποχρεωτικής στρατιωτικής υπηρεσίας» δεν αποτελεί μορφή απαγορευμένης «αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας».

¹⁶⁰ BVerG 24-4-1985

¹⁶¹ Απόφαση της 30-10-1987, βλ. El Pais, 31-10-1987

¹⁶² Corte Cost. 470/1989

¹⁶³ Για παράδειγμα στις ΗΠΑ αναφέρεται ως πιο δύσκολη ενασχόληση η ανάθεση καθηκόντων καθαριστή υαλοπινάκων ουρανοξίστη!

1.3 Στην Κύπρο

Ο περί Εθνικής Φρουράς νόμος του 1964 στο άρθρο 5^A προβλέπει το δικαίωμα των στρατευσίμων να αναγνωρισθούν ως αντιρρησίες συνείδησης, είτε για θρησκευτικούς λόγους, είτε για λόγους αναγόμενους στις φιλοσοφικές και ηθικές τους πεποιθήσεις. Το δικαίωμα αυτό δεν υφίσταται για τους έχοντες άδεια οπλοφορίας ή κυνηγίου, για όσους έχουν ζητήσει να τους χορηγηθεί τέτοια άδεια, καθώς και για όσους συμμετέχουν σε μεμονωμένες ή συλλογικές δραστηριότητες σκοπευτικών αγώνων. Δεν δικαιούνται να αναγνωρισθούν ως αντιρρησίες, ακόμη, όσοι έχουν καταδικασθεί ή εκκρεμεί σε βάρος τους ποινική δίωξη για αδίκημα που έχει σχέση με τη χρήση όπλων, πυρομαχικών ή παράνομης βίας. Σήμερα, στις εξαιρέσεις έχουν προστεθεί όσοι έχουν υπηρετήσει ενόπλως για οποιοδήποτε χρονικό διάστημα στο Στρατό ή στη Δύναμη ή σε ξένες Ένοπλες Δυνάμεις ή στις Δυνάμεις Ασφαλείας, μετά τον ενστερνισμό των πεποιθήσεων. Οι εξαιρέσεις αυτές είναι κατανοητές και λογικές, δεδομένου ότι το βασικό επιχείρημα για την άρνηση στράτευσης αποτελεί η άρνηση χρήσης όπλων για οιοδήποτε σκοπό και ο ειρηνικός τρόπος ζωής.

Παρατηρούμε, πάντως, ότι από την ίδρυση της Εθνικής Φρουράς, μόλις 4 χρόνια μετά την ανεξαρτητοποίησή της, η Κύπρος αφουγκράστηκε το ζήτημα των αντιρρησιών συνείδησης και συντάχθηκε με την κρατούσα παγκοσμίως θέση της εναλλακτικής υπηρεσίας, παραβλέποντας τις τιμωρητικές τάσεις που επικρατούσαν στη γείτονα Ελλάδα.

Η υπαγωγή των ενδιαφερομένων στο καθεστώς του αντιρρησία συνείδησης γίνεται με Υπουργική Απόφαση του Υπουργού Άμυνας. Ο τελευταίος αποφασίζει ύστερα από γνωμοδότηση ειδικής επιτροπής, αποτελούμενης από δύο καθηγητές ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με ειδικότητα στη φιλοσοφία ή στις κοινωνικές - πολιτικές επιστήμες ή στην ψυχολογία, ένα νομικό λειτουργό της Νομικής Υπηρεσίας της Δημοκρατίας και δύο ανώτερους αξιωματικούς της Δύναμης, ένα του Στρατολογικού και ένα του Υγειονομικού Σώματος. Ο διορισμός τους γίνεται πάλι με απόφαση του Υπουργού. Η διάταξη του τελευταίου εδαφίου του άρθρου 53 του ν. 19/2011 παραπέμπει στη σύμφωνη γνώμη. Η κυπριακή έννομη τάξη χρησιμοποιεί, λοιπόν, αυτή την έννοια του δημοσίου δικαίου, καθώς ο Υπουργός αν δεν συμφωνεί με την άποψη της Επιτροπής πρέπει να αιτιολογήσει ειδικώς και εμπεριστατωμένως την απόφασή του.

Η κυπριακή στρατολογική νομοθεσία αναγνωρίζει δύο διαφορετικούς θεσμούς που υποκαθιστούν την υπηρεσία υπό τα όπλα: την εναλλακτική στρατιωτική υπηρεσία, που βάσει του Περί Εθνικής Φρουράς Νόμου του 2011 μετονομάστηκε σε ειδική στρατιωτική υπηρεσία, και την εναλλακτική κοινωνική υπηρεσία. Η μεν πρώτη εκπληρώνεται αποκλειστικά στις μονάδες και υπηρεσίες της Εθνικής Φρουράς, οι οποίες καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού, μετά από εισήγηση του Αρχηγού, με την ανάθεση στον αντιρρησία συνείδησης καθηκόντων και απονομή ειδικοτήτων, που δεν συνεπάγονται τη χρήση ή την εκπαίδευση στη χρήση όπλων. Η δε δεύτερη εκπληρώνεται σε υπηρεσίες φορέων του δημόσιου τομέα, που καθορίζονται με απόφαση του Υπουργού, μετά από συνεννόηση με τον προϊστάμενο του κάθε φορέα και συνίσταται στην παροχή από τον αντιρρησία συνείδησης υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, ή στην εκτέλεση καθηκόντων που υπηρετούν το κοινό και κατά προτεραιότητα τον κοινωνικό τομέα και την προστασία του περιβάλλοντος.

Επομένως, οι Κύπριοι αντιρρησίες συνείδησης αρχικά είτε υπηρετούσαν σε στρατιωτικές μονάδες σε βοηθητικές θέσεις, είτε παρείχαν τις υπηρεσίες τους στο δημόσιο τομέα. Με νέο νόμο που ομόφωνα ψήφισε η Βουλή το Φεβρουάριο 2011, με στόχο, μεταξύ άλλων, την αντιμετώπιση του φαινομένου της φυγοστρατίας, οι εθνοφρουροί που για λόγους υγείας κρίνονται ακατάλληλοι για κανονική θητεία, αλλά ικανοί για εκπλήρωση ειδικής στρατιωτικής θητείας, θα εκπληρώνουν τη θητεία τους σε μονάδες της Εθνικής Φρουράς, σε βοηθητικές εργασίες μέσα στα στρατόπεδα και όχι σε φορείς του δημόσιου τομέα, όπως ίσχυε από το 2008. Με απλά λόγια, από το 2008 μέχρι το 2011 οι Εθνοφρουροί που κρίνονταν ακατάλληλοι για να φέρουν οπλισμό, τοποθετούνταν σε φορείς του δημοσίου για εκπλήρωση εναλλακτικής υπηρεσίας. Από το 2011 και εξής χρησιμοποιούνται για επικουρικές εργασίες σε στρατόπεδα. Μόνο οι αντιρρησίες συνείδησης από το 2011 και εξής, με αυτό τον εύστοχο περιορισμό, θα εκπληρώνουν εναλλακτική κοινωνική εργασία, εργαζόμενοι σε δημόσιους φορείς.

Όπως επεσήμανε η λειτουργός του Γραφείου Τύπου του Υπουργείου Άμυνας, Αλίκη Στυλιανού, ο νόμος τροποποιήθηκε ώστε η ειδική θητεία να εφαρμόζεται μέσα στα στρατόπεδα, υπό τον έλεγχο και την ευθύνη της Εθνικής Φρουράς και όχι σε διάφορους δημόσιους φορείς, γιατί «δεν δούλεψε προφανώς». Πρόσθεσε ότι «έφταναν στο Υπουργείο Άμυνας παράπονα και διαμαρτυρίες από τις διάφορες δημόσιες υπηρεσίες, που είχαν την ευθύνη παρακολούθησης και εργοδότησης, ότι οι νεαροί αυτοί δεν ανταποκρίνονταν στα καθήκοντά τους, ενεργούσαν ανεξέλεγκτα,

δεν παρουσιάζονταν στην εργασία τους κ.λπ.» Η νομοθετική αυτή επιλογή θυμίζει την ελληνική πρακτική της άοπλης στρατιωτικής υπηρεσίας που εφαρμόζεται μέχρι και σήμερα για όσους κρίνονται ακατάλληλοι, από τις αρμόδιες υγειονομικές επιτροπές, να φέρουν όπλα, αλλά ικανοί να εκπληρώσουν τη στρατιωτική τους υποχρέωση.

Αναφορικά με τη διάρκεια της εναλλακτικής κοινωνικής υπηρεσίας και της ειδικής στρατιωτικής θητείας, και ο Κύπριος νομοθέτης ακολουθεί το μοντέλο της αυξημένης διάρκειας, ώστε να εξασφαλίσει ότι θα αποφευχθεί το φαινόμενο να επικαλούνται ψευδώς πολλοί στρατεύσιμοι ιδεολογικούς λόγους για να αποφύγουν την ένοπλη υπηρεσία.

Το γεγονός ότι από πολύ νωρίς, ταυτόχρονα σχεδόν με την ίδρυση της Εθνικής Φρουράς, η κυπριακή νομοθεσία έδωσε τη δυνατότητα στους αντιρρησίες να υπαχθούν σε ιδιαίτερο καθεστώς με τα εχέγγυα του νόμου είχε ως αποτέλεσμα να κυλίσει ομαλά, σε αντίθεση με τη χώρα μας, η πορεία τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η Δυνατότητα Αναβολής και Εξαγοράς της Θητείας

2.1 Οι Αναβολές Στράτευσης

Η αναβολή εκπλήρωσης μιας θεμελιώδους υποχρέωσης είναι θεμιτή αφού δεν ματαιώνει την ουσία της υποχρέωσης, απλώς τη μεταθέτει χρονικά. Οι λόγοι για τους οποίους ο νομοθέτης επιλέγει να δώσει το δικαίωμα αναβολής διακρίνονται σε αντικειμενικούς, με την έννοια ότι ο υπόχρεος δεν δύναται να καταταγεί επειδή βρίσκεται σε συνθήκες που δεν του το επιτρέπουν, και σε υποκειμενικούς, δηλαδή σε λόγους που δεν είναι δεσμευτικοί και δεν απαγορεύουν στον υπόχρεο να υπηρετήσει τη θητεία του, αλλά ο νομοθέτης κρίνει ότι δύναται να την αναβάλλει ένεκα κοινωνικών, οικογενειακών ή προσωπικών συγκυριών.

2.1.α. Αναβολές για Αντικειμενικούς Λόγους

Είναι ευνόητο ότι ουδείς υποχρεούται στα αδύνατα και ότι, φυσικά, ουδείς είναι δισυπόστατος. Έτσι, στις νομοθεσίες και των δύο χωρών προβλέπεται αναβολή για όσους νοσηλεύονται κατά την ημερομηνία που οφείλουν να καταταγούν.¹⁶⁴ Η διαφορά που υφίσταται ανάμεσα στις δύο χώρες έγκειται στο νοσηλευτικό ίδρυμα. Ενώ στην Κύπρο η αναβολή χορηγείται για νοσηλεία σε δημόσιο ή ιδιωτικό νοσηλευτικό ίδρυμα του εσωτερικού ή του εξωτερικού, ο Έλληνας νομοθέτης, όντας πιο δύσπιστος και έχοντας υπόνοιες για ενδεχόμενο χρηματισμό, περιορίζει το δικαίωμα αναβολής για όσους νοσηλεύονται σε νοσοκομεία του Δημοσίου ή νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή σε νοσηλευτικά ιδρύματα του εξωτερικού. Ο περιορισμός αυτός είναι αθέμιτος, δεδομένου ότι στερεί σε κάποιον που έχει ιδιωτική ασφάλιση ή έχει επιλέξει να χρησιμοποιήσει ιδιωτικό φορέα για τη θεραπεία του να τύχει της ίδιας αντιμετώπισης με αυτόν που χρησιμοποιεί το δημόσιο σύστημα υγείας. Για το λόγο αυτό χρήζει τροποποίησης η εν λόγω διάταξη.

Αναβολή χορηγείται και σε όσους δεν μπορούν να παρουσιαστούν για λόγους υγείας. Οι τελευταίοι δεν νοσηλεύονται μεν κατά την οφειλόμενη ημερομηνία κατάταξης αλλά πάσχουν από κάποιο πρόβλημα υγείας (σωματικό ή ψυχολογικό) που δεν τους επιτρέπει να αντεπεξέλθουν στο βάρος και τις υποχρεώσεις που συνεπάγεται

¹⁶⁴ Άρθρο 24 παρ. 1 περ. δ ν. 19/2011 για την Κύπρο και Άρθρο 15 ν. 3421/2005 για την Ελλάδα

η στρατιωτική θητεία. Η διαπίστωση του προβλήματος και η χορήγηση της αναβολής γίνεται με γνωμάτευση των αρμόδιων υγειονομικών επιτροπών, όπως ορίζουν το άρθρο 24 παρ. 1 περ. στ του ν. 19/2011 της Κύπρου και το άρθρο 14 του ν. 3421/2005 της Ελλάδας.

Επίσης, αναβάλλεται η εκπλήρωση των στρατιωτικών υποχρεώσεων των κρατουμένων σε φυλακές ή σε οποιαδήποτε αρμόδια αρχή, στο εσωτερικό ή στο εξωτερικό, κατά το άρθρο 24 παρ. 1 περ. ε του Περί Εθνικής Φρουράς Νόμου και κατά το άρθρο 16 του ν. 3421/2005. Από τη στιγμή που κρατούνται δεν είναι λογικό να κηρυχθούν ανυπότακτοι, αφού η μη κατάταξή τους οφείλεται σε ανυπέρβλητο κώλυμα και δικαιολογείται για λόγους δημοσίου συμφέροντος και συγκεκριμένα για την εφαρμογή δικαστικών ή ανακριτικών αποφάσεων.

Το άρθρο 24 παρ. 1 περ. ια του κυπριακού νόμου προβλέπει αναβολή όσων επιλέχθηκαν, με βάση την καθοριζόμενη διαδικασία, να αποτελέσουν μέρος του προσωπικού για σκοπούς πολιτικής σχεδίασης έκτακτων αναγκών. Και συνεχίζει με μία διαφωτιστική ερμηνευτική δήλωση, ο Κύπριος νομοθέτης, κατά την οποία η αναβολή αυτή αφορά στην εκπλήρωση της εφεδρικής υποχρέωσης, καθώς ο δεκαοκτάχρονος δεν είναι δυνατόν να έχει επιλεγεί για έναν τέτοιο σκοπό. Στη χώρα μας δεν υπάρχει κάποιος αντίστοιχος μηχανισμός, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν εξαιρούνται της υποχρέωσης για πραγματοποίηση μετεκπαίδευσης εφεδρείας.

2.1.β. Αναβολές για Υποκειμενικούς Λόγους

Η σημαντικότερη διαφοροποίηση μεταξύ των δύο κρατών στο ζήτημα των αναβολών έγκειται στο ότι η κυπριακή νομοθεσία δεν προβλέπει τη δυνατότητα αναβολής σπουδών για φοίτηση σε ανώτερο ή ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, σε αντίθεση με τη χώρα μας που προβλέπει στα άρθρα 18 – 20 του ν. 3421/2005 μία σειρά αναβολών που σχετίζονται με την εκπαίδευση των νέων. Στη χώρα μας, λοιπόν, αναβάλλεται η κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις των στρατευσίμων, οι οποίοι κατά την ημερομηνία κατάταξής τους, επιθυμούν να συμμετάσχουν σε οποιαδήποτε διαδικασία εγγραφής σε ανώτερη ή ανώτατη σχολή του εσωτερικού ή του εξωτερικού. Πρόκειται για την αναβολή υποψηφίου σπουδαστή, που διαρκεί μέχρι το 20^ο έτος της ηλικίας του. Έπειτα, αναβάλλεται η κατάταξη όσων φοιτούν σε ΑΕΙ, ΤΕΙ, ΕΠΑΛ, ΕΠΑΣ, ΙΕΚ του εσωτερικού ή σε αντίστοιχη σχολή του εξωτερικού, καθώς επίσης και των ιατρών που αποκτούν την ειδικότητά τους.

Όμως, ο περί Εθνικής Φρουράς Νόμος προνοεί την υποχρεωτική καθολική στράτευση όλων των Κυπρίων πολιτών περιλαμβανομένων και των προσώπων που έχουν κυπριακή καταγωγή και δεν έχουν αποκτήσει την κυπριακή υπηκοότητα, από την 1η Ιανουαρίου του έτους κατά το οποίο συμπληρώνουν το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους. Αναβολή για λόγους σπουδών προβλέπεται μόνο για τους μαθητές σχολείων μέσης εκπαίδευσης, προκειμένου να ολοκληρώσουν τη φοίτησή τους στο σχολείο (ήτοι τις εγκύκλιες σπουδές), καθώς και για φοίτηση σε τμήμα νοσηλευτικής ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος της Κύπρου ή στον κλάδο μαγειρικής-ζαχαροπλαστικής ανώτερου ή ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος της Κύπρου. Οι ειδικότητες αυτές είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για το στράτευμα, με αποτέλεσμα να επιτρέπεται στους εν λόγω σπουδαστές να υπηρετήσουν τη θητεία τους μετά την απόκτηση των εξειδικευμένων αυτών γνώσεων, ώστε να αξιοποιηθούν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Η κυπριακή πολιτεία πιστεύει ότι οι νέοι πρέπει να τελειώνουν νωρίς με αυτή την υποχρέωση, για να ασχοληθούν στη συνέχεια με τις σπουδές τους και να αποκατασταθούν επαγγελματικά αμέσως μετά την ολοκλήρωσή τους. Έπειτα, η στρατιωτική εκπαίδευση έχει αναχθεί σε θεμελιώδες στοιχείο κάθε Κυπρίου. Η αυξημένη πιθανότητα θερμού επεισοδίου απαιτεί τη γνώση χειρισμού οπλισμού από όλους τους ενήλικες, ώστε να χρησιμοποιηθούν σε ενδεχόμενη απειλή. Ο μικρός σε αριθμό πληθυσμός της Κύπρου δεν αφήνει περιθώρια για αναβολές σπουδών και περιορισμό της δεξαμενής του ανθρωπίνου δυναμικού. Η επιλογή αυτή, εντούτοις, στερεί από τις Ένοπλες Δυνάμεις την ωριμότητα που έχει ένας άνθρωπος έστω και λίγο μεγαλύτερης ηλικίας και κυρίως τις δεξιότητες και γνώσεις που έχει αποκτήσει κατά το στάδιο των σπουδών του.

Για λόγους προστασίας του οικογενειακού εισοδήματος και του θεσμού της οικογένειας εν γένει, οι δύο χώρες προβλέπουν το δικαίωμα αναβολής όσων έχουν αδελφό που υπηρετεί για εκπλήρωση της θητείας του, ο οποίος δεν τελεί σε λιποταξία, ή έχουν αδελφό, ο οποίος υποχρεούται να καταταγεί ταυτόχρονα για εκπλήρωση της θητείας του και δεν τελεί σε ανυποταξία, στα άρθρα 24 παρ. 1 περ. γ του ν. 19/2011 και 23 του ν. 3421/2005. Αν και δεν υπάρχει αξεπέραστο εμπόδιο για αυτή την κατηγορία πολιτών, εντούτοις, ο νομοθέτης προσθέτει θετικό κοινωνικό πρόσημο.

Επιπλέον, αναβάλλεται η κατάταξη στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις των στρατευσίμων, που έχουν εκτός της ελληνικής, και την υπηκοότητα άλλου κράτους και υπηρετούν ενόπλως στις τακτικές ένοπλες δυνάμεις του κράτους αυτού, σύμφωνα

με το άρθρο 26 του ν. 3421/2005. Αυτό που χρειάζεται να επισημανθεί είναι ότι η αναβολή αυτή χορηγείται μόνο για τακτικές ένοπλες δυνάμεις – συνεπώς όχι για δυνάμεις πολιτοφυλακής ή αστυνομίας – και μόνο για ένοπλη θητεία, δηλαδή δεν χορηγείται για τους αντιρρησίες συνείδησης που εκπληρώνουν εναλλακτική υπηρεσία σε άλλο κράτος. Η Κυπριακή πολιτεία δεν θεωρεί τη διπλή υπηκοότητα λόγω άξιο αναβολής και απαιτεί πρώτα την παροχή στρατιωτικής υπηρεσίας σε αυτή κι έπειτα αφήνει ελεύθερο τον πολίτη της να εκπληρώσει τη θητεία του στη δεύτερη πατρίδα του. Τούτο μπορεί να δημιουργήσει πρόβλημα σε κάποιον ο οποίος έχει εκτός της κυπριακής και μία δεύτερη ιθαγένεια ενός κράτους η νομοθεσία του οποίου αξιώνει υποχρεωτική στρατιωτική θητεία και δεν προβλέπει αντίστοιχη αναβολή με αυτή του άρθρου 26 του ελληνικού νόμου. Ωστόσο, αναβάλλεται η κατάταξη όσων πέτυχαν την εισαγωγή τους σε στρατιωτική σχολή του εσωτερικού ή του εξωτερικού (περ. ι).

Παρόλο που θα μπορούσε ο νομοθέτης να αξιώσει την ένοπλη υπηρεσία των Ελλήνων μονίμων κατοίκων εξωτερικού και των Κυπρίων που αναχωρούν οικογενειακά από τη Δημοκρατία για μόνιμη εγκατάσταση στο εξωτερικό σε ηλικία κάτω των δεκαέξι ετών ή μετά τη συμπλήρωση της ηλικίας αυτής, κατόπιν ειδικής άδειας του Υπουργού, που χορηγείται δυνάμει του άρθρου 70 του ν.19/2011,¹⁶⁵ έχει προτιμήσει να δώσει το δικαίωμα της επ' αόριστον αναβολής, για να μην διαταράξει την οργανωμένη ζωή τους στην αλλοδαπή και να μην τους ωθήσει στο να γίνουν ανυπότακτοι.

Το θέμα της αναβολής των θρησκευτικών λειτουργών απασχόλησε και εξακολουθεί να απασχολεί και τις δύο χώρες. Στην Κύπρο υπάρχει το δικαίωμα αναβολής ιερέων, μοναχών ή δοκίμων μοναχών αναγνωρισμένης θρησκείας, δόγματος ή σώματος κατά την περ. θ του άρθρου 24 παρ. 1. Στην Ελλάδα, αρχικά, προβλεπόταν απαλλαγή των ορθοδόξων κληρικών και μοναχών. Στη συνέχεια διευρύνθηκε το πεδίο εφαρμογής της διάταξης αυτής σε όλους τους θρησκευτικούς λειτουργούς γνωστής θρησκείας για λόγους ισότητας και ανεξιθρησκίας, για να περιοριστεί το 2005 μόνο για τους μοναχούς ή δοκίμους μοναχούς του Αγίου Όρους και να διευρυνθεί το 2016 και για τους μοναχούς της Μονής του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Πρέπει να τονισθεί ότι η εν λόγω κυπριακή αναβολή διαρκεί για όσο διάστημα συντρέχουν οι προϋποθέσεις χορήγησής της και ότι η εν λόγω ελληνική απαλλαγή παύει να υφίσταται αν εκλείψουν οι λόγοι χορήγησής της. Συνεπώς, αν και

¹⁶⁵ Άρθρο 24 παρ. 1 περ. ζ ν. 19/2011 για την Κύπρο και Άρθρο 25 ν. 3421/2005 για την Ελλάδα

χρησιμοποιείται διαφορετικός όρος στις δύο χώρες (αναβολή – απαλλαγή), που παρεμπιπτόντως έχουν την ίδια επίσημη γλώσσα, το έννομο αποτέλεσμα είναι στην προκειμένη περίπτωση ακριβώς το ίδιο!

Στην ελληνική στρατολογική νομοθεσία θεσπίζεται και μία σειρά αναβολών που δεν εντοπίζονται στην κυπριακή έννομη τάξη. Κατ' αρχήν, το άρθρο 17 του ν. 3421/2005 καθιερώνει αναβολή κατάταξης λόγω παρακολούθησης θεραπευτικής αγωγής σε κέντρα θεραπείας εξαρτημένων από ναρκωτικές ουσίες, του εσωτερικού ή του εξωτερικού, διότι η διακοπή των προγραμμάτων αυτών θα συνιστούσε τροχοπέδη στην τιτάνια προσπάθειά των ναρκομανών να απεξαρτηθούν και θα δημιουργούσε ζήτημα συνοχής και ασφάλειας μεταξύ των στρατευμένων.

Επίσης, όντας ναυτικός λαός με μακρόχρονη παράδοση στη θάλασσα και τα επαγγέλματα που συνδέονται με αυτήν, τα άρθρα 21 και 22 του ν. 3421/2005 δίνουν το δικαίωμα στους νέους να εκπληρώσουν αργότερα τη στρατιωτική τους θητεία για να αποκτήσουν πρώτα θαλάσσια υπηρεσία ή να ολοκληρώσουν την ήδη ανειλημμένη ναυτολόγησή τους.

Για την προστασία των νέων που απέκτησαν σε μικρή ηλικία παιδιά, προβλέπεται η αναβολή για τον πατέρα δύο ζώντων τέκνων στο άρθρο 24. Η πρόσφατη απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας και η εξοικείωση με το θέμα αυτό είναι ο δικαιολογητικός λόγος της αναβολής των πολιτογραφηθέντων του άρθρου 27. Ενώ, τέλος, για να δοθεί ώθηση στους νέους να συμμετέχουν στα κοινά έχει θεσπισθεί στο άρθρο 28 αναβολή για τους υποψήφιους Βουλευτές, Ευρωβουλευτές, Νομάρχες, Δημάρχους και Προέδρους Κοινοτήτων.

2.2 Η δυνατότητα αναγνώρισης χρόνου στρατιωτικής υπηρεσίας σε Ένοπλες Δυνάμεις συμμαχικού κράτους και η δυνατότητα εξαγοράς μέρους της θητείας

Το άρθρο 56 του ελληνικού νόμου 3421/2005 ορίζει ότι ο χρόνος κατά τον οποίο Έλληνες υπηρέτησαν ενόπλως με στρατιωτική ιδιότητα σε τακτικές ένοπλες δυνάμεις συμμαχικού κράτους ή κράτους – μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναγνωρίζεται προς κάλυψη της στρατιωτικής τους υποχρέωσης. Όσοι δεν καλύπτουν χρονικά τη διάρκεια της στρατιωτικής θητείας της Ελλάδας δικαιούνται να εξαγοράσουν το υπόλοιπο που τους απομένει προς 200 ευρώ το μήνα. Πρόκειται για μία ρύθμιση που δείχνει ότι για την Ελλάδα είναι αρκετό να έχει λάβει ο πολίτης

τη στοιχειώδη στρατιωτική εκπαίδευση, έστω και σε άλλο συμμαχικό πάντοτε κράτος, ικανή να χρησιμοποιηθεί όταν παραστεί ανάγκη, και δεν είναι απαραίτητο να καταταγεί και στη χώρα μας, ώστε να του δημιουργηθεί επιπρόσθετο βάρος.

Η «πολυτέλεια» αυτή δεν υφίσταται στην Κύπρο. Η αδήριτη ανάγκη για ανθρώπινο δυναμικό δεν αφήνει περιθώρια για απώλειες στρατευσίμου προσωπικού. Η καθημερινή υπαρκτή τουρκική απειλή απαιτεί τη συνεισφορά όλων των Κυπρίων στην Εθνική Φρουρά, ανεξαρτήτως εάν έχουν υποχρέωση στράτευσης και σε κάποια άλλη χώρα. Άλλωστε, η δομή του κυπριακού στρατού είναι τέτοια, ώστε να μην είναι και ηλικιακά εφικτή η αναγνώριση ένοπλης υπηρεσίας σε τακτικό στρατό συμμαχικού κράτους. Και τούτο διότι ο περί Εθνικής Φρουράς Νόμος προνοεί την υποχρεωτική καθολική στράτευση όλων των Κυπρίων πολιτών, περιλαμβανομένων και των προσώπων που έχουν κυπριακή καταγωγή και δεν έχουν αποκτήσει την κυπριακή υπηκοότητα, από την 1η Ιανουαρίου του έτους κατά το οποίο συμπληρώνουν το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους. Επομένως, αφού κατά το 18^ο έτος της ηλικίας τους οι Κύπριοι οφείλουν να καταταγούν, είναι, μάλλον, αδύνατον να έχουν υπηρετήσει σε άλλο κράτος πριν από αυτή την ηλικία.

Δυνατότητα εξαγοράς της θητείας προβλέπει και το άρθρο 57 του ελληνικού στρατολογικού νόμου. Έτσι, όσοι συμπληρώνουν το τριακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους μπορούν να εξαγοράσουν το υπόλοιπο των στρατιωτικών τους υποχρεώσεων, εφόσον καταταγούν στις Ένοπλες Δυνάμεις και αφού προηγουμένως εκπληρώσουν ενόπλως στρατεύσιμη στρατιωτική υποχρέωση τουλάχιστον είκοσι ημερών. Η ηλικία αυτή έχει επιλεγεί αυθαίρετα από τον Έλληνα νομοθέτη, αλλά αποσκοπεί επί τη βάση σταθερών κριτηρίων, αφενός μεν στη δυνατότητα για τα άτομα μεγάλης ηλικίας, άνω των 35 ετών, να συνδεθούν με τις Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας, αφετέρου δε για τους μονίμους κατοίκους εξωτερικού και τους ανυποτάκτους στη μη παντελή αποκοπή τους από τον ελληνικό κορμό. Η σύνδεσή τους αυτή επιτυγχάνεται με την υπηρετήση εκ μέρους τους τμήματος της στρατιωτικής υποχρέωσης με ευχέρεια εξαγοράς της υπόλοιπης θητείας και στη συνέχεια εγγραφής τους στην εφεδρεία. Έτσι, επιτυγχάνεται για λόγους εθνικής άμυνας η ελάχιστη απαιτούμενη στρατιωτική εκπαίδευσή τους ως οπλιτών και η οικειοθελής επανασύνδεσή τους με τη μητέρα πατρίδα. Επιτυγχάνεται, επιπλέον, η εγνωσμένη εκ μέρους τους αποδοχή της ενδεχόμενης εφεδρικής τους υποχρέωσης μέχρι τη συμπλήρωση του 45^{ου} έτους της ηλικίας τους ενώ αποδίδονται πόροι και στο δημόσιο

ταμείο. Η διευκόλυνση σε αυτή την κατηγορία πολιτών, εισάγει μεν παραβίαση στην αρχή της ισότητας, αλλά δικαιολογείται από τους στόχους που θέτει ο νομοθέτης.

Η Κύπρος είναι η μόνη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία παραμένει διχοτομημένη και χιλιάδες πολίτες της ζουν εκτοπισμένοι από τις πατρογονικές τους εστίες, ενώ οι διαπραγματεύσεις για την επίλυση του κυπριακού συνεχίζονται χωρίς πρόοδο, λόγω της αρνητικής στάσης της Τουρκίας. Η συνεχιζόμενη παρουσία του κατοχικού στρατού στην Κύπρο είναι μόνο πηγή αστάθειας, ανασφάλειας και δεινών για όλους τους κατοίκους της. Η Τουρκία συνεχίζει να διαθέτει μεγάλη υπεροχή σε όλους τους στρατιωτικούς τομείς στο νησί και ιδιαίτερα στη θάλασσα και στον αέρα, ενώ οι περιορισμοί στον οικονομικό τομέα και οι πολιτικές προτεραιότητες διαδοχικών κυπριακών κυβερνήσεων σε άλλους τομείς ως προς τη διάθεση πόρων έχουν σχεδόν καθηλώσει την ανάπτυξη της Εθνικής Φρουράς.¹⁶⁶ Η Ελλάδα διαμηνύει ότι ουδέποτε πρόκειται να αποδεχθεί και να αναγνωρίσει τις συνέπειες της τουρκικής εισβολής και κατοχής στην Κύπρο και σημειώνει πως αταλάντευτος εθνικός στόχος παραμένει ο τερματισμός της τουρκικής κατοχής και η εξεύρεση συνολικής λύσης του κυπριακού προβλήματος, η οποία δεν νοείται χωρίς συμφωνία για την πλήρη απόσυρση των τουρκικών στρατευμάτων και την κατάργηση του αναχρονιστικού συστήματος των εγγυήσεων.

Το έμψυχο δυναμικό της Εθνικής Φρουράς φέτος ανέρχεται συνολικά περί τις 12.000. Ο αριθμός των εφέδρων είναι γύρω στις 50.000. Το δε σύνολο του ανθρώπινου στρατιωτικού δυναμικού υπό τα όπλα περιλαμβανομένης και της ΕΛΔΥΚ (950) υπολογίζεται στις 62.950. Η δύναμη των τουρκικών στρατευμάτων στην Κύπρο σε ανθρώπινο δυναμικό το 2016 έπειτα από την απόσυρση ενός τάγματος, υπολογίζεται στις 42.500 από 43.000 που ήταν το 2015. Προστιθεμένων των 3.500 Τουρκοκύπριων ενόπλων και 26.000 εφέδρων, ο συνολικός αριθμός της δύναμης αυτής ανέρχεται στις 72.000. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές ότι η ανάγκη για συμμετοχή όλων των Κυπρίων στη στρατιωτική εκπαίδευση και στην άμυνα της χώρας υπερτερεί της όποιας διευκόλυνσης για ορισμένη κατηγορία πολιτών και καθιστά νομικά μη ανεκτή τη δυνατότητα εξαγοράς μέρους της θητείας.

¹⁶⁶ <http://strategy-cy.com/ccss/index.php/el/surveys-gr/item/299-oi-stratitikes-dynameis-sthn-kypro-2016-the-military-forces-in-cyprus-2016> (Κυπριακό Κέντρο Στρατηγικών Μελετών)

2.3 Προς κατάργηση της υποχρέωσης στράτευσης;

Το δόγμα του «ενόπλου έθνους», που διαμόρφωσε η γαλλική επανάσταση και που επάνω του στηρίχθηκε το πρότυπο της υποχρεωτικής, αυτοπρόσωπης, καθολικής και ίσης στρατιωτικής θητείας δεν υιοθετήθηκε στις χώρες του αγγλοσαξονικού κόσμου. Με εξαίρεση τις εμπόλεμες περιόδους, η άμυνα των ανωτέρω χωρών στηρίζεται παραδοσιακά σε επαγγελματικούς στρατούς, η στελέχωση των οποίων σε οπλίτες και μόνιμο στρατιωτικό προσωπικό γίνεται αποκλειστικά με εθελούσια κατάταξη (enlistment). Έχοντας ως συνταγματικό έρεισμα η μεν Αγγλία τις διατάξεις του Bill of Rights του 1689 και οι δε ΗΠΑ το σύνταγμα του 1787, τα Κοινοβούλια των δύο κρατών έχουν την αρμοδιότητα συγκρότησης ένοπλης δύναμης. Η εθελοντική κατάταξη δημιουργεί μια έννομη σχέση, ορισμένης κατ' αρχήν διάρκειας, με κανονιστικά και συμβατικά χαρακτηριστικά (status and contract), καθώς η παροχή των υπηρετούντων υπό τα όπλα είναι σε κάθε περίπτωση έμμισθη. Στις ΗΠΑ η τυπική σύμβαση εθελούσιας κατάταξης (enlistment agreement) προβλέπει ως παροχή εξαετή υπηρεσία υπό τα όπλα και ως αντιπαροχή την καταβολή μισθού και την ασφάλιση. Ο εθελουσίως κατατασσόμενος υπόκειται στη δικαιοδοσία των στρατιωτικών δικαστηρίων (Uniform Code of Military Justice) και στους εκάστοτε ισχύοντες πειθαρχικούς κανονισμούς γεγονός που αποτελεί κανονιστικό στοιχείο της στρατιωτικής σχέσης.

Εκτός του αγγλοσαξονικού κόσμου και έως πολύ πρόσφατα, το μοντέλο του επαγγελματικού στρατού αντιμετωπίστηκε με βαθύτατη δυσπιστία σε Ανατολή και Δύση. Παραδόξως, και πάντως χωρίς τα αναμενόμενα αποτελέσματα, η ιδεολογία του «ενόπλου έθνους» επικράτησε και στις χώρες του τρίτου κόσμου, όπου το σώμα των στρατιωτικών δρα, κατά γενικό κανόνα, ως πραιτοριανός μηχανισμός, στην υπηρεσία ποικίλων συμφερόντων.¹⁶⁷

Μετά τον «πόλεμο του κόλπου», στις αρχές του 1991, αναβίωσε μια παλιά συζήτηση για τη σκοπιμότητα της υποχρεωτικής στράτευσης και πολλοί έσπευσαν να προβλέψουν το τέλος της καθολικής στρατιωτικής θητείας στην Ευρώπη.¹⁶⁸ Η διεξαγωγή των επιχειρήσεων κατά του Ιράκ σχεδόν εξ ολοκλήρου από εθελοντές – επαγγελματίες στρατιωτικούς των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας και η περιορισμένη συμβολή στρατευμάτων ελάχιστα εξοικειωμένων με την εξαιρετικά

¹⁶⁷ J.-J. Johnson, Ο ρόλος των στρατιωτικών στις υπανάπτυκτες χώρες. 11 Μελέτες Αμερικανών Καθηγητών, Μετ. Τ. Κονδύλη, Αθήνα, Κάλβος, 1971

¹⁶⁸ Ian Mather, «Αμφισβητείται η θητεία στην Ευρώπη», άρθρο στη European, Καθημερινή 5-5-1991

περίπλοκη τεχνολογία των οπλισμών που χρησιμοποιήθηκαν και κατ' ουσίαν εξασφάλισαν τη νίκη στο συμμαχικό μέτωπο, έθεσε και πάλι επί τάπητος το ζήτημα της χρησιμότητας των πολυάριθμων στρατών, που το έμψυχο υλικό τους αποτελείται κυρίως από ανεπαρκώς εκπαιδευμένους οπλίτες.¹⁶⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι η Γαλλία και η Ιταλία, χώρες με μακρότατη και αδιάλειπτη παράδοση καθολικής στρατεύσης, απέστειλαν στη γραμμή του πυρός μόνο εθελοντές στρατιωτικούς.¹⁷⁰

Σήμερα, περισσότερες από 20 χώρες δεν έχουν ένοπλες δυνάμεις, σύμφωνα με το "World Fact book" της CIA. Δεν αποτελεί σύμπτωση το γεγονός ότι η παραπάνω λίστα συμπεριλαμβάνει 7 από τα 10 μικρότερα ανεξάρτητα κράτη του κόσμου, όπως είναι το Τουβαλού, το Ναουρού και το Σαν Μαρίνο. Ιστορικά τα κράτη αυτά δεν έχουν γίνει ποτέ στόχος εισβολής.¹⁷¹ Ορισμένες από αυτές που διοικητικά άνηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπως τα Νησιά Μάρσαλ και το Παλάου, δεν θέσπισαν ποτέ στρατό μετά την ανεξαρτησία τους, αφήνοντας τις ΗΠΑ υπεύθυνες και για τη δική τους άμυνα.

Η Ανδόρα έχει συνάψει συμφωνίες με τα δύο όμορα κράτη, τη Γαλλία και την Ισπανία, για την προστασία της. Για καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και φυσικές καταστροφές διαθέτει ειδικές σειρήνες που καλούν τους ικανούς κατοίκους να συνδράμουν. Το Ευρωπαϊκό αυτό κράτος διαθέτει καλά εκπαιδευμένη αστυνομική δύναμη καθώς και ειδική αντιτρομοκρατική ομάδα.

Η Κόστα Ρίκα κατήργησε το στρατό της το 1948, με πρωτοβουλία του τότε προέδρου της José Figueres Ferrer, ο οποίος, σύμφωνα με το Council on Hemispheric Affairs, πήρε με στρατιωτικά μέσα, μετά από ένα βίαιο εμφύλιο που κράτησε 44 ημέρες, την εξουσία και πιθανότατα κατήργησε το στρατό, για να αποφύγει πιθανή μελλοντική στρατιωτική εξέγερση εναντίον του. Η 1η Δεκεμβρίου γιορτάζεται ως Ημέρα Κατάργησης του Στρατού. Η χώρα διατηρεί μια μικρή παραστρατιωτική δύναμη, η οποία εκτελεί χρέη αστυνομίας και ελέγχου.

Το Λιχτενστάιν κατήργησε το στρατό του το 1868 λόγω του υψηλού κόστους! Ωστόσο, υπάρχει πρόβλεψη συγκέντρωσης στρατιωτικών δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου. Παρόλο που η Γαλλία είναι υπεύθυνη για την άμυνα του Μονακό, η χώρα έχει δύο στρατιωτικές μονάδες, μία για τη βασιλική οικογένεια και μία για τους

¹⁶⁹ Κρ. Ιωάννου, Ο πόλεμος στον περσικό κόλπο και το διεθνές δίκαιο, Αθήνα – Κομοτηνή, Αντ. Σάκκουλας, 1991

¹⁷⁰ Monde 7-3-1991

¹⁷¹ P. Stearns, Demilitarization in the Contemporary World, University of Illinois Press, 2013, 254

πολίτες της. Όσο για το μικρότερο κράτος στον κόσμο, τόσο σε πληθυσμό όσο και σε έκταση, το Βατικανό, αξίζει να λεχθεί ότι δεν έχει συνάψει συμφωνία για θέματα ασφάλειας με την Ιταλία λόγω της πρότερης ουδέτερης θέσης του. Η Βασιλική Φρουρά και η Φρουρά του Παλατιού καταργήθηκαν το 1970. Παρόλα αυτά η Ελβετική Φρουρά είναι υπεύθυνη για την ασφάλεια του Πάπα, και το Αστυνομικό Σώμα της Ρώμης φροντίζει για την εσωτερική ασφάλεια.

Ο Μαυρίκιος, νησιωτική χώρα του Ινδικού ωκεανού, διαθέτει αστυνομική δύναμη, μια ειδική κινητή δύναμη και λιμενική αρχή αλλά δεν έχει μόνιμο στρατό από το 1968. Η Ισλανδία κατήργησε το στρατό της το 1869. Ωστόσο, οι ΗΠΑ διατηρούσαν στρατιωτική βάση στη χώρα από το 1951 μέχρι το 2006. Παρόλα αυτά η Ισλανδία διαθέτει αμυντικό αεροπορικό σύστημα, ειρηνευτική δύναμη, λιμενικό σώμα και εξοπλισμένες αστυνομικές δυνάμεις. Η χώρα αυτή, η οποία, μάλιστα, είναι ενεργό μέλος του NATO, έχει συνάψει συμφωνίες με γειτονικά κράτη για στρατιωτικές και άλλες επιχειρήσεις ασφαλείας.

Το τέλος του ψυχρού πολέμου προκάλεσε μία εκ βάθρων αναθεώρηση της αμυντικής στρατηγικής των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες στο πλαίσιο του NATO φαίνεται να προσανατολίζονται όλο και περισσότερο προς ολιγάριθμους και πιο ευέλικτους στρατιωτικούς σχηματισμούς, η ισχύς των οποίων θα βασίζεται στην τεχνολογική τους κυρίως υπεροχή, παρά στον αριθμητικό τους όγκο.¹⁷²

Είναι πασιδήλως οι διαφορές των ανωτέρω κρατών με την Κύπρο. Η πρόσφατη ιστορία της Μεγαλονήσου μετά την τουρκική εισβολή, δεν αφήνει περιθώρια σκέψεων κατάργησης της υποχρέωσης της στράτευσης. Η γεωστρατηγική της θέση, ανάμεσα σε τρεις ηπείρους, η διχοτόμηση του νησιού, η κατοχή του 37% περίπου του εδάφους της Κυπριακής Δημοκρατίας απαιτούν από όλους τους Κυπρίους την άμεση συμβολή στην άμυνα της πατρίδας. Η Τουρκία αρνείται να αποσύρει τις παράνομες στρατιωτικές δυνάμεις κατοχής, οι οποίες έχουν καταστήσει την Κύπρο την πλέον στρατιωτικοποιημένη περιοχή παγκοσμίως. Συγκεκριμένα, η Τουρκία παραβιάζει τα δικαιώματα των Ελληνοκυπρίων προσφύγων, των αγνοουμένων και των συγγενών τους, καθώς και των εγκλωβισμένων στο κατεχόμενο τμήμα της νήσου, ενώ συνεχίζει με συστηματικό τρόπο τον παράνομο εποίκισμό και την καταστροφή της πολιτιστικής κληρονομιάς στις κατεχόμενες περιοχές.

¹⁷²Γ. Βαληνάκη, Η ευρωπαϊκή πολιτική και αμυντική συνεργασία: Η Ελλάδα απέναντι στη νέα ευρωπαϊκή «αρχιτεκτονική», Αθήνα, Παπαζήσης, 1991, 48 επ.

Η διεθνής κοινότητα έχει κατ' επανάληψη εκφρασθεί επί του Κυπριακού, καταδικάζοντας την εισβολή και απαιτώντας την απόσυρση των δυνάμεων κατοχής, μέσω μακράς σειράς Αποφάσεων και Ψηφισμάτων σε διεθνή fora, όπως η Γενική Συνέλευση και το Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο της Ευρώπης, η Ομάδα των Αδεσμεύτων και η Ομάδα των κρατών της Κοινοπολιτείας.

Το Νοέμβριο του 1983, η τουρκική πλευρά προχώρησε σε μονομερή ανακήρυξη ανεξαρτησίας του ψευδοκράτους στο κατεχόμενο τμήμα της Κύπρου. Με τις Αποφάσεις 541/1983 και 550/1984, το Συμβούλιο Ασφαλείας καταδίκασε την παράνομη αυτή μονομερή ενέργεια, ζητώντας την απόσυρσή της και καλώντας όλα τα κράτη να μην την αναγνωρίσουν ή την βοηθήσουν καθ' οιονδήποτε τρόπο.

Οι αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών καλούν τις δύο κοινότητες να εξεύρουν συμπεφωνημένη λύση στο εσωτερικό πολιτικό πρόβλημα της Κύπρου με διαπραγματεύσεις, στο πλαίσιο του σεβασμού της κυριαρχίας, ανεξαρτησίας και εδαφικής ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας, της ταχείας απόσυρσης των ξένων στρατευμάτων, του τερματισμού κάθε ξένης επέμβασης στις υποθέσεις της και της λήψης μέτρων επειγόντως για την επιστροφή όλων των προσφύγων στις εστίες τους. Η διαρκής συνεργασία και ο συντονισμός Ελλάδας και Κύπρου, αποτελούν αποφασιστικό παράγοντα εξεύρεσης συνολικής, αμοιβαία αποδεκτής, δίκαιης και βιώσιμης λύσης του κυπριακού προβλήματος.

Η Άγκυρα, μέχρι σήμερα, παρά τις δηλώσεις της τουρκικής κυβέρνησης ότι υποστηρίζει την εν εξελίξει διαπραγματευτική διαδικασία επίλυσης του προβλήματος στο πλαίσιο του ΟΗΕ, εμμένει στην εδραίωση, τη διεθνή αναβάθμιση και, παράλληλα, στον πλήρη εσωτερικό εκτουρκισμό της παράνομης αποσχιστικής οντότητας στα κατεχόμενα. Επί πλέον, παρά τις υποχρεώσεις της έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης,¹⁷³ η Τουρκία, εμμένει στην άρνησή της να εξομαλύνει τις σχέσεις της και να αναγνωρίσει την Κυπριακή Δημοκρατία.¹⁷⁴

Η σύντομη αυτή παράθεση του Κυπριακού ζητήματος μαρτυρά την αδήριτη ανάγκη της Κυπριακής Δημοκρατίας να διατηρεί αξιόμαχο στράτευμα και να αξιώνει από όλους τους πολίτες της να εκπαιδεύονται στρατιωτικά και να βρίσκονται σε διαρκή ετοιμότητα για την αντιμετώπιση κάθε απειλής.

¹⁷³ Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Συμφωνίας της Άγκυρας, Δήλωση ΕΕ 21ης Σεπτεμβρίου 2005

¹⁷⁴ <http://www.mfa.gr/kypriako/>

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΜΕΤΑΦΥΤΕΥΣΗ ΔΙΚΑΙΟΥ

I. Βασικά Στοιχεία των Μεταφυτεύσεων Δικαίου

Το δίκαιο «ταξιδεύει» από μία δικαιοδοσία σε άλλη.¹⁷⁵ Από τη σκοπιά του συγκριτικού δικαίου, αυτό είναι το συμπέρασμα που εξάγεται ως προς τις νομικές ρυθμίσεις που ισχύουν και εφαρμόζονται για τους οπλίτες στην Κύπρο.

Οι επαφές μεταξύ των διαφόρων ανθρώπων, μεταξύ των διαφόρων νομικών πολιτισμών έχουν συχνά ως συνέπεια και αλλαγές στους νομικούς τους πολιτισμούς, εν προκειμένω απολύτως προφανείς με τη μεταφορά του γαλλικού στρατιωτικού ποινικού κώδικα στην ελληνική έννομη τάξη και στη συνέχεια τη μεταφορά του ελληνικού ΣΠΚ στην κυπριακή έννομη τάξη. Οι αλλαγές αυτές οφείλονται, εδώ, στην εκούσια αντιγραφή ξένων δικαικών ρυθμίσεων ως σύνολο με τη μορφή κώδικα. Σε αυτή την κινητικότητα του δικαίου έχουν δοθεί διάφορα ονόματα: «μεταφύτευση» (transposition),¹⁷⁶ «επιβολή» (imposition), «υποδοχή» (reception),¹⁷⁷ «δανεισμός» (borrowing), «μετανάστευση» (migration), «νομικός τουρισμός» (legal tourism).

Η συγκεκριμένη μεταφύτευση δικαίου γίνεται κατανοητή με τις εξής μορφές: Πρώτον, σύμφωνα με τη θεωρία της εισαγωγής (theory of importation) κατά την οποία η μεταφύτευση δικαίου είναι η εισαγωγή εκ μέρους ενός κράτους νομικών ρυθμίσεων άλλου κράτους. Και δεύτερον, με τη θεωρία της μεταφοράς (theory of transfer) κατά την οποία μεταφύτευση δικαίου είναι η μεταφορά συνόλου κανόνων από ένα κράτος σε ένα άλλο.¹⁷⁸

Υποστηρίζουν αρκετοί συγκριτολόγοι ότι σε πολλά νομικά συστήματα, και στα δυτικά, το δίκαιο εξελίχθηκε κατά κανόνα μέσω δανεισμού, μέσω μεταφυτεύσεων. Όπως υποστηρίζει ο Ιταλός συγκριτολόγος Monateri, οι νομοθέτες αναζητούσαν τη «νομιμοποίηση» για τους κανόνες που υιοθετούσαν.¹⁷⁹ Αν, λοιπόν, οι εσωτερικές πηγές δεν καλύπτουν κάποιες υποθέσεις, η βασική στρατηγική

¹⁷⁵ C. Lei, Contextualizing legal transplant: China and Hong Kong, in: Methods of Comparative Law (P.G. Monateri ed.), Research Handbooks in Comparative Law, Edward Elgar, 2012, 192

¹⁷⁶ E. Özücü, Law as Transposition, I.C.L.Q. 51, 2002, 51

¹⁷⁷ A. C. Papachristos, La reception des droits privés étrangers comme phenomena de sociologie juridique, L.G.D.J., Paris, 1975

¹⁷⁸ E. Μουσταΐρα, Δικαιικές Επιρροές στο Πλαίσιο του Συγκριτικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, 44

¹⁷⁹ P. G. Monateri, Methods in Comparative Law: and intellectual overview, in: Methods of Comparative Law (P.G. Monateri ed.), Research Handbooks in Comparative Law, Edward Elgar, 2012, 7

επιβάλλει στους νομικούς να ανεύρουν αυθεντίες στον «εξωτερικό» χώρο και να δανεισθούν λύσεις από αυτούς. Η στρατηγική αυτή αποδίδει καλύτερα, δηλώνει ο Monateri, όταν ελαχιστοποιούνται οι ενδεχόμενες αντιστάσεις και γίνεται ο δανεισμός θεωριών και κανόνων από γνωστές γλώσσες, παρά από άγνωστες αναμίξεις στοιχείων, άρα από κοντινά νομικά συστήματα παρά από μακρινά.

Βασικός παράγων για τη μεταφύτευση δικαίου είναι να γίνεται ο δανεισμός ρυθμίσεων από πρότυπα με κάποιο γόητρο και όχι βέβαια από απαξιωμένα στην κοινή γνώμη δίκαια. Είναι πολύ ευκολότερο να προωθηθεί μία λύση η οποία προέρχεται από ένα δίκαιο το οποίο χαίρει μεγάλου κύρους. Όπως τονίζει ο R. Sacco, ο ζωντανός θρύλος του Συγκριτικού Δικαίου, αυτή η «κυκλοφορία των προτύπων» (*circolazione dei modelli*) είναι το πεδίο έρευνας του συγκριτικολόγου, ο οποίος εξετάζει το φαινόμενο και την ιδέα της μίμησης αλλοδαπών νομικών ρυθμίσεων.¹⁸⁰ Ο Monateri δηλώνει πως η καλύτερη στρατηγική για μία μεταφύτευση δικαίου είναι η «ιδεολογία και η προπαγάνδα», το να πεισθούν, δηλαδή, οι ελίτ των νομικών πως το προσφερόμενο πρότυπο πληροί τις προσδοκίες τους.

Πέρα από το γόητρο, τις περισσότερες φορές υφίσταται και μία μορφή καλυμμένου εξαναγκασμού. Η οικονομική, στρατιωτική, γλωσσική και κυρίως η πολιτική κυριαρχία εκ μέρους ενός κρατικού δικαίου που εκλαμβάνεται ως πρότυπο, είναι κάποιοι από τους πολλούς παράγοντες. Η ιδέα του γοήτρου, τότε, χρησιμοποιείται ως ένας εύσχημος τρόπος για να δικαιολογηθεί η αντιγραφή του αλλοδαπού δικαίου.

Θα ήταν λάθος να μην συμπεριληφθεί στους λόγους που οδηγούν στη μετανάστευση δικαίου η έντονη επιθυμία του «δανειζόμενου» αλλοδαπές ρυθμίσεις κράτους, για «άνοιγμα» προς τον κόσμο, απομάκρυνση από το προηγούμενο καθεστώς (πολιτικό και νομικό) και προσπάθειά του να ενταχθεί στο «lobby» των ισχυρών και ανεπτυγμένων δυτικών κρατών.

Τις περισσότερες φορές παρατηρείται συνδυασμός όλων αυτών των παραγόντων κατά τη διαδικασία μεταφύτευσης δικαίου. Το βασικό ελάττωμα της μεταφύτευσης, όμως, σημειώνει η M. Delmas – Marty, έγκειται στο μονομερή χαρακτήρα της ενσωμάτωσης δικαίου, η οποία περιορίζεται στο να μεταφέρει ένα νομικό σύστημα, από τη μια χώρα στην άλλη, χωρίς αμοιβαιότητα, στο όνομα μιας

¹⁸⁰R. Sacco, *Antropologia giuridica, Contributo ad una macrostoria del diritto*, Societa editrice il Mulino, Bologna, 2007, 56

κοντόφθαλμης αποτελεσματικότητας.¹⁸¹ Για το λόγο αυτό ο όρος «δανεισμός», μάλλον, δεν είναι και τόσο εύστοχος, αφού το δάνειο εμπεριέχει την επιστροφή του στοιχείου (που αποτέλεσε το αντικείμενο της σύμβασης δανεισμού) από το δανειολήπτη στο δανειστή. Στη νομική μεταφύτευση, το δανειζόμενο κράτος μόνο αντλεί διατάξεις και θεσμούς από ένα άλλο κράτος και δεν επιστρέφει τίποτα.

Ο Watson, βασικός εκφραστής της ιδέας των μεταφυτεύσεων, πιστεύει ότι η μεταφύτευση δικαίου είναι απλή, εύκολη – έως και αναπόφευκτη – υπόθεση και ότι δεν είναι απαραίτητη η συστημική γνώση του αλλοδαπού συστήματος. Βασική του άποψη είναι ότι το δίκαιο είναι μια ενότητα υπέρ-κοινωνική ή απομονωμένη από την κοινωνία. Ο προφανής λόγος, κατά τον Watson, για τον οποίο δανειζόμαστε το ξένο δίκαιο, είναι το γεγονός ότι είναι ευκολότερο να παίρνουμε κάτι έτοιμο παρά να δημιουργούμε κανόνες και θεσμούς εξ αρχής.¹⁸² Υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε δικαιική αλλαγή (legal change) είναι συχνά μία συνέπεια όσων μαθαίνουμε παρατηρώντας και μελετώντας άλλα δίκαια.¹⁸³

Η θέση αυτή έρχεται σε αντίθεση με τη θεώρηση του Montesquieu, πατέρα του Συγκριτικού Δικαίου, ο οποίος στο έργο του «Περί του Πνεύματος των Νόμων» (De l' esprit des lois) υπογραμμίζει ότι: «οι νόμοι θα πρέπει να είναι τόσο ειδικοί για τους ανθρώπους για τους οποίους έγιναν, ώστε να αποτελεί τρομερή σύμπτωση αν αυτοί ενός έθνους μπορούν να ταιριάζουν σε άλλο. Θα πρέπει να ταιριάζουν στις φυσικές συνθήκες της χώρας, στο παγωμένο, καυτό ή εύκρατο κλίμα της, στην ποιότητα, θέση και μέγεθος της επικράτειάς της, στον τρόπο ζωής των ανθρώπων, θα πρέπει να είναι ανάλογοι του βαθμού ελευθερίας που το Σύνταγμα μπορεί να δεχθεί, της θρησκείας των κατοίκων, των τάσεών τους, του πλούτου τους, των ηθών τους, της συμπεριφοράς τους...».¹⁸⁴

Αντιμετωπίζοντας το δίκαιο υπό το πρίσμα των νομικών πολιτισμών, ο Legrand, ο πλέον πρωτοποριακός στο χώρο του Συγκριτικού Δικαίου, δεν υποστηρίζει ότι είναι αδύνατον να μεταφυτευθούν νομικοί κανόνες,¹⁸⁵ παρά ότι είναι αδύνατον να γίνει μια πλήρως εννοηματομένη μεταφύτευση δικαίου από έναν

¹⁸¹ M. Delmas-Marty, *Les forces imaginantes du droit* (II). Le pluralisme ordonne, Editions du Seuil, Paris, 2006, 107

¹⁸² A. Watson, *Legal Culture v Legal Tradition*, in: *Epistemology and Methodology of Comparative Law*, (Mark Van Hoecke ed.), European Academy of Legal Theory Monograph Series, Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing, 2004, 1-7

¹⁸³ A. Watson, *Comparative Law and Legal Change*, 37 *Cambridge L.J.* 313, 1978, 320

¹⁸⁴ Montesquieu, 128

¹⁸⁵ P. Legrand, *The impossibility of "Legal Transplants"*, *Maastr.J.Eur&Comp.L.* 4, 1977, 111

πολιτισμό σε άλλον, διότι το δίκαιο δεν περιορίζεται στους κανόνες.¹⁸⁶ Με τον ίδιο συλλογισμό ο Rosen¹⁸⁷ καταγράφει πως το δίκαιο είναι «βυθισμένο» στις ιδιαιτερότητες του κάθε πολιτισμού και αν το «ξεκολλήσουμε» από αυτόν, θα παραμορφώσουμε τη φύση και των δύο, και του δικαίου και του πολιτισμού.

Στους αρνητές της δυνατότητας επιτυχίας μιας μεταφύτευσης συγκαταλέγεται και ο Stein, ο οποίος τονίζει ότι τα περισσότερα, αν όχι όλα, μεταφυτεύματα αποτελούν υιοθετήσεις *en bloc*, ανεπτυγμένων νομικών συστημάτων από λιγότερο ανεπτυγμένες κοινωνίες, με βάση μια απόφαση εκσυγχρονισμού, η οποία λαμβάνεται από μία αυταρχική ελίτ.¹⁸⁸

Επισημαίνεται, από αυτούς που μάχονται τη μεταφυτευτική διαδικασία, ότι «μεταφυτεύω» σημαίνει «απομακρύνω και επανατοποθετώ», «μεταφέρω σε άλλη χώρα ή σε άλλο τόπο κατοικίας».¹⁸⁹ Αναφορικά δε με το δίκαιο, η μεταφορά λαμβάνει χώρα από μία δικαιοδοσία σε μία άλλη. Τι όμως ακριβώς μετατίθεται; Το «δικαιικό» (legal) ή το «δίκαιο» (the law); Και τι ακριβώς σημαίνουν, εκφράζουν αυτοί οι όροι;¹⁹⁰ Ο Watson δηλώνει ότι οι δικαιικές μεταφυτεύσεις αναφέρονται στη μετακίνηση ενός κανόνα από ένα κράτος σε ένα άλλο, ή από ένα λαό σε έναν άλλο. Είναι, δηλαδή, σαφές ότι το «δικαιικό», υπ' αυτή τη θεώρηση, περιορίζεται στους κανόνες. Αν, όμως, οι κανόνες δικαίου και γενικότερα οι νομικές έννοιες θεωρηθούν αυτόνομες και ουδέτρες, τότε καθίστανται «άδεια σκάφη», επιφανειακώς όμοια και μεταφέρσιμα, τουλάχιστον εντός μιας συγκεκριμένης οικογένειας δικαίου ή εντός συγγενικών οικογενειών δικαίου.¹⁹¹

Γίνεται, βέβαια, γενικώς αποδεκτό ότι είναι πολύ ευκολότερο να «μετατεθούν» (transpose) η δομή και η τυπική μορφή δικαιικών ρυθμίσεων από ό,τι οι αξίες και ο «νομικός πολιτισμός». Η διαμόρφωση ενός πολιτισμού απαιτεί χρόνο, ενώ η υιοθέτηση ξένων νομικών ρυθμίσεων μπορεί να γίνει ταχύτερα. Η αποτελεσματικότητα της μεταφύτευσης ή όχι εξαρτάται και από την κοινωνία και το κατά πόσον αυτή είναι οικεία με την κοινωνία του κράτους προέλευσης.

¹⁸⁶ Ε. Ν. Μουσταΐρα, Δικαιικές Επιρροές στο Πλαίσιο του Συγκριτικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, 47

¹⁸⁷ L. Rosen, *Law as Culture: An Invitation*, Princeton University Press, Princeton, 2006, xii

¹⁸⁸ E. Stein, 72 *Nw.U.L.Rev.*, 1977, 203-204

¹⁸⁹ Ε. Ν. Μουσταΐρα, Σταθμοί στην Πορεία του Συγκριτικού Δικαίου. Θέσεις και Αντιθέσεις, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, 101

¹⁹⁰ P. Legrand, *What "Legal Transplants"?*, in: *Adapting Legal Cultures*, (D. Nelken ed.), Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing, 2001, 55 επ.

¹⁹¹ Ε. Ν. Μουσταΐρα, Σταθμοί στην Πορεία του Συγκριτικού Δικαίου. Θέσεις και Αντιθέσεις, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, 102

II. Χαρακτηριστικό Παράδειγμα: Η Στρατολογική και Στρατιωτική Ποινική Νομοθεσία της Ελλάδας και της Κύπρου

Όπως γίνεται φανερό από την προηγηθείσα, στα προηγούμενα κεφάλαια, ανάλυση, η στρατολογική νομοθεσία της Κύπρου αποτελεί εν πολλύς αντιγραφή της ελληνικής και ο στρατιωτικός ποινικός κώδικας της Κύπρου αντιγραφή του ελληνικού, ο οποίος με τη σειρά του συνιστά αντιγραφή – παλαιότερα μετάφραση – του γαλλικού. Πρόκειται για μία ακραία μορφή μεταφύτευσης δικαίου, η αποτελεσματικότητα της οποίας είναι εντυπωσιακή! Στην ενότητα αυτή εξετάζονται οι παράγοντες που οδήγησαν σε αυτή τη μεταφύτευση.

Η Ελλάδα και η Κύπρος γνώρισαν μία μακρά περίοδο οθωμανικής κυριαρχίας, στερούμενες την ελευθερία και την αυτοδιάθεση, η μεν πρώτη μέχρι το 1828 η δε δεύτερη μέχρι το 1878. Αυτό είχε ως συνέπεια να εφαρμόζεται ο οθωμανικός τρόπος οργάνωσης του στρατεύματος, το οποίο υπαγόταν και εξυπηρετούσε τις ανάγκες του Σουλτάνου. Οι Έλληνες και οι Κύπριοι υποχρεούνταν να παρέχουν τις υπηρεσίες τους στην Υψηλή Πύλη, όντας υποτελείς. Είναι αυτονόητο ότι δεν υπήρχε εθνικός στρατός των Ελλήνων και των Κυπρίων. Οι επαναστατικές δράσεις που λάμβαναν χώρα, περιείχαν το στοιχείο του αυτοσχεδιασμού, επαφίονταν στον πατριωτισμό και την έντονη επιθυμία των υποδούλων για απελευθέρωση και για το λόγο αυτό συχνά καταπνίγονταν.

Από το 1878 μέχρι το 1960, οπότε και ανεξαρτητοποιήθηκε, η Κύπρος πέρασε στην εξουσία της Βρετανίας και οι Κύπριοι δεν είχαν πάλι τη δυνατότητα οργάνωσης τακτικού στρατού. Δεν υπήρχε, με απλά λόγια, παράδοση στη δομή των Ενόπλων Δυνάμεων στα νεοσύστατα κράτη. Δεν υπήρχε τακτικός στρατός, δεν υπήρχαν στρατιωτικές σχολές, δεν γνώριζαν οι σκλαβωμένοι Έλληνες και Κύπριοι τους κανόνες της μάχης και τη θεωρία του πολέμου. Αυτό, όμως, δεν τους εμπόδιζε να κερδίσουν με σκληρούς αγώνες την εθνική ανεξαρτησία τους. Από την απελευθέρωση κι εξής, ξεκίνησε μία κολοσσιαία προσπάθεια για την οικοδόμηση κράτους με θεσμούς κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Η διατήρηση αξιόμαχων στρατευμάτων ήταν στοιχείο ζωτικής σημασίας για την ύπαρξη και των δύο χωρών. Τα ελληνο-οθωμανικά σύνορα, άλλωστε, ορίζονταν προς Βορρά από τη γραμμή Αχελώου-Σπερχειού, γεγονός το οποίο άφηνε ελληνικά εδάφη εκτός της επικράτειας

του νεοσύστατου κράτους και καθιστούσε αδήριτη την ανάγκη συνέχισης του αγώνα. Οι Ένοπλες Δυνάμεις, λοιπόν, επιβαλλόταν να συγκροτηθούν και να οργανωθούν.

Η ανάγκη δημιουργίας και διατήρησης μεγάλου αριθμητικά στρατού, λόγω της πραγματικής απειλής για την εδαφική ακεραιότητα των δύο κρατών, οδήγησε στην καθιέρωση της υποχρεωτικής θητείας, ώστε όλοι οι πολίτες να είναι σε θέση να υπερασπιστούν την Πατρίδα, όταν αυτό απαιτηθεί. Για την υλοποίηση της στράτευσης και την αντιμετώπιση των παθογενειών, που θα ανέκυπταν από την παραβατική συμπεριφορά ορισμένων στρατιωτικών (μονίμων και οπλιτών θητείας) ήταν απαραίτητο να θεσπιστούν κανόνες, των οποίων την αυστηρή τήρηση απαιτούν η ίδια η φύση της στράτευσης και η αποστολή της.

Τα υπό εξέταση κράτη, μη έχοντας ιστορική γνώση και παράδοση οργάνωσης στρατού όταν δημιουργήθηκαν, στράφηκαν στους συμμάχους τους για να λάβουν την τεχνογνωσία. Έτσι, η Ελλάδα δέχθηκε πολλούς αξιωματικούς από την Ευρώπη για την οργάνωση των στρατευμάτων της, οι οποίοι με τη σειρά τους μετέφεραν τη δομή που ίσχυε στις χώρες τους. Η Κύπρος δέχθηκε βοήθεια από Έλληνες αξιωματικούς, οι οποίοι μετέφεραν την εμπειρία τους από την ελληνική δομή του στρατού. Η Κύπρος, έχοντας κάτι παραπάνω από συμμαχικές σχέσεις με την Ελλάδα ήταν αναμενόμενο να ζητήσει και να λάβει βοήθεια από τη μητρόπολη του ελληνισμού. Για να εντοπισθεί η «ρίζα» των νομικών ρυθμίσεων, που αφορούν τη στράτευση και μεταφυτεύτηκαν στην Κύπρο από την Ελλάδα, χρειάζεται να εξετάσουμε την αρχική υιοθέτηση αυτών από τη χώρα μας. Άρα, ουσιαστικά, έχει συντελεσθεί με έμμεσο τρόπο μεταφύτευση γαλλικού δικαίου στην Μεγαλόνησο.

Η Γαλλία αποτελούσε μία από τις τρεις προστάτιδες δυνάμεις και συγχρόνως υπερδύναμη της εποχής. Διέθετε οργανωμένο στρατό, ο οποίος είχε διακριθεί για τις επιδόσεις του. Έπειτα, η παρουσία αρκετών Γάλλων (αξιωματικών αλλά και φιλελλήνων στρατιωτών) στον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα συνέβαλε αποφασιστικά στο να «υποδεχθεί» η Ελλάδα κατά λέξη το γαλλικό ΣΠΚ. Οι εσωτερικές πηγές δεν ήταν επαρκείς για να καλυφθεί το κενό σε αυτό το πεδίο του δικαίου και ο νομοθέτης κινήθηκε προς το εξωτερικό, όπου βρήκε τη γαλλική «αυθεντία» στα ζητήματα αυτά. Με τον τρόπο αυτό άντλησε και τη νομιμοποίηση που χρειαζόταν με την πεποίθηση στο εσωτερικό της χώρας ότι η επιλογή του ήταν ορθή. Αντίστοιχα, η Κύπρος, λαμβάνοντας την ελληνική στρατολογική νομοθεσία, κάλυψε το κενό της και νομιμοποίησε τη νομοθετική της πρωτοβουλία, καθώς ενστερνίστηκε ένα σύστημα δοκιμασμένο στη γείτονα και ομογάλακτη Ελλάδα και

πετυχημένο, αν κρίνουμε από την έκβαση των πολεμικών δραστηριοτήτων της χώρας μας κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Έπειτα, η γαλλική γλώσσα ήταν γνωστή και οικεία στους Έλληνες, ιδίως στις περιοχές που γνώρισαν τη φραγκοκρατία, η Γαλλία ήταν μία χώρα κοντινή και οι αντιδράσεις για την υιοθέτηση γαλλικών ρυθμίσεων μηδαμινές. Στους παράγοντες αυτούς θα πρέπει να συνυπολογίσουμε τη δράση του γαλλικού κόμματος του Ιωάννη Κωλέττη, που ιδρύθηκε κατά την διάρκεια της δεύτερης εθνοσυνέλευσης στο Άστρος το 1824. Το Γαλλικό κόμμα έδρασε κυρίως στην περίοδο της βασιλείας του Όθωνα όταν και ευνοήθηκε ιδιαίτερα από την αρχή από δύο μέλη της Αντιβασιλείας το Λουδοβίκο φον Μάουρερ και τον Κάρολο Άμπελ. Μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843, ο Ιωάννης Κωλέττης, συμμετέχοντας το επόμενο έτος στις βουλευτικές εκλογές εξήλθε νικητής. Την εποχή εκείνη το Γαλλικό κόμμα ήταν κυρίως το κόμμα των διανοούμενων, αλλά μαζί του είχαν συμπαραταχθεί και πρόκριτοι, στρατιωτικοί, λόγιοι κι έμποροι, που είχαν σπουδάσει και διαμείνει κυρίως στη Δυτική Ευρώπη. Επιφανείς υποστηρικτές του Κωλέττη ήταν ο Ιωάννης Μακρυγιάννης, ο Γεώργιος Κουντουριώτης, ο Κωνσταντίνος Κανάρης και άλλοι. Ως Κόμμα είχε ενθουσιάσει ιδιαίτερα τον ελληνικό λαό θέτοντας κύριο στόχο την επέκταση του Βασιλείου. Για να γίνει αυτό χρειαζόταν ισχυρός στρατός. Συνεπώς, η επικράτηση του γαλλικού κόμματος συνιστά τον πολιτικό παράγοντα διαμόρφωσης της στρατιωτικής νομοθεσίας της εποχής. Η Ελλάδα συνιστά για την Κύπρο τον κοντινό και πάντα πρόθυμο να βοηθήσει γείτονα. Η κοινή πίστη στο Ορθόδοξο Χριστιανικό Δόγμα και η κοινή γλώσσα καθιστά πιο εύκολη στην κοινή γνώμη την μεταφορά νομοθετημάτων από την Ελλάδα.

Επιπρόσθετα, η Γαλλία, ούσα ισχυρός «παίκτης» της διεθνούς σκακιέρας, διαθέτει αξιόλογο κύρος. Το γόητρο της γαλλικής νομοθεσίας είναι αδιαπραγμάτευτο. Ο Ιωάννης Καποδίστριας μετά τις εγκύκλιες σπουδές του στην Κέρκυρα, σπούδασε ιατρική στο περιώνυμο τότε πανεπιστήμιο της Πάντοβας. Εκεί είχε την ευκαιρία να παρακολουθήσει και μαθήματα νομικής και φιλοσοφίας. Στην Ιταλία ήταν τότε πολύ διαδεδομένες οι επαναστατικές ιδέες της Γαλλικής επανάστασης. Ο Καποδίστριας, όντας από τη φύση του φιλελεύθερος, δέχτηκε τα μηνύματα αυτά.¹⁹² Επομένως, ο πρώτος Κυβερνήτης και οι διανοούμενοι της εποχής διαπνέονταν από τις ιδέες της γαλλικής επανάστασης και θεωρούσαν τιμή την «υποδοχή» του περίφημου γαλλικού

¹⁹²Κ. Τσάτσου, Ιωάννης Καποδίστριας – Διακόσια χρόνια από την γέννησή του 1776 – 1976, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα, 1976

δικαίου. Η Κύπρος, αν και είχε σαφή προτίμηση στο αγγλικό δίκαιο, θεωρούσε ανεπτυγμένο και το κωδικοποιημένο ελληνικό δίκαιο.

Φυσικά, η Γαλλία από μέρους της δεν αισθάνεται μόνο υπερήφανη για την «εξαγωγή» του δικαίου της αλλά, επιπλέον, αυξάνει την επιρροή της στο λήπτη των δικαιοκών ρυθμίσεων. Όπως κάθε μεγάλη δύναμη επιθυμεί και επιδιώκει να διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στις εξελίξεις όσο το δυνατόν περισσότερων κρατών. Με τη μεταφύτευση δικαίου δεν μεταφέρονται μόνο νόμοι αλλά και μια γενικότερη κουλτούρα και, συνολικά, τμήματα του νομικού πολιτισμού. Αν και εν προκειμένω δεν επέβαλλε με τη βία το νομικό της σύστημα, παρατηρείται μία μορφή καλυμμένου εξαναγκασμού, αφού ως προστάτιδα δύναμη ήθελε να έχει το «ανεξάρτητο» ελληνικό κράτος υπό την επίβλεψη και πολιτικοοικονομική της επίδραση. Οι σχέσεις Ελλάδας και Κύπρου δεν έχουν, βέβαια, τέτοιο παρασκήνιο. Πρόκειται για σχέσεις διαχρονικής συνεργασίας και φιλίας. Ωστόσο, η επιρροή της Ελλάδας στην Κύπρο είναι αναπόφευκτη, ιδίως όταν γίνεται «μετανάστευση» δικαίου σε τόσο σημαντικούς τομείς της κρατικής δραστηριότητας.

Ο θαυμασμός των Ελλήνων για τους Ευρωπαίους σε συνδυασμό με την αποστροφή τους για το οθωμανικό παρελθόν και τα δεινά που συνεπαγόταν, οδήγησε αναπόδραστα στη μελέτη δυτικών νομικών προτύπων και στην απομάκρυνση από τον οθωμανικό τρόπο διοίκησης του στρατού με τη συνεπακόλουθη προσκόλληση στο γαλλικό μοντέλο. Το οικείο ελληνικό πρότυπο, αντίστοιχα, αποτέλεσε το ιδανικό για την κυπριακή πολιτεία, ώστε να πραγματοποιήσει το πολυπόθητο «άνοιγμα προς τον κόσμο» και να ενταχθεί στο ευρωπαϊκό άρμα.

Η αντιγραφή των ελληνικών στρατολογικών ρυθμίσεων δεν έγινε άκριτα από την πλευρά της Κύπρου, δεδομένου ότι έλαβε χώρα «μετασχηματισμός» ορισμένων ρυθμίσεων ώστε να εναρμονιστούν με το υπόλοιπο νομικό σύστημα της Νήσου και να ανταποκριθούν στις τοπικές ανάγκες και ιστορικές αναγκαιότητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πρόβλεψη απαλλαγής από την υποχρέωση στράτευσης των τέκνων των οποίων οι γονείς διαμένουν συνεχώς και μόνιμα στις κατεχόμενες από τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις περιοχές της Δημοκρατίας, λόγω της τουρκικής εισβολής του 1974. Ωστόσο, το ότι υπήρξαν οι απαραίτητες τροποποιήσεις δεν σημαίνει ότι και αυτή η μεταφύτευση, όπως οι περισσότερες, δεν έγινε μονομερώς, με την έννοια ότι το κράτος – λήπτης δεν ανταπέδωσε την παροχή με εξαγωγή νομικών ρυθμίσεων επί του θέματος.

Δεν είναι αμελητέο το θέμα της προέλευσης και των σπουδών των στρατολόγων της Κύπρου. Οι άμεσοι εφαρμοστές της στρατολογικής νομοθεσίας δεν είναι άλλοι από τους αξιωματικούς, τους υπαξιωματικούς και το πολιτικό προσωπικό του στρατολογικού σώματος του κυπριακού στρατού. Ηγετικό ρόλο στο σώμα διαδραματίζουν, όπως είναι φυσικό, οι αξιωματικοί, οι οποίοι είναι και αριθμητικά οι περισσότεροι. Από ιδρύσεως της Κυπριακής Δημοκρατίας το σώμα αυτό αποτελείται από Έλληνες αξιωματικούς, που μετατίθενται στο Νησί και από Κύπριους αξιωματικούς, που έχουν σπουδάσει στην ίδια παραγωγική σχολή των Ενόπλων Δυνάμεων (ΣΣΑΣ) με τους Έλληνες. Οι εν λόγω αξιωματικοί, απόφοιτοι της ίδιας νομικής σχολής (του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης) έχουν διαμορφώσει το νομικό τους υπόβαθρο σε μία χώρα του civil law (την Ελλάδα). Οι Κύπριοι στρατολόγοι εφαρμόζουν γραπτό δίκαιο, εν προκειμένω, και επηρεάζονται έντονα από τον ελληνικό νομικό τρόπο σκέψης, από την ελληνική κουλτούρα και την ελληνική νομική παράδοση. Άρα, η ανάλυση της στρατολογικής νομοθεσίας γίνεται από νομικούς με σπουδές και άξονα αναφοράς στο civil law. Οι συνεχείς μεταθέσεις Ελλήνων στρατολόγων στη Μεγαλόνησο, ακόμη και σήμερα για κάλυψη υπηρεσιακών αναγκών, σημαίνει ότι δεν παύει η ελληνική επιρροή με το πέρας των σπουδών, αλλά συνεχίζεται και στην καθημερινή ενασχόληση με το αντικείμενο. Οι Έλληνες αξιωματικοί μεταφέρουν τις εμπειρίες τους από τη χώρα τους και αναμφίβολα επιδρούν στον τρόπο σκέψης των Κυπρίων αξιωματικών. Όμως, η μονόπλευρη αυτή σχέση μεταθέσεων δεν εμπεριέχει αρκετά στοιχεία αμοιβαιότητας στην ανταλλαγή νομικών απόψεων στρατολογικής φύσεως.

Ακόμη, ας συνυπολογίσουμε ότι ήταν πολύ πιο εύκολο για ένα νεοσύστατο κράτος, όπως η Ελλάδα και μετέπειτα η Κύπρος, να «δανεισθούν» έτοιμες λύσεις από το εξωτερικό, παρά να δημιουργήσουν εξ αρχής νέες.

Από τη μια η Κύπρος είναι χώρα του κοινοδικαίου, εφαρμόζοντας τη νομολογία και τις αρχές της επιείκειας ως πηγή δικαίου και διατηρώντας σε ισχύ πληθώρα νομοθετημάτων (συμβάσεις, ποινικό, αδικοπραξίες, εταιρείες κ.ο.κ), που η βάση τους είναι το αγγλικό ή και το ινδικό δίκαιο, ενώ από την άλλη το δημόσιο δίκαιο, το οικογενειακό δίκαιο, η διαθέσιμη μοίρα στο κληρονομικό δίκαιο, τα σωματεία και τα ιδρύματα, στηρίζονται στη νομοθεσία του ηπειρωτικού δικαίου. Περαιτέρω το κυπριακό δίκαιο είναι σχεδόν εξ ολοκλήρου κωδικοποιημένο. Κατά την κωδικοποίηση μάλιστα που έγινε μετά την Ανεξαρτησία, εκτός από τους αγγλικούς νόμους λήφθηκε υπόψη και η γνωστή σε όλους τους Έλληνες νομικούς,

Εξάβιβλος του Αρμενόπουλου. Με την υιοθέτηση του κοινοτικού δικαίου μετά την ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ το 2004, αναμφίβολα η σύμμιξη των νομικών συστημάτων έχει καταστεί ακόμα πιο ενδιαφέρουσα. Θα πρέπει βέβαια να αναφέρω ότι ο Κύπριος νομικός σκέφτεται πρωτίστως ως νομικός του κοινοδικαίου, ακόμα και οι (πάρα πολλοί) Κύπριοι δικηγόροι που ολοκλήρωσαν τις σπουδές τους σε ελληνικά πανεπιστήμια. Το γεγονός όμως ότι το σύστημα είναι μεικτό επιτρέπει στον Κύπριο νομικό μεγαλύτερη ευχέρεια σύγκρισης μεταξύ νομικών συστημάτων. Είναι βέβαια γεγονός ότι σταδιακά το κοινοδίκαιο έρχεται πιο κοντά στα ηπειρωτικά συστήματα δικαίου και το αντίθετο. Ο Έλληνας νομικός χρησιμοποιεί ολοένα και περισσότερο τη νομολογία, ενώ και ο Άγγλος στηρίζεται πλέον ολοένα και περισσότερο στα θεωρητικά έργα των πανεπιστημιακών, για να αναφερθώ σε δύο μόνο στοιχεία.¹⁹³

¹⁹³<https://curia.gr/sinentefksi-me-ton-axillea-aimilianidi-dikigoro-proedro-tou-tmimatos-nomikis-panepistimiou-lefkosias/>

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Σε έναν κόσμο που αλλάζει συνεχώς, σε ένα διεθνές περιβάλλον όπου συχνά οι δυνάμεις της μεταβολής είναι πολύ πιο ισχυρές από τις δυνάμεις της συνέχειας και όπου οι διεθνείς σχέσεις έχουν καταστεί περισσότερο σύνθετες από ποτέ,¹⁹⁴ στόχος της Κύπρου είναι να είναι παρούσα στις διεθνείς, ευρωπαϊκές και περιφερειακές εξελίξεις, και στο μέτρο των δυνατοτήτων της, να προωθεί την ειρήνη και την ασφάλεια, τη συνεργασία και την ανάπτυξη, μα πρωτίστως την επίλυση του κυπριακού ζητήματος, με την ανεύρεση μιας βιώσιμης και αμοιβαία αποδεκτής λύσης υπό το φως του διεθνούς δικαίου.

Καθοριστική για την εφαρμογή αυτής της πολιτικής είναι η παρουσία ισχυρών Ενόπλων Δυνάμεων, με αποτρεπτικό χαρακτήρα, που στηρίζονται στη συνεισφορά όλων των πολιτών, στην εκπαίδευσή τους και στην ετοιμότητά τους να αποκρούσουν οιαδήποτε ένοπλη απειλή.

Για την υλοποίηση αυτού του στόχου, η Κύπρος δεν επέλεξε κάποιο άγραφο ή άφωνο δίκαιο, ούτε στηρίχθηκε σε δικαστικά προηγούμενα. Προτίμησε να χρησιμοποιήσει κανόνες δικαίου, διαποτισμένους από το ορθολογιστικό πνεύμα, από τις παραδόσεις και τις ηθικές αντιλήψεις. Στους κανόνες αυτούς αντικατοπτρίζεται μία στάθμιση αντίρροπων συμφερόντων, του δημοσίου συμφέροντος από τη μια και των ιδιωτικών συμφερόντων και ελευθεριών από την άλλη. Ο κανόνας δικαίου (rule of law) αποτελεί έννοια δυτική, οικεία στις κοινωνίες οι οποίες διέπονται από το δίκαιο με τη μορφή ακριβώς που το γνωρίζουμε στη Δύση.¹⁹⁵ Η στρατολογική νομοθεσία της Κύπρου είναι ένα σύνολο γενικών κανόνων, οι οποίοι εφαρμόζονται σε όλους τους πολίτες και καλύπτουν έναν βασικό τομέα της ζωής τους.

Γενικότερα, η συνύπαρξη στο πλαίσιο της ίδιας έννομης τάξης διατάξεων προερχόμενων από διαφορετικά δίκαια συγκροτεί το φαινόμενο της πολυδικαικότητας, που συνιστά ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του κυπριακού δικαίου, καθιστώντας το ιδιαίτερα ενδιαφέρον από την άποψη της γενικής θεωρίας του δικαίου.¹⁹⁶ Η υιοθέτηση στοιχείων από περισσότερα, ανόμοια μεταξύ τους, δίκαια δεν γίνεται άκριτα και οδηγεί στη δημιουργία ενός νέου νομικού συστήματος,

¹⁹⁴Γ. Βαληνάκη, Ελληνική Εξωτερική και Ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010, Αθήνα, Σιδέρης, 2012, 17

¹⁹⁵Ε. Ν. Μουσταίφα, Δικαιικές Επιρροές στο Πλαίσιο του Συγκριτικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, 121

¹⁹⁶Ε. Βασιλακάκη, Σ. Παπασάββα, Στοιχεία Κυπριακού Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2002, 68 επ.

τη μοναδικότητα της προσωπικότητας του οποίου οφείλουμε να σεβόμαστε. Η γνώση συγκριτικού δικαίου, λοιπόν, με τις μεθόδους και τα πορίσματά του, σε αυτή τη νομοπαρασκευαστική και ερμηνευτική διαδικασία, αποτελεί επιβεβλημένη, από την ιστορική και νομική πραγματικότητα, ανάγκη.

Παρακολουθώντας σφαιρικά την αδιάκοπη προσπάθεια του ανθρώπινου γένους για την επίτευξη της ιδέας της δικαιοσύνης, αντιλαμβανόμαστε το πάθος και τη βαθιά επιθυμία του για αυτή, αλλά ερχόμαστε αντιμέτωποι με την πραγματικότητα, δηλαδή, με την αέναη αποτυχία επίτευξης του υψηλού αυτού στόχου, εξαιτίας των αδυναμιών της ανθρώπινης φύσης.

«Αυτό το φαινόμενο της εις το διηνεκές κίνησης του ανθρώπινου πνεύματος προς το ιδεώδες της δικαιοσύνης, που αποκαλύπτεται όταν συγκρίνουμε τα δίκαια στο χώρο και το χρόνο, αυτή η οικουμενική αναζήτηση της απόλυτης δικαιοσύνης είναι μία από τις σπάνιες χαρές και συγκινήσεις που επιφυλάσσει στο συγκριτικό νομικό ερευνητή το επίπονο έργο του, να κατανοήσει και να συγκρίνει δίκαια διαφορετικά μεταξύ τους. Αυτό το φαινόμενο γεμίζει την καρδιά του με ελπίδα και με αίσθημα αλληλεγγύης και συμπάθειας για ολόκληρη την ανθρωπότητα, που υποφέρει μα είναι πάντα έτοιμη να επιδοθεί σε νέους αγώνες για το Δίκαιο»!¹⁹⁷

¹⁹⁷ Φ. Φραντζεσκάκη/ Δ. Ευρυγένη/ Σ. Συμεωνίδη, Συγκριτικό Δίκαιο, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1978, 291-292

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, Τόμος Ι, Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1987
- Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των στρατιωτικών, Τόμος ΙΙ, Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας
- Αλιβιζάτος Ν., «Αντιρρησίες Συνείδησης και στρατιωτική θητεία», ΝοΒ, 36
- Αλιβιζάτος Ν., Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση. 1922-1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας, Αθήνα, Θεμέλιο, 1983
- Ανανιάδης Ε., Στρατιωτικόν Ποινικόν Δίκαιον, Α', Ουσιαστικό Μέρος, Αθήναι, 1954
- Ανδρουλάκης Ν., Η παράλειψη ως μορφή αξιόποινης συμπεριφοράς, «Ποινικά», 6, Αθήνα Κομοτηνή, 1983
- Ανθόπουλος Χ., Νέες διαστάσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2001
- Βαληνάκης Γ., Η ευρωπαϊκή πολιτική και αμυντική συνεργασία: Η Ελλάδα απέναντι στη νέα ευρωπαϊκή «αρχιτεκτονική», Αθήνα, Παπαζήσης, 1991
- Βαληνάκης Γ., Ελληνική Εξωτερική και Ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010, Αθήνα, Σιδέρης, 2012
- Βάλληνδας Π., Εισαγωγή εις το Συγκριτικόν Δίκαιον, 1951
- Βασιλακάκης Ε., Παπασάββας Σ., Στοιχεία Κυπριακού Δικαίου, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2002
- Βασιλογιάννης Φ., Η αντίρρηση συνείδησης από συνταγματική άποψη. Ερμηνευτικά προβλήματα και πολιτικές επιπτώσεις της νομικής προβληματικής, Δίκαιο και Πολιτική, τ. 17-18, 1990
- Βεγλερής Φ., Η σύμβαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και το σύνταγμα, Α. Σάκκουλας, Αθήναι, 1977
- Βεγλερής Φ., Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982
- Βενιζέλος Ε., Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008
- Βουγιούκας Κ., Στρατιωτικόν Δίκαιον – Ουσιαστικόν, παν. Παραδόσεις, Β' έκδ., Αθήνα, Σάκκουλας, 1985

- Βρέλλης Σ., Συγκριτικό Δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1988
- Βυζάντιος Χρ., Ιστορία του τακτικού στρατού, 1821-1833, Γ' έκδοση, Αθήνα, 1901
- Γιάγκου Α., Η ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, εφημερίδα: Η Καθημερινή, 9-7-2016
- Σ. Γιαννήρη, Ερμηνεία του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικος, Αθήναι, 1959
- Γιαρένης Ε., Θεσμική κατάσταση και προοπτικές εξέλιξης της στρατιωτικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα σήμερα, ΠοινΔικ, 2004
- Γραμματικάκη – Αλεξίου Α., Παπασιώπη – Πασιά Ζ., Βασιλακάκης Ε., Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Δ' Έκδοση, 2010
- Δαβή Μ., Παπαϊωάννου Γ., Το ιστορικόν της αναθεώρησης του συντάγματος και τα επίσημα κείμενα. Το νέον σύνταγμα, Αθήναι, Καλλιτεχνική Επιθεώρησις, 1911
- Δαγτόγλου Π., Περί κυριαρχίας, β' έκδ., Αθήνα – Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1986
- Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, τ. Α', Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005
- Δεληγιάννη – Δημητράκου Χ., Εισαγωγή στο Συγκριτικό Δίκαιο, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1997
- Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ', ημιτόμος Ι, Αθήνα, 2005
- Δημητρόπουλος Α., Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Γ', ημ. Β', Αθήνα, 2004
- Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών. Εκατονταετηρίς 1837-1937, Πυρσός Α.Ε., Αθήνα, 1937
- Ηλιοπούλου - Στράγγα Τζ., Αντιρρησίες συνείδησης και συνταγματική έννομη τάξη, Η Καθημερινή, 12.6.1988
- Ιωάννου Κρ., Ο πόλεμος στον περσικό κόλπο και το διεθνές δίκαιο, Αθήνα – Κομοτηνή, Αντ. Σάκκουλας, 1991
- Κασσιμάτης Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδας και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Σειρές: Κείμενα Δημοσίου Δικαίου 4, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2001
- Κολώτας Φ., Έρευνα στους Πολιτειακούς και Νομικούς Θεσμούς των Αρχαίων Κυπριακών Βασιλείων, Επιθεώρηση Κυπριακού Δικαίου, 1988
- Κονιδάρης Ι., Θεμελιώδεις διατάξεις σχέσεων κράτους – εκκλησίας, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1999

- Κοντιάδης Ξ., Ο νέος συνταγματισμός και τα θεμελιώδη δικαιώματα μετά την αναθεώρηση του 2001, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002
- Κρανιδιώτης Ν., Ανοχύρωτη Πολιτεία Κύπρος 1960-1974, Τόμος Α΄, εκδ. Εστία, Αθήνα, 1985
- Κρεμμυδιώτης Π., Η τάση ενσωμάτωσης του αντικειμένου της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης στην κοινή δικαιοσύνη, ΠοινΧρον, 1999
- Κρίππας Γ., Η συνταγματικότητα της απαλλαγής από την ένοπλον στρατιωτικήν θητεία δια λόγους θρησκευτικών πεποιθήσεων, ΕΕΝ, 1979
- Λάμπρου Γ., Ιστορία του Κυπριακού, Τα Χρόνια μετά την Ανεξαρτησία 1960 - 2004, εκδ. Εν Τύποις Βούλα Κοκκίνου Ltd, Λευκωσία, 2004
- Μάμουκας Α., Τα κατά την αναγέννησιν της Ελλάδος. Ήτοι, συλλογή των περί την αναγεννώμενην Ελλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων και άλλων επισήμων πράξεων από του 1821 μέχρι του 1832, Τόμος ΙΑ΄, Πειραιάς, Τυπογραφία Ηλίου Χριστοφίδου, Η αγαθή τύχη, 1839
- Μάνεσης Αρ., Συνταγματικό Δίκαιο, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, τ. Α', Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1967
- Μάνεσης Αρ., Συνταγματικά δικαιώματα, τ. α΄, Ατομικές ελευθερίες, Γ΄ Έκδοση, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1981
- Μάνεσης Αρ., Συνταγματική θεωρία και πράξη, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1980
- Μανσόλας Εμ., Καφετζόπουλος Ιω., Ιστορία της Οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού 1821-1954, Γενικόν Επιτελείον Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, 1957
- Μανιτάκης Α., «Η συνταγματική αρχή της ισότητας και η έννοια του γενικού συμφέροντος», ΤοΣ, 1978
- Μανιτάκης Α., Ελληνικό Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004
- Μανωλεδάκης Ι., Γενική θεωρία του ποινικού δικαίου, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, Α΄ εκδ., 1976
- Μαρίνος Αν., Η Θρησκευτική Ελευθερία, Σάκκουλας, Αθήνα, 1972
- Μαυριάς Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, (γ΄ αναθεωρημένη έκδοση), Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004
- Μαυριάς Κ., Παντελής Αντ., Συνταγματικά κείμενα ελληνικά και ξένα, Σάκκουλας Αθήνα - Κομοτηνή, 1981
- Μαύρος Λ., Στρατιωτική θητεία θηλέων, εφ. Σημερινή, 5-11-2013

- Μαργαρίτης Λ., Οι Εξωτερικοί όροι του Αξιοποίνου, Θεσσαλονίκη, 1983
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τομ. ΙΣΤ', Εκδ. Πυρσός, 1928
- Μουσταῖρα Ε. Ν., Σταθμοί στην Πορεία του Συγκριτικού Δικαίου. Θέσεις και Αντιθέσεις, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003
- Μουσταῖρα Ε. Ν., Συγκριτικό Δίκαιο, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012
- Μουσταῖρα Ε. Ν., Δικαικές Επιρροές στο Πλαίσιο του Συγκριτικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013
- Νάκος Γ. Π., Ιστορία Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1991
- Νικόπουλος Αν., Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας, Αθήνα Κομοτηνή, Α. Σάκκουλας, 1988
- Ορφανουδάκης Σ., Η Ελευθερία Της Συνένωσης, Σάκκουλας, Αθήνα, 1996
- Πανταζόπουλος Ν., Ιστορική Εισαγωγή εις τας Πηγάς του Ελληνικού Δικαίου, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1953
- Παντελής, Α. Μ., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου: Βασικές Έννοιες. Συνταγματική ιστορία. Οργάνωση του κράτους, Λιβάνης, Αθήνα, 2007
- Παπαγεωργίου Στ., Η στρατιωτική πολιτική του Καποδίστρια. Δομή, οργάνωση και λειτουργία του στρατού ξηράς της καποδιστριακής περιόδου, Αθήνα, Εστία, 1986
- Παπαδαμάκης Α., «Οι αντιρρησίες Συνείδησης ως οριακό πρόβλημα του ποινικού δικαίου», Δίκαιο και Πολιτική, τ. 17-18, 1989
- Παπαδαμάκης Α., Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο, ΣΤ' έκδ., Αθήνα Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2008
- Παπαδαμάκης Α., Εγκλήματα κατά της στρατιωτικής υπηρεσίας, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1990
- Παπαδαμάκης Α., Οι προσανατολισμοί του στρατιωτικού ποινικού κατά την ιστορική του διαδρομή και η ανάγκη της μεταρρύθμισής του, Υπεράσπιση, 1992
- Παπαδαμάκης Α., Η ανυπακοή του στρατιωτικού ως αξιόποινη πράξη, Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1987
- Παπαδημητρίου Γ., Σύνταγμα και εναλλακτική κοινωνική θητεία, Υπεράσπιση, 1991
- Παπαδιαμαντόπουλος Ιω, Ερμηνεία της στρατιωτικής ποινικής νομοθεσίας, εν Αθήναις, Π. Λεωνής, 1903
- Παπαμιχαήλ Γ., Το ανθρώπινο σώμα και ο στρατός, Αθήνα, 1983

- Πικής Γ., Βασικές πτυχές του Κυπριακού Δικαίου, Αθήνα – Κομοτηνή, Α.Σάκκουλα, 2003
- Ράϊκος Α., Συνταγματικό Δίκαιο, τ. II, Θεμελιώδη δικαιώματα, β' έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, 2002
- Ρούκουνas Εμ., Διεθνές Δίκαιο, τ. I, Αθήνα, Α. Σάκκουλας, 1981
- Σβώλος Αλ. , Συνταγματικόν Δίκαιον, Αθήναι, Πυρσός, 1934
- Σβώλος Αλ., Βλάχος Γ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Αθήναι, τ. Α', 1954, τ. β', 1955
- Σγουρίτσας Χρ., Συνταγματικόν Δίκαιον, τ. Β', τ. α', Αθήναι, Α. Σάκκουλας, 1964
- Σερεμέτη, Η Δικαιοσύνη επί Καποδίστρια, ΑΠΘ, Σπουδαστήριο Ιστορίας Ελληνικού και Ρωμαϊκού Δικαίου, Θεσσαλονίκη, Ελληνισμός, 1958
- Σιμιτσήs Κ., «Αντίρρηση Συνείδησης στη στρατιωτική θητεία: η ανάδυση ενός δικαιώματος σε διεθνές επίπεδο», Δίκαιο και Πολιτική, τ. 17-18, 1989
- Σπυρόπουλος Φ., Η ερμηνεία του Συντάγματος. Εφαρμογή ή υπέρβαση της παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου, Σάκκουλας Αθήνα, 1999
- Στασινόπουλος Ε. Κ., Ο στρατός της πρώτης εκατονταετίας, Ιστορική επισκόπησης της εξελίξεως του ελληνικού στρατού, Αθήναι, 1935
- Τσαρούχας Κ., Αντιρρησίες Συνείδησης, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1996
- Τσάτσος Κ., Ιωάννης Καποδίστριας – Διακόσια χρόνια από την γέννησή του 1776 – 1976, Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, Αθληνα, 1976
- Τσάτσος Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, τ. Α' και Β', εκδ. Α. Σάκκουλα, 1993
- Τσουκαλάς Κ., Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος. Η συγκρότηση του δημοσίου χώρου στην Ελλάδα, Αθήνα, Θεμέλιο, 1981
- Φειδάς Β., Εκκλησιαστική ιστορία, Εκδ. Διήγηση, Αθήνα, 2002
- Φίλιππίδης Τ., Η ποινική νομοθεσία κατά την εθνεγερσίαν, Θεσσαλονίκη, 1974
- Φλογαΐτης Θ. Ν., Εγχειρίδιον Συνταγματικού Δικαίου, 2η έκδοση, Σάκκουλας Αθήνα - Κομοτηνή, 1987
- Φραντζεσκάκης Φ./Ευρυγένης Δ./Συμεωνίδης Σ., Συγκριτικό Δίκαιο, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1978
- Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1998
- Χρυσοστόμου Α., Από τον Κυπριακό Στρατό στην Εθνική Φρουρά, στο: Εθνική Φρουρά και Ιστορία, τεύχος 34, εκδ. Διεύθυνση Ιστορίας Εθνικής Φρουράς, Ιούλιος – Δεκέμβριος 2014

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arndt H., Grundriss des Wehrstrafrechts, Munchen Berlin, 2 Aufl., 1966
- Bedau H. (ed.), Civil Disobedience, Theory and Practice, New York, Pegasus, 1969
- Bolukbasi D., Turkey and Greece. The Aegean Disputes. A unique case in international law, Cavendish, London, 2004
- Clawson P., Energy and National Security in the 21st Century, National Defence University Press, Washington DC, 1995
- Chrysostomides K., The Republic of Cyprus – A Study in International Law, Martinus Nijhoff Publishers, 2000
- David R., Les Grands Systems de Droit Contemporaines, 5th Ed., Paris, Dalloz, 1973
- Dau K., The present evolution of Military Justice in the Federal Republic of Germany, SIDPM, Recueils, VIII, 2, 1981
- Delmas-Marty M., Les forces imaginantes du droit (II). Le pluralisme ordonne, Editions du Seuil, Paris, 2006
- Duffar J., “L’ objection de conscience en droit francais”, RDP, 1991
- Duguit, L’ Etat, les gouvernants et les agents, Paris, A. Fontemoing, 1903
- Gilissen J., Evolution actuelle de la justice militaire, SIDM, Recueils, VII 1, 1978
- Glanert S., Method?, in: Methods of Comparative Law (P.G. Monateri, ed.), Research Handbooks in Comparative Law, Edward Elgar, 2012
- Gutteridge H. C., Comparative Law: An introduction to comparative method of Legal Study and Research, Cambridge University Press, 1946
- Jescheck H.-H., Lehrbuch des Strafrechts, A.T., Berlin, 1978
- Laubadere A. de, Traite elementaire de droit administrative, 2^η Εκδ., τόμ. III, τ. α’, Paris, LGDJ, 1971
- Legrand P., The impossibility of “Legal Transplants”, Maastr.J.Eur&Comp.L. 4, 1977
- Legrand P., What “Legal Transplants”?, in: Adapting Legal Cultures, (D. Nelken ed.), Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing, 2001
- Lei C., Contextualizing legal transplant: China and Hong Kong, in: Methods of Comparative Law (P.G. Monateri ed.), Research Handbooks in Comparative Law, Edward Elgar, 2012

- Merryman J. H., Perdomo R. P., The civil law tradition: An introduction to the legal systems of Europe and Latin America, Stanford University Press, 3rd Ed., California, 2007
- Michaelides-Nouaros G., Les systemes juridiques des peuples Europeens, Rev. Hell., Athenes, 1958
- Monateri, Methods in Comparative Law: and intellectual overview, in: Methods of Comparative Law (P.G. Monateri ed), Research Handbooks in Comparative Law, Edward Elgar, 2012
- Mumford A., The Counter-Insurgency Myth: The British Experience of Irregular Warfare, Routledge , 2012
- Hage J., The Method of a Truly Normative Legal Science, in: Methodologies of Legal Research. Which kind of method for what kind of discipline (M. Van Hoecke, ed.), Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2013, 19
- Örüçü E., Law as Transposition, I.C.L.Q. 51, 2002
- Papachristos A. C., La reception des droits privés etrangers comme phenomena de sociologie juridique, L.G.D.J., Paris, 1975
- Petersen T., The middle east between Great Powers, Anglo-American conflict and Cooperation, MACMILLAN, 2000
- Plessis J. Du, Comparative Law and the Study of mixed Legal Systems, στο: The Oxford Handbook of Comparative Law (M. Reimann & R. Zimmermann, eds.) Oxford University Press, 2008
- Prasad D., Smythe T., Conscription. A world survey. Compulsory Military Service and Resistance to It, London, War Register's International, 1968
- Revue de droit militaire, t. XXIX, 1-2, 1990
- Reynaud Em., Les Femmes, la violence et l' armee, Paris, Fondation pour les etudes de defense nationale, 1988
- Rodlech A., "Die Recht auf Privatrecht", στον τόμο J. Peters, Grundrechte als Fundament der Dimokratie, Frankfurt, 1979
- Rosen L., Law as Culture: An Invitation, Princeton University Press, Priceton, 2006
- Sacco R., Antropologia giuridica, Contributo ad una macrostoria del diritto, Societa editrice il Mulino, Bologna, 2007
- Sisilianos L. - A., Les reactions decentralisees a l' illicite. Des contre-mesures a la legitime defense, Paris, LGDJ, 1990

- Shanor Ch., Terrell T., *Military Law*, St. Paul, Minn., West Publ. Co, 1989
- Stearns P., *Demilitarization in the Contemporary World*, University of Illinois Press, 2013
- Stein E., 72 Nw.U.L.Rev., 1977
- Stuart – Smith J., *The present evolution of military justice in the United Kingdom*, SIDPM, Recueils, VIII, 1981
- Symeonidis S. C., *The Mixed Legal System of the Republic of Cyprus*, 78 Tul.L.Rev., 2003
- Venditti R. di, “Obiettori di coscienza davanti alla Corte Costituzionale e al Parlamento Europeo”, *Giust. pen*, 1982, III
- Watson A., *Legal Culture v Legal Tradition*, in: *Epistemology and Methodology of Comparative Law*, (Mark Van Hoecke ed.), European Academy of Legal Theory Monograph Series, Oxford and Portland Oregon, Hart Publishing, 2004
- Watson A., *Comparative Law and Legal Change*, 37 *Cambridge L.J.* 313, 1978
- Wilson A., *The Aegean Dispute*, Adelphi Paper, Institute for strategic studies, London, vol. 19, London, 1979
- Zweigert K./Kotz H., *Einführung in die Rechtsvergleichung*, 3. Auflage, Tübingen, 1996

HAEKTPONIKH

- <http://www.supremecourt.gov.cy/>
- www.mjpo.gov.cy/mjpo/mjpo.nsf
- <http://www.mfa.gr/kypriako/>
- <http://www.mod.gov.cy/mod/mod.nsf>
- <https://curia.gr/sigkritiki-episkopisi-ton-nomikon-sistimaton-tis-elladas-kai-tis-tourkias>
- <http://www.army.gov.cy/el/page/history>
- <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/417/733/case.html>
- <http://strategy-cy.com/ccss/index.php/el/>
- <http://www.law.gov.cy/law/lawoffice.nsf>

Πίνακας Περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΚΥΠΡΟΥ	8
I. Η Ρωμαιογερμανική Δικαιική Οικογένεια	8
II. Το Νομικό Σύστημα της Ελληνικής Δημοκρατίας	9
III. Μικτά Νομικά Συστήματα	13
IV. Το Νομικό Σύστημα της Κύπριακής Δημοκρατίας	14

Μ Ε Ρ Ο Σ Α΄

ΤΑ ΝΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	21
Οι Θεμελιώδεις Αρχές	21
1.1 Ο Υποχρεωτικός Χαρακτήρας	21
1.1.α. Τεκμηρίωση Υποχρεωτικότητας	21
1.1.β. Εκ του Αντιθέτου Απόδειξη – Η Ανυποταξία	25
1.2 Η Αυτοπρόσωπη Εκπλήρωση	33
1.2.α. Το Παρελθόν	33
1.2.β. Το Παρόν	35
1.3 Η Αρχή της Καθολικότητας	37
1.3.α. Ο Κανόνας	37
1.3.β. Οι Εξαιρέσεις	39
1.4 Η Αρχή της Ισότητας	47
1.4.α. Ισότητα των όρων εκπλήρωσης	47
1.4.β. Ισότητα στη διάρκεια της θητείας	51
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	58
ΠΟΙΝΙΚΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	58
2.1 Ποινικές Διατάξεις	58
2.1.α. Η Δικαιοπολιτική Διάσταση της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης	58
2.1.β. Εγκλήματα Κατά της Στρατιωτικής Υποχρέωσης	63
2.2 Τα Συνταγματικά Δικαιώματα	69
2.2.α. Γενική Προσέγγιση	69
2.2.β. Τα Επιμέρους Συνταγματικά Δικαιώματα των Στρατευμένων	74

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΤΑ ΘΕΜΙΤΑ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΑ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	81
Οι Αντιρρησίες Συνείδησης	81
1.1 Σε Διεθνές Επίπεδο	81
1.2 Στην Ελλάδα.....	83
1.3 Στην Κύπρο	92
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	95
Η Δυνατότητα Αναβολής και Εξαγοράς της Θητείας	95
2.1 Οι Αναβολές Στράτευσης.....	95
2.1.α. Αναβολές για Αντικειμενικούς Λόγους	95
2.1.β. Αναβολές για Υποκειμενικούς Λόγους.....	96
2.2 Η δυνατότητα αναγνώρισης χρόνου στρατιωτικής υπηρεσίας σε Ένοπλες Δυνάμεις συμμαχικού κράτους και η δυνατότητα εξαγοράς μέρους της θητείας ...	99
2.3 Προς κατάργηση της υποχρέωσης στράτευσης;	102
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	106
ΜΕΤΑΦΥΤΕΥΣΗ ΔΙΚΑΙΟΥ.....	106
I. Βασικά Στοιχεία των Μεταφυτεύσεων Δικαίου	106
II. Χαρακτηριστικό Παράδειγμα: Η Στρατολογική και Στρατιωτική Ποινική Νομοθεσία της Ελλάδας και της Κύπρου	110
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	116
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	118